

ЗАВОД ЗА КУЛТУРУ
ВОЙВОДЯНСКИХ РУСНАЦОХ
ЗАВОД ЗА КУЛТУРУ ВОЙВОДЯНСЬКИХ РУСИНЬ

ШТЕФАН ГУДАК

ПРОВИНА І ЗРАДА

СТЕФАН ГУДАК
ПРОВІНИ І ЗРАДИ

Директор и одвичательни редактор
Мр Сергей Тамаш

Редактор едиції
Микола Шанта

Лектор
Зоя Шанта

Дизайн рамикох
Дарко Вукович

Преклад на українски язык
Вира Бродович

Друкарня
Свен д.о.о Ниш

Тираж
500

ISBN 978-86-89945-05-8

Завод за културу войводянских Руснацох, Футожска 2/3, 21 000 Нови Сад

СТЕФАН ГУДАК

ПРОВИНИ І ЗРАДИ

оповідання

.....

Переклад з русинської мови

Віри Бродович

.....

Окрема подяка Євгену Кулебi за допомогу при перекладі.

2015

**Друкованє тей кнїжки фiнансийно помогнул Покрайнски
секретарият за культуру и явне информованє**

ЛЮДИНА-БОГ

*БОГ СОТВОРИВ ЛЮДИНУ НА СВІЙ ОБРАЗ І ПОДОБУ!
ЛЮДИНА СОТВОРИЛА БОГА НА СВІЙ ОБРАЗ І ПОДОБУ!*

Доказів ані для першої, ані для другої гіпотези не існує, однак якщо логічною є перша, то аж ніяк не менш логічною є і друга гіпотеза.

І предмети у цій людино-божій чи бого-людинній подвійності навіть неможливо раціонально розглянути.

*БО ЛИШЕ ЛЮДИНА ДІЙШЛА ДО БОГА! ДРУГИЙ – ЖИВИЙ
РОСЛИННИЙ І ТВАРИННИЙ СВІТ, НАВПАКИ, РУШИВ У ІНШОМУ
НАПРЯМКУ, ОБІЙШОВШИ ТАКИМ ЧИНОМ ПРОБЛЕМУ: БОГ – Я, Я – БОГ!*

Перша гіпотеза була завжди проблематичною для мене. Оскільки Бог сотворив людину на свій образ і подобу, то, судячи з результату його праці, і він не бог зна що. Тут, отже, йдеться про щось зовсім інше, дане людині, як можливість розглянути другу гіпотезу.

Коли сприймемо гіпотезу, що Бог перебуває в нас лише через людину, тоді треба трохи більше сказати про людину.

Зважаючи на згадану нами проблему, приблизний поділ людей може бути двоїстим: віруючі й невіруючі. Зрозуміло, що другу частину людей, під час дослідження цієї проблеми, слід відразу виключити з розгляду. Якщо мова йде про першу частину людей, то їх можна раціонально проаналізувати тільки тоді, коли візьмемо до уваги, що навіть поодинокі представники тої самої віри, члени тієї ж церковної організації, мають власне уявлення, образ свого власного Бога. Він, Бог, може мати, щоправда, якісь спільні прикмети для більшої чи меншої групи близьких людей, але ні про яку ідентичність не може бути й мови.

Отже, сферу духовного, як деякі люди гарно про це говорять, можна досліджувати до безмежності, а ми – ти і я – можемо погодитись з фактом, що він як феномен набагато складніший, ніж це виглядає на перший погляд.

Очевидно, що марність наших зусиль сказати щось мудріше про віруючу людину є ближча до правди, ніж оптимізм, що пізнаємо правду. Хтось колись сказав, що ми хочемо пізнати людину на основі двох секунд її життя. Якщо дві секунди з шістдесяти років життя людини дають можливість раціонально

міркувати про неї, то мільярд вісімсот шістдесят шість мільйонів двісті тридцять дев'ять тисяч секунд залишається у темряві незнання про неї. Двох секунд достатньо, щоб людина пчихнула, а спостерігач дійшов би висновку, що *ЛЮДИНА – ЖИВА ІСТОТА, ЯКА ПЧИХАЄ*.

Я знаю, що ти знаєш: коли цар Нарамсин¹ проголосив себе богом Аккаду, ставши першим відомим нам Царем Богом, ми стежили, сидячи на березі ріки Тигр, як дві річки зливаються в одну. В нас ще не зник сильний страх перед злими божествами Апсу² і Тіамат³, які вже були в тіні Ейї і його сина Тамуза⁴.

Ти знаєш, що я знаю богиню Іштар – жінку, в якої з тіла ростуть гілки.

А ми сиділи на березі ріки і дивилися на твої груди. І ввесь час, поки ми їх досліджували, перед нами надто виникало питання: чи з-під цих набубнявілих форм почнуть вибиватися пагони.

Лежали ми на березі під кедрами, неподалік загати, висока трава лоскотала наші загорілі тіла. Ти була схвильована через розбухлі місця на персах. І я був схвильований.

Пам'ятаєш, ти шептала мені на вухо, звівши очі до неба, що я не смію бути Тамузом. Казала, що не хочеш щороку спускатися зі мною до підземного царства.

“Хочу жити на радісній землі, а не порохнявіти в підземному світі, де пил лежить і на дверях, і на замку”! Так ти тоді говорила. Тоді ти читала і вірші:

*“ТИ, ТАМАРИКСЕ, У САДУ ВОДОЮ НЕПОЄСНИЙ,
КРОНА В ПОЛІ, ЩО НЕ ПРИНЕСЛА ЦВІТУ,
ВЕРБА, ЯКА БІЛЯ ПОТОКУ НЕ РАДІЄ,
ДЕРЕВО З КОРЕНЕМ, ІЗ ЗЕМЛІ ВИРВАНИМ”.*

Ми знали, що ми – не боги, але все-таки ти в моїх очах була богинею Іштар, а я у твоїх – Тамузом. І потайки ми обоє визнавали прадавнього бога Мардука, пана багатства і добрих жнив.

Ти мала рацію:

*“Я – ВЕРБА, ЯКА БІЛЯ ПОТОКУ НЕ РАДІЄ,
ДЕРЕВО З КОРЕНЕМ, ІЗ ЗЕМЛІ ВИРВАНИМ”.*

Яка марність божественного творчого акту!

Дивлячись на результати, творцем, здається, могла бути лише людина. Бо люди, по суті, однакові, а їхній витвір (боги) – різноманітний. Люди смертні, а боги безсмертні. Це творчий винахід людини, якщо йдеться про богів. Утнапіштім⁵ – творчий промах людини. Папуаси⁶ – люди; їхні предки, які не вмирали, а перевдягали шкіру, як змії, напевно не були людьми, однак, не існує переконливих доказів, що вони були богами.

¹ *Нарамсин*, (2290-2254 до Христа), шумерський цар, перший проголосив себе Царем-Богом. Від нього всі царі будуть вшановуватися як боги.

² *Ансу*, зле божество, постало, як деякі кажуть, зі страху внаслідок повені рік Євфрат і Тигр.

³ *Тіамат*, зле божество.

⁴ *Тамуз*, бог плодovitості землі в міфології Шумерів.

⁵ *Утнапіштім*, попередник Гільгамеша, єдиний серед смертних став безсмертним.

⁶ *Папуаси*, представники негроїдної раси, живуть у Новій Гвінеї, чорношкірі, мають кучеряве волосся. Мешкають у будинках, збудованих на воді або на деревах. Їх є близько двох мільйонів. З міфології дізнаємося, що Папуаси не вмирали, але міняли шкіру, наче змії.

ЯМІ ТА ЯМО

Я не знаю, чи ти – нащадок Арійців⁷, які зійшли з гір Гіндукуш і Памір, але цілком можливо, якщо йдеться про мене і моє походження, що я – нащадок Дравідів⁸, яких твій народ підкорив і забрав до рабства. Правда, твої предки теж не хто зна що – скотарі, які згодом стали рільниками.

Люба сестро, будвши найстаршим сином, маю землю і худобу, можу собі купити жінку за бика і корову, так само, як наші батьки, рідні брати, давали за наших матерів. Але ти для мене набагато більше; зрозумій, Ямі, ти – моя сестра. Ти знаєш, що серце мені крається; знаєш, що ми вигдали порожній-порожнісінський світ, на якому залишилися тільки я – Ямо, і ти – Ямі. Будували ми його, мов пара ластів'яток своє гніздечко: гілочка до гілочки, соломка до соломки, пір'ячко до пір'ячка.

*“ЛИШЕНЬ МИ, НАС ОБОЄ, НАШЕ ГНІЗДО
І БЛАКИТНО-СИНЄ НЕБО.
КОЛИ ЗІНИЦІ У ЗІНИЦЯХ
ДВОХ КУПАЮТЬСЯ, НЕСЕНІ НА КРИЛАХ
СИНІМИ ПРОСТОРАМИ НЕБА,
СВІТ НАВКОЛО НИХ ЗНИКАЄ”.*

І не було його світу від високих Гімалаїв, що підпирають небо, аж до солоних океанських хвиль.

Мила сестро Ямі, любить тебе твій брат Ямо, як самого себе. Але превелика любов, пам'ятай, є поганим подружнім супутником. Я живу твоїми віршами-квиліннями:

*“ЯКИЙ ТИ КВОЛИЙ, ЯМО!
НИКОЛИ НЕ МОЖУ ЗРОЗУМІТИ ТВОЄ СЕРЦЕ І РОЗУМ;
МОЖЛИВО, БАЖАЄШ, ЩОБ ТЕБЕ ДРУГА ОБІЙМАЛА,
НАЧЕ СІДЕЛЬЦЕ КОНЯ, НАЧЕ ЛОЗА СТЕБЛО”.*

Бринять у мені твої слова, мов бренькіт коси під молотком, коли її клепають, мов голос вечірнього дзвону, що кличе на ангельський привіт. Я тоді молюся:

*“І ТИ, ЯМІ, ОБІЙМАЙ ДРУГОГО,
І ТЕБЕ НЕХАЙ ОБІЙМАЄ ДРУГИЙ, МОВ ЛОЗА СТЕБЛО;
ОБІЙМИ ЙОГО СЕРЦЕ, А ВІН – ТВОЄ,
І ТАК ЖИВИ З НИМ У ЗЛАГОДІ Й ЛЮБОВІ”.*

Молюся, люба сестро, але знаю, що нам дано – тобі там, а мені тут, – жити разом; так само, як живуть разом твій батько там, і твоя мати тут, моя мати там, і мій батько тут.

Завжди було так: не могло бути інакше, як могло, й інакше не було, як було.

Любов у польоті, я у тобі, з піском у чубі, завжди означала розлуку, або смерть на гострих гірських скалах.

Пригадуєш скелі Таміра?

Зрослися ми тоді в одне ціле, а сила нашої жаги розтопила камінь: на місці нашого падіння виник вулкан. День за днем з нього виливалася лава; хто міг тоді знати, що сила нашого бажання і єдності міцніша від каменю і законів природи.

Ніхто з нас не знає границі між тим, що можна, і тим, чого хочеться. Хотіти того, що можна – не важко здійснити, але могли те, що хочеш, завжди пов’язане з великими труднощами.

⁷ *Арійці*, назва, якою себе іменувало індоевропейське населення давньої Індії, Персії і східного Ірану.

⁸ *Дравіди*, прадавня група народів негроїдної раси, споріднених мовою, які проживають у південній частині Індії і північному Цейлоні. Нині дравідською мовою розмовляє понад 100 мільйонів людей. Дравідська література розвинулася на півдні Індії, біля Мадрасу.

НІ, Я НЕ БУВ ОЗІРІСОМ⁹

*“ПРИЙДИ ДО СВОГО ДОМУ, ТИ, ЯКИЙ НЕ МАЄШ СВОГО ВОРОГА.
О, МИЛА МОЯ, ПРИЙДИ ДОДОМУ І ПРИДИВИСЬ ДО МЕНЕ.
Я – ТВОЯ СЕСТРА, ЯКУ ЛЮБИШ.
НЕ МУСИШ УТІКАТИ ВІД МЕНЕ.
О, ЛЮБИЙ МІЙ, ПРИЙДИ ДО СВОГО ДОМУ...”*

Черешня з плодами, червонішими від крові, через вітерець повідає тобі про моє кохання. Бачу вогник у твоїх очах, розпалений в утробі для акту життя. На його джерелі бачу тебе. Ти знаєш, що я тут, на його витоках, напружений, наче струна, наче кукурудза на черені, перед тим як розпукнутись баранці (*попкорн – прим. перекл.*). Відчуваєш мене до забуття, до голосного стуку в скронях, напружених жил на шиї, набухлих схвильованих грудей, розбурханого серця аж по несвідомість, перехід з одного світу в інший.

Так, видно, без смерті неможливо життя витворити. Хто боїться смерті – життя не народить.

“БОГИ І ЛЮДИ ВКУПІ ПОВЕРНУЛИСЯ ОБЛИЧЧЯМ ДО ТЕБЕ. Я ТЕБЕ КЛИЧУ І ПЛАЧУ, АЖ НА НЕБІ ЧУТНО. ПРОТЕ ТИ НЕ ЧУЄШ МОГО ГОЛОСУ, ХОЧ Я – ТВОЯ СЕСТРА, ЯКУ ТИ ЛЮБИВ НА ЗЕМЛІ; ЛЮБИВ ЛИШЕ МЕНЕ, МІЙ БРАТЕ, МІЙ БРАТЕ!”

Гадаю, я знаю, що не був Озірісом, однак, невпевнений, що ти не була Ізідою¹⁰, яка мені зложила тіло, розчленоване на чотирнадцять частин, розкиданих на всі боки.

Знаю, що не був Озірісом, але чомусь мені згадується сирійський берег, на який хвилі викинули мою труну, що, гнана морськими течіями і вітрами, плавала по Середземномор’ї.

А дійсно, чому б так і не було, якщо можна думати, що так було?!

Того, що Сет¹¹ крадькома зняв мірку з мене, зробив по ній домовину і, змусивши мене обманом лягти до неї, закрив віком, міцно закував, залив оловом і зі своїми друзями спустив у Ніл, я не знаю, був бо п’яний. Але добре пригадую сирійське узбережжя, хвилини, коли труна, після багатьох місяців

гойдання на хвилях, вдарилася об камінь. Тоді я відчув голод. Сильний голод!... Напевно, через нього мої жили пробилися через дошки і, мов коріння, почали смоктати поживу із землі.

Можливо, це було й інакше, якщо б не було так, як було; адже ти найкраще знаєш, як у нас народився син, а він міг народитися й інакше, якби народився так, як народився.

Тепер, дивись, ми є тут; отже, можливо, ми би і не були тут, якщо б не були. Дивимось одне одному в очі й пристрасно, час від часу, тремося носом об ніс.

⁹ *Озіріс*, у прадавніх Єгиптян бог сонця, бог загробного світу, захисник померлих, брат і чоловік верховної богині стародавнього Єгипту Ізиди.

¹⁰ *Ізіда*, верховна богиня стародавнього Єгипту, донька Геба і Нути (землі та неба), сестра і дружина бога Озіріса, матір бога Гора (*див. Озіріс*).

¹¹ *Сет*, у давній єгипетській міфології бог темряви і зла.

ВАВИЛОНСЬКА ВЕЖА І ЧИСЛО ДЕВ'ЯТЬ

*“ПРИЙДИ, ГІЛЬГАМЕШЕ¹², І БУДЬ МОЇМ КОХАНЦЕМ!
ПОДАРУЙ МЕНІ СВОЄ СІМ'Я, О, ПОДАРУЙ МЕНІ ЙОГО!
БУДЬ МОЇМ ЧОЛОВІКОМ, А Я БУДУ ТВОЮ ДРУЖИНОЮ!
УВІЙДИ ДО МОГО ДОМУ!”*

Так зваблювала Іштар¹³ вродливого Гільгамеша, сп'яніла від кохання до нього. Гільгамеш їй сказав на це:

*“ТАРЯЧЕ ТВОЄ ПРАГНЕННЯ,
АЛЕ ТВОЄ СЕРЦЕ ХОЛОДНЕ,
НАЧЕ ТАЄМНІ ЗАДНІ ДВЕРІ,
ЧЕРЕЗ ЯКІ ВІЄ ЛЬОДОВИЙ ВІТЕР,
НАЧЕ БЛИСКУЧА ХАТА, ЩО СИЛЬНИХ ВБИВАЄ,
НАЧЕ СЛОН, ЯКИЙ СКИДАЄ СІДЛО,
НАЧЕ СМОЛА, ЩО ПОЖИРАЄ ФАКЕЛЬНИКА,
НАЧЕ НАДУВНЕ КОЛО ДЛЯ ПЛАВАННЯ,
ЩО ТРІСНЕ ПІД ПЛАВЦЕМ,
НАЧЕ ВАРТОВИЙ, ЯКИЙ НЕ ОБОРОНЯЄ МІСЬКІ МУРИ,
НАЧЕ ТІСНИЙ ЧЕРЕВИК, ЩО МУЛЯЄ ВЛАСНИКА”.*

Я не був Гільгамешем і не пригадую, чи ти була богинею Іштар. І навіть не знаю, чому мені близьке число шістдесят, яке ділиться на десять інших чисел; для мене число десять нічого не означає, а сто – тільки те, що ділиться на сім інших чисел, але зате сім – це сім! Найвизначніше число зікуратів¹⁴. Дивись, Вавилонська вежа мала сім поверхів, а вже тут і сім планет, сім небесних сфер, сім мурів, які відмежовують підземний світ, сім богів, яким присвячені дні тижня. Сім – святе число, неділиме на жодне інше число, крім самого себе.

Проте вавилонські будівничі, видається мені, були одержимі також числом дев'яносто, яке в основі має число дев'ять. Досліджено, що основа Вавилонської вежі мала дев'яносто на дев'яносто метрів, а висота її становила також дев'яносто метрів. Це число переслідувало мене, мов власна тінь.

У сні мені ввійшло.

Лежу на надувному колі для плавання і рахую кубатуру призми, яка має основу дев'яносто на дев'яносто метрів і висоту дев'яносто метрів:

$$90 \times 90 = 8\,100$$

$$8\,100 \times 90 = 729\,000$$

Роблю комбінації:

$$90 \times 90 \qquad 9 + 0 + 9 + 0 = 18$$

$$8\,100 \times 90 \qquad 8 + 1 + 0 + 0 + 9 + 0 = 18$$

$$729\,000 \qquad 7 + 2 + 9 + 0 + 0 + 0 = 18$$

$$54$$

$$54 \qquad 5 + 4 = 9$$

Продовжую рахувати кубатуру піраміди, яка має такі ж розміри. Це приблизна кубатура Вавилонської вежі:

$$90 \times 90 \times 90 : 3 = 243\,000$$

$$243\,000 \qquad 2 + 4 + 3 + 0 + 0 + 0 = 9$$

Не пам'ятаю, чи надувне коло для плавання продірявилось, але знаю, що зненацька я опинився у воді. Не залишилося нічого іншого – тільки плисти.

Відпочиваючи під кедром після інтенсивних комбінацій, дійшов висновку, що для мене завжди був близьким рік, який має 360 днів і ділиться на 12 місяців по 30 днів, і той тринадцятий, який після кожних шести років виправляє конструктивний промах творця.

Не знаю, чи все це дійсно було так, чи мені лише здавалося, що це був час, коли всі щось планували, перемірювали, будували. Залишилася мені десь у закутку свідомості збережена пам'ять про час, коли увесь тодішній людський рід, очманілий зірками, сонцем і планетами, мав погляд, звернений до неба. І будова Вавилонської вежі – це лише намагання вилізти по ній якнайвище і досягти неба.

Усе це є близьке для мене; близьке так само, як і твоє серце, яке обвив мороз, як і тісне взуття, що натирає пальці. Пригадую, що я посвятив тебе у твою правду, яка тобі не подобалася, але була єдиною правдою, а ти, кохаючи мене, бажала мені смерті.

Хоча все біля мене туман, тебе бачу дуже чітко нагорі, на стінах вежі, між богами, нагнівану, ображену, трупково-лиху, готову знищити світ через зневажену гордість.

Ніколи я не міг тебе зрозуміти. Як ти не могла відрізнити, що є теплота, а що мороз; що є кохання, а що переконання в тому, що його насильно можна витворити; що є добре, а що зле?!

Видно, я справді не був Гільгамешем, проте глибоко у мені засів спогад про вмивання рук з моїм другом, вірним товаришем Енкіду, який допоміг мені вбити небесного бика. Ця істота, яку з глини зліпила богиня-мати Аруру, аби мене гальмувати, все ж таки – коли розпізнала добро і зло, світло і тьму – вирішила стати моїм другом.

Значення світла і темряви розуміють тільки люди, які втратили зір або пережили потоп. Але і це не є найвизначніше пізнання, що існує в мені і тісно пов'язане з Утнапіштімом, моїм предком, який міг бути і Ноєм, або кимось іншим, подібним до нього. Це було відкриття значення поняття “нічого”, без якого поняття “щось” є беззмістовне.

Залишилось ціле життя жити твоїм гарячим прагненням, будучи у дилемі: хто з дзеркальця, коли в нього зазираю, дивиться на мене: я чи твердоголовий слон, який скидає сідло?

¹² *Гільгамеш*, легендарний герой з міста Урука, який, згідно легенди, був на дві третини богом і на третину – людиною. Хранитель таємного знання.

¹³ *Іштар*, богиня кохання у стародавніх Ассирійців.

¹⁴ *Зікурат*, вежа.

КЛІТЕМНЕСТРА¹⁵

*“МЕНЕ З’ІДАЮТЬ І СМУТОК, І СТРАХ.
У ГРУДЯХ РЕВНІСТЬ КИПИТЬ,
ДУШУ ПРИТИСКАЄ... ГАНЬБА ШАЛЕНІЄ,
З РУК СВОЇХ СТЕРНО Я ВИПУСТИЛА;
КУДИ МЕНЕ ЛИШ НАДІЯ, ГНІВ І БІЛЬ ПОТЯГНУТЬ,
БІГЦЕМ СВІЙ ЧОВЕН ХВИЛЯМ ПЕРЕДАМ!”*

О, Клітемнестро! Співай!

Клітемнестро, правдива чи фальшива, співай!

Можливо, допоможе.

А я?!... Я не хочу бути Агамемноном¹⁶! Ні, не тому, що маю загинути від сокири, яка постійно у тебе під рукою. Ні, не тому. Бути в ролі Агамемнона – означає скоїти різні важкі злочини. Це значить бути для світу прикладом батька, який жертвує рідну дитину, загинути від руки власної дружини, породити сина, який уб’є свою матір і її коханця. Так, так, моя мила, це означає стати прокляттям навіки.

Не знаю, чому ти хочеш бути Клітемнестрою, адже добре знаєш, що для цієї ролі не вистачить мати гостру сокиру і коханця. Ти скоїла вбивство дружини свого коханця і, носячи ярмо пристрасті, чатуєш на нові жертви. Нагострена сокира у тебе завжди напихваті, а коханець постійно у подолку.

Ти дещо призабула, моя люба. Спершу ти повинна своєму мужу народити сина, який вб’є тебе і твого мужа.

“На останку”.

“Так, на останку!”

На небі, у яке ми віримо, порядок речей такий, а ти кажеш, що не можеш народити сина.

Знаю, що ти знаєш: навіть якщо я і під деревом ляжу, воно вродить.

А ти?!... Може, боїшся свою смерть народити?!

О, моя мила, не бійся породити власну смерть. Це природний хід речей у всесвіті.

Дізнався я звідкись, що якщо людина часто ночами дивиться на небо, то воно його незабаром покличе.

Не знаю, чи тобі відомо, що кожної ясної ночі я дивлюся на небо, або всесвіт,

як його називають неосвічені. Дивлюся згідно з вказівками, бо не досить лише споглядати, але, передусім, треба знати коли, як і де дивитися.

Воно – небо, чи всесвіт – моє життя і моя смерть, моє безсмертя. Я знаю, що пекло і рай – поняття поза межами розуміння людини і як такі лише на людський спосіб їй доступні, тому неправдиві, якою є і сама для себе. І я не зовсім впевнений – мій погляд направлений до нього ззовні чи зсередини. Приглядаючись до нього ззовні себе, у певні хвилини, я був цілком переконаний, що занурений в глибину власного простору, в безмежність своєї безсмертності.

І там бачу велику кількість відомих і невідомих тепер, відомих колись.

І хто б подумав, між ними бачу і тебе. Син мій тебе вбив; тебе і твого коханця.

¹⁵ *Клітемнестра*, дружина Агамемнона, яка зі своїм коханцем Егістом убила свого мужа. Агамемнонів син Орест помстився за смерть свого батька, вбивши власну матір і її коханця.

¹⁶ *Агамемнон*, Атреїв син, який навів прокляття на родину. Погнівавшись із своїм братом Тієстом, вбив його дітей та пригостив брата їхніми тілами. З того часу цю родину не покидають нещастя. Агамемнон приніс у жертву власну доньку Іфігенію.

ДАРІЯ¹⁷

Кавказ¹⁸?!... Той, хто його пізнає, знає, що його не пізнає ніколи.

Він – смерть людини і її порятунок.

Коли у степах між Азовським і Хазарським (*Каспійським – прим. перекл.*) морями мир, Кавказ – десь там, на півдні, під вічним снігом, дикий і пустий; а коли зі сходу з'явиться якийсь народ – сарана, він Кавказ для людей степу порятунок. Степовиків там завжди зустрінуть його малочисленні мешканці – Грузини¹⁹, тверді на слово. Їхній закон дуже простий, неписаний: якщо тебе Грузини приймуть, це означає, що ти – безпечний. В іншому випадку тебе точно вб'ють. Третього немає.

Звідки я це знаю?

Можливо, я десь це прочитав, можливо, хтось про це розповідав, а, можливо, все це я вигадав.

Серед Дар'яльських скель невтримно гуде ріка Терек; її води, падаючи з каменю на камінь з великої висоти, над вузьким коритом, врізаним у кам'яні скелі, мають вигляд пороху, туману. Кажу, ці Дар'яльські скелі я бачив. І зараз перед собою маю образ скаженої води, яка клекоче, несучи із собою каміння, а понад нею – пил, імла, веселкові барви, покритий снігом Казбек. Бачив я і могутній гірський потік Девдорак, який у найвужчій частині Дар'яльської ущелини впадає у ріку Терек.

За грузинськими народними переказами, на місці Дар'яльських руїн цар Міріан збудував вежу 150 років до Христа. Вежа була зруйнована, а відновив її аж у XII столітті нової ери грузинський цар Давид. Відразу за вежею побачиш Дар'ял. На перській мові слово “дар'ял” означає “двері”. Не можу з'ясувати: чому на цьому місці двері, адже це перетин, і куди за ним веде дорога.

Лише народна фантазія може пов'язати поняття “двері” з іменем цариці, яке звучало Дарія. Можливо, що це навіть неважливо, бо ім'я це пізніше було перенесене на відому царицю Тамару²⁰, яка царювала з 1171 по 1198 рік, згідно з одними джерелами, чи, згідно з іншими, від 1178 до 1212 року.

Ти була царицею Тамарою; і хоч тебе тамтешні народні перекази пов'язують із “золотим віком” Грузії, коли збудоване все, що визначало Грузію як могутнє і багате царство, я знаю, що ти була прекрасною і славною, але і злою. Живучи у розкішній вежі, ти зваблювала молодих вродливих мандрівників. Обіцяла їм свою любов і все, що лишень може один подорожній, перебуваючи довгий

час у дорозі, собі забажати. Правду кажучи, все це ти виконувала, але, після проведеної ночі у блаженстві з тобою, вибраному нещасливцеві, за твоїм наказом, одтинали голову, а тіло викидали до Тереку.

Нас було троє. Пам'ятаєш?!... Ти дивилась на нас вивчаючим поглядом. Після довшого оглядання ти пальцем вказала на мене.

Велика кімната, у якій ти проводила час зі своїми вибранцями, вже була готова: їжа на округлому підвищеному місці і вино, багато вина. Ти в прозорому китайському шовку, мов ангел, на ведмежій шкурі. Їла повільно, обережно висмоктуючи кістки, лагідно і невинно дивлячись на мене. Блimalи воскові свічки, а через круглий отвір на вежі виднівся молодий місяць. Біля нього, відразу обіч, вгніздилася планета, творячи з місяцем цілісну картину. Пам'ятаєш цю панораму неба над нами?!... Пригадую, ми обоє на неї дивилися, а тоді, в одну мить, залетіла комета в атмосферу, якраз у ту частину, що була в нашому полі зору. Пригадуєш?!... Ти сказала:

“Хтось народився!”

“Ні, – сказав я, – хтось на ранок помре!”

Ти поглянула на мене підозріло. Їжа тобі застряла в горлі. Я знав, що в тобі діється щось небуденне. Щоб виграти час, перше налила нам вина, і аж коли ми його випили, ти, повтиравши пильно уста, запитала мене:

“Ти знаєш?”

“Знаю!” – відповів я.

Розгнівана, зла, підвелася ти з ведмежої шкури і рушила до мене, досліджуючи:

“Хто, скажи, хто смів видати мою тайну?”

Казав я тобі тоді, пам'ятаєш:

“Упала зірка, а якщо зірка впаде, хтось помре”.

Лице твоє після цих слів кілька разів мінілося кольорами, а тоді ти підвищеним тоном цілком переконливо сказала:

“Не на ранок, але зараз!... Зараз помреш!”

І ти би це зробила, але я силоміць положив тебе під себе. Ти намагалась вирватись, боролася, наче левиця. Три рази мене вкусила. Поглянь, пізнаєш ці знаки на моєму тілі, га?!

І коли від твого нічного шовку залишилися лише клапті, а від сили – лише

м'яка жіноча слабкість, ти спробувала злукавити. Приборкана, перестала опиратися і цілком серйозно мовила:

“Добре, якщо ти дізнався те, що не смів знати, пусти мене, а я тобі дозволю безперешкодно продовжити подорож. Сподіваюсь, що твоя чоловіча гордість не дозволить розповідати навколо про те, що тут між нами сталося?!”

Ти була нещира, я знав це. Ясно мені було, що я опинився у безпорадному становищі.

Пам'ятаєш мої слова, яких ти, як можна було зрозуміти з виразу твого обличчя, не сподівалася.

“Ні, – сказав я тоді, – хочу, як і інші, на ранок померти!”

Не знаю, чи знаєш, що далі відбувалося, але скажу тобі лише, що ти декілька разів мені на вухо шептала: “Милий мій!”

А рано-вранці прийшли по мене. Розчісуючи волосся, байдуже і спокійно, не дивлячись на мене, подала їм знак рукою, щоб мене забирали. Надворі вже чекав кат із сокирою.

Ну, але не буду розтягати, скажу тобі ще одне, чого ти не сподівалася, дуже не сподівалася. Не знаю, чи ти знаєш, що відтята голова ще якийсь час по тому, як її відсічуть від тіла, бачить і думас. Моя голова, яка скотилася обіч пня, гляділа на тебе очима, спрямованими на вежу, і бачила, як ти пильнуєш, чи вбивство на розказ виконане. І зараз пригадую, що в ній ще тоді сформувалась думка про тебе, яка гласить: “Справжня гадюка!”

¹⁷ *Дарія*, Дар'яльська ущелина на Кавказі, в напрямі Персії (Аланська брама).

¹⁸ *Кавказ*, гірський вінець довжиною 1 500 кілометрів і назва цілого краю між Чорним й Азовським морями і Каспійським озером. Найвища вершина – Ельбрус (5 633 м). На території Кавказу живуть народи різних національностей і віросповідань.

¹⁹ *Грузини*, народ кавказької раси, живе у Грузії і сусідніх країнах – Росії, Туреччині та Ірані.

²⁰ *Тамара*, грузинська цариця. Згідно з легендою, відважна, вела багато воєн, які закінчувалися на її користь. Час її царювання легенда описує як період матеріального благополуччя; водночас це золота доба грузинської літератури. Про царицю Тамару в легенді говориться і не дуже гарними словами. Легенда оповідає: “У місті, у фортеці, жила зла цариця Тамара, яка зваблювала молодих мандрівників, котрих до неї приводили. Обіцяла їй свою любов. Обіцянку виконувала, але після опівночі, проведеної у любовних утіхах, молодому мандрівнику відрубували голову, а тіло кидали в ріку Терек”. Російський поет Лермонтов увіковічив цю легенду в своїй поезії.

ЗОЯ СИЛЬНА

Вальгалла?!²¹... Не знаєш, що таке Вальгалла?!... Гунцвоте ти великий...

А, може, ти маєш рацію. Що ти і я, на основі знань, які наші предки намагалися нам передати, повинні знати про Нордійців? І що ми взагалі маємо з Нордійцями? Що? Ну, але про Вальгаллу... Я не сподівався, справді не сподівався.

Вальгалла – підземний світ, який нордійські люди-боги через людську смерть організують у формі іншої, неземної дійсності. Вальгалла – містичний підземний світ багатства; світ насолоди; світ вічного спочинку бойовиків. У цьому світі немає ненависті і помсти. Вальгалла – світ, у якому завжди тепло і приємно; він є особливим міфічним підземеллям багатства і радості, прихованим від поглядів звичайних смертних людей. У ньому загиблі бойовики змагаються у військовій вправності. Послугувували їм Валькірії²², божественні красуні, жінки-воїни.

Я насправді не був бойовиком, тому не знаю, чому, де і коли дійсно ти була моєю Валькірією. До Вальгалли я ніби увійшов як Конунг; не скажу тобі точно, чи увійшов я до підземного світу з головою, чи без неї, але це неважливо. Чоловік-бог, якому належить Вальгалла, хоч яким би до неї увійшов, відразу ж повертає собі вигляд, який мав у земному житті: воєнні та інші калічення зникають.

А ти – бачу тебе дуже чітко – була жінкою-богинєю. Усі тебе називали Прекрасною Гарді!

Саме так. Прекрасна Гарді!²³

Чому прекрасна, мені стало ясно, коли побачив тебе; а пізніше хтось з присутніх пояснив мені, що прадавня нордійська назва Русі була Гардарик²⁴, або скорочено – Гарді.

Так, так, моєю Валькірією була прекрасна Русинка.

Ще залишилося нез'ясованим питання, як ти опинилася у Скандинавії.

Залишився у народній пам'яті переказ про Гаральда Суворого в цій північній холодній країні. Він був сином Сигурда, якого прозивали Свинєю, і брат Конунга Олафа Святого по матері. Брав участь у битві біля Стикластадиру, в якій Олаф загинув. У цій битві Гаральд був поранений, а коли його вояки зазнали поразки, втік із рештками свого розбитого війська. З допомогою друзів Гаральд сховався в одного бондаря, який жив у лісі. Лежав, лікувався, поки

не одужав, а тоді бондарів син відвів його на схід, у напрямку Швеції. Там він залишився зі своїми вояками, яким пощастило після Стикластадирської битви прибути на землю Шведів. Наступної весни його люди спорядили кораблі і вирушили до Гардарику, до Ярослава Мудрого²⁵, якого вони називали Конунг Яріцлейв. Ярослав Мудрий гарно прийняв Гаральда і його людей, про яких знав, що вони вправні та дисципліновані воїни; допустив навіть його вести руське військо. З переказу дізнаємося, що Гаральд у Гардарику пробув декілька зим і в той час брав участь у воєнних походах на Східному шляху. Згодом, після тривалої підготовки, взяв участь у поході на землю Греків. Метою Ярослава Мудрого були не Греки, а Болгари. У землі Греків панувала Конунгова дружина Зоя Сильна. Сто чортів було в тій жінці. Вродлива, висока, сильна, рішуча, відважна, легка до шаблі; знала відтяти голову своїм підлеглим за дрібне упущення. Її боялися підлегли, а була справжньою напастю і для своїх ворогів. У ті часи не дуже олюднені слов'янські племена все частіше нападали на грецькі простори, спускаючись з півночі. Гаральд, який був прямою протилежністю Грекам: з біляво-жовтим волоссям, блакитними, мов небо, очима, на голову вищий за інших воїнів, стрункої атлетичної статури, притягнув увагу Зої Сильної. Вона запропонувала йому службу в її війську. Гарді багатством не могли рівнятися з Греками, тож коли Ярослав Мудрий дізнався, яку плату запропонувала Зоя Сильна Гаральдові і його людям, аби перейшли до неї на службу, йому навіть не прийшла до голови думка, щоб їх затримувати на своїй службі. Зоя використала і присутність великого числа нордійських вояків, які вже раніше служили в її війську, запропонувавши йому командування ними. Гаральд, ясно, не міг відмовитися від такої привабливої пропозиції, тому прийнявся за службу.

З приходом Гаральда на її службу Зоя Сильна мовби дістала ще більшу охоту до воєнних походів. Зі своїм військом вона вийшла на ріку Дунай і по правому узбережжі рушила на захід. Довідавшись про воєнний похід, який вона розпочала, її вороги не набрались сміливості вчинити їй опір, вступаючись з дороги, тож за дуже короткий час вона здолала гори, де Дунай найвужчий і найглибший, перейшла на його ліве узбережжя і вийшла на безкраю Паннонську рівнину. Оскільки переправа через велику й широку ріку потривала, то своє доволі виснажене військо вона мусила зупинити і дати йому відпочинок. Біда була в тому, що воно опинилося на неплодній пісковині; скільки око сягало, всюди пісок. Ніде ні їжі, ні води. Десятки коней уже безпомічно лежали через нестачу рідини, і грозила небезпека, що загинуть. Для потреб людей вода була дозована, тобто вживалася певна кількість, значною мірою зменшена, недостатня, аби поповнити в організмі витрати води в довгих виснажливих

маршах.

Зоя Сильна наказала розбити намети для себе та своїх людей, а Гаральд, який був завжди бажаним гостем в її шатрі, вирішив висловити свою незгоду з її рішенням розбити табір на пісковині.

– Чую по тону твоєї бесіди, що ти невдоволений, так?

– Так!

– А яка причина твого невдоволення?

– Місце для військового табору не має основних умов для відпочинку війська. Тут нам загинуть і коні, і люди.

– Хочеш сказати, що я, вибираючи місце, не думала про людей і коней?!

– На південній стороні світу ми залишили ріку. Поглянь, там видно узбережжя, населені місця, а де є населені місця, там є і їжа для людей, сіно для худоби, вода...

– А коли на нас нападуть Болгари?!... Про це ти подумав?

– Нам потрібна воєнна здобич. Тому ми і рушили в похід. Так ти казала, чи ні?!

– Казала, то й що?!

– Свого добра ніхто не дасть добровільно. Воєнну здобич можемо отримати тільки силою, а вона у нас слабне на цій пісковині.

– І що ти пропонуєш?

– Вирушити чимскоріше на південь, вийти до ріки. Там встановити контакт із населенням, більше взнати про країну, в якій ми опинилися. Мусимо дізнатись, якою великою є ця пустеля, чи існує можливість її обійти; а як ні, мусимо дізнатися, скільки нам потрібно часу, щоб її перейти. Оскільки будемо змушені її перейти, нам необхідно забезпечити потрібну кількість харчів і води для людей та худоби.

– А якщо біля ріки нас атакують?

– Що?!... Ти нас ведеш захопити здобич, а мене запитуєш, що зробимо, коли на нас нападуть?!

– Скажи, скажи, хочу чути!

– Я не чекав би, коли мене атакують. Я б на них перший напав. Відомо, чоловіча честь! Білу челядь і дітиськ до загону, а якщо ця біда від світу має якесь багатство – воно, ясна річ, належить переможцеві. Опинившись під нашим копитом, будуть самі змагатися між собою, хто з них нам потолкує про все інше, що нас цікавить.

– Ти, бува, не забув, хто тут командує, а хто виконує накази, га?! – зміненим голосом, із цілком іншим виразом на обличчі, серйозно спитала Зоя Сильна.

– Зрозуміло, ти!

– А чи ти часом не забажав перебрати командування до своїх рук, га?!

Розмова повернула в зовсім інше, небажане і невідгідне для Гаральда русло. Він знав, що немає нічого небезпечнішого від зневаженої жіночої пихи, особливо, коли така жінка наділена необмеженою владою над людьми.

Гаральд силкувався вийти з прикрого становища, намагався викрутитися, але з'ясувалося, що відступ до уваги не береться. Так дійшло до бунту руської частини найманців на чолі з Гаральдом.

Бунтарі, скориставшись ніччю, зникли в ній з військового табору Зої Сильної з усім військовим спорядженням і зброєю. Гаральд, досвідчений військовий командувач, повернувся зі своїм бунтівним військом через Паннонію, тримаючись ріки Тиси, на руську землю, перейшов Карпати і через кілька місяців вийшов до Дніпра. Попутно здобув і воєнну здобич, а Зоя Сильна була змушена повернутися до Греції з малим числом воїнів і коней, які по дорозі значно поріділи від рук негостинних племен.

Мене і моїх предків постійно переконували, та й до цих пір переконують, що ми не були бойовиками, що ми не маємо історії – відколи ми є – існуємо, під чужою навіть не покрівлею, а стріхою; подібні до ластівок, перелітних птахів. Наш богобоязливий, працьовитий, тихий, слухняний і завжди голопузий світ сприймає це за правду і потішається. Ніколи мені не було зрозуміло, над чим він так потішається. У всьому цьому все ж таки щось не складається: як можна не бути бойовиком, а бути воїном у всіх війнах та залишати й розсипати кості по всіх, у книжках згаданих й описаних битвах світу.

Нехай сприйму переконання, що я не був бойовиком; можливо, я уникнув військової повинності, але як тоді опинився у нордійському підземному світі Вальгалли?!... Скажи!... Скажи!...

Ти знаєш, прекрасна Гарді, що таке Вальгалла, знаєш!

Знаєш, як і я знаю, що не було Валькірії, яка так би уміла прислужувати бойовикам, як ти знала їм прислуговувати.

Не було! Ти, божественна красуне!

²¹ *Вальгалла*, згідно з нордійським міфом, підземний світ багатства, світ вічного спочинку бойовиків.

²² *Валькірія*, жіноча особа, яка служила героям підземного світу.

²³ *Гарді*, нордійська назва жіночої особи руського походження.

²⁴ *Гардарик*, руська земля, нордійська назва.

²⁵ *Ярослав Мудрий*, (977-1054), князь київський і новгородський.

КНЯГИНЯ ОЛЬГА²⁶

“Відізвись!... Знаю, що ти тут!”

“Нарешті ти, Велика княгине Ольго. Слідуюмо за тобою! Увесь час слідуюмо і завжди будемо слідувати за тобою!...”

“Відчуваю, постійно відчуваю твою присутність. Чому за мною слідиш?”

“Княгине Ольго, одну велику помилку ти зробила, лише одну: живих людей ти не сміла закопати в землю!”

Останні слова, які Велика княгиня чула, злилися з громом, що тієї ж хвилини вдарив десь недалеко від її місця перебування. Після короткої паузи, ніби нічого не сталося, слова знову дійшли до її вуха.

“Живі люди, в землю закопані, вічно живуть, вічно бачать, вічно чують, вічно мають на оці того, котрий дав їх закопати, вічно, вічно, вічно...”

Останнє слово почало повторюватися, дзвеніти у її вухах; не могла його позбутися. Намагалась рятуватися власним голосом:

“Перестань!... І хто ти, що за мною слідуєш, наче тінь?!”

“Ширилась чутка про твою красу, мудрість, доброту, і все це я спізнав...”

“Ти той?!”

“Так, я той. Я – чоловік-тінь!”

“Чоловік-тінь?!... Скажу тобі правду: для мене це нічого не означає, але я тебе відчуваю”.

“Ти дозволила нас погостити, а мені дала можливість відчутти биття твого серця. Був це гуркіт каміння у боротьбі Дніпрових порогів із стрімкою рікою, був це гул води в сутичці з камінням, дотикання райського добра до пекла. Вже тоді, занурений цілим своїм єством у глибину твоїх прекрасних очей, я знав, що не вийдеш заміж за нашого Великого древлянського князя Мала, за якого ми прийшли тебе сватати. Усвідомлення цього було гірким, як і доля наша, доля нас, сватів: дала ти нас живцем у землю закопати. Пам’ятаєш?!”

“Вийди на світ, коли ти – ти!”

“Ні, Велика княгине Ольго, ти мене зо світу згубила, закопала живим у землю і так приберегла мене лише для себе. Я – твій!... Я тепер тільки твій!”

“А інші, де інші?... Було вас п’ятеро сватів”.

“Тут вони. Всі вони тут. Маєш нас! Навіки!”

“Обманюєш, не вірю тобі!... Не вірю!”

“Тоді мушу тобі нагадати, що з нами трапилося, так переконаєшся, що я – я, що ми тут, живцем в землю закопані, – дійсно ми...”

“Не хочу слухати!... Ні!... Що було – було!... Тому, що сталося, нічим вже

не можна зарадити”.

“Помиляєшся!... Можна зарадити. Відомо, якщо людина візьме що-небудь у свої руки, то навіть і подію, в якій ти брав участь, не можеш пізнати”.

Непроханий гість на мить наче зник. Десь в глибині княгиня Ольга почула слова:

“Не беріть викуп з розбійника, який заслужив смерть. Нехай над ним буде виконане покарання, щоб не згрішили ви перед землею, у якій живете, бо кров споганює землю, а землю не можна вмити від крові, що проллється, лише кров’ю того, хто причетний до її пролиття”.

Слова, які неконтрольовано з’явилися у її свідомості, поступово блідли, а потім до неї спогадом повернулася подія з минулого. Бачила перед собою п’ятьох Древлян²⁷, яких дворяни привели до її палат. Пригадує, що коли їх побачила, перше кров ударила до її лица. Знала, що це не веде до добра. Трохи заспокоїлася, а у вухах лунали слова:

“Великий князь усієї Русі Ігор²⁸ – мертвий. Його кров, що скропила древлянську землю, неподалік від її столиці Іскоростеня, кличе до помсти. Голос крові лунає від карпатських гір по цілій руській землі, плаче Дністер і Дніпро, з десятками малих рік, які у них вливаються. Плачуть і вимагають помсти. Плачуть гори, плачуть рівнини, плаче ціла руська земля. Щастя і миру не буде, поки древлянський князь Мал спокійно сидить на своєму троні. Кров, кров твого чоловіка кличе!”

Пригадує, що після тих слів спокійно озвалася:

“Бачу вас, богобійні Древляни, обличчям ниць. Вклонилися ви мені, Великій княгині, дружині Великого князя усієї Русі Ігоря. Підведіться!... Скажіть, чого ви прийшли?”

У цю хвилину начебто почула таку саму барву голосу, яку має і чоловік-тінь, котрий слідує за нею весь час:

“Велика княгине Ольго, прийшли ми на розказ нашого Великого князя Мала. Він до вас прихильний задля вашої мудрості і власного одушевлення жіночистю і красою вашої величності”.

“Насамперед Мал ніякий не князь, а ще менше – великий. Ви повинні знати, що цей бездушний чоловік наказав убити Великого князя усієї Русі Ігоря, мого мужа!”

“О, Велика княгине, ми воїни!”

“Бачу, що воїни”, – сказала вона, а відтак почувся якийсь сичавий боязкий голос:

“Ми лише виконуємо наказ нашого князя!”

Далі знову вчувся їй добре знаний, рішучий голос:

“А він наказав, щоб ми вас висватали за його жону”.

“Ви завжди, не роздумуючи про наслідки, сповняєте розкази свого князя?”

І знову той сичавий голос:

“Воїн не повинен роздумувати. Він має без розмов виконувати накази своїх керівників. Ви це, княгине, добре знаєте”.

“Якщо ви одержали наказ убити Великого князя Ігоря і не подумали, що піднімете руку на князя усієї Русі Ігоря, це означає, що піднімете руку і на свого князя?!”

“Не вповноважені ми обговорювати ці питання. Ми маємо розказ, щоб вас, Велика княгине, посватати за нашого князя і йому особисто передати вашу відповідь”.

“Заради сповнення того розказу ви не взяли участь в битві з Варягами, які на вас напали по дорозі між Іскоростенем²⁹ і Києвом?!”

Пролунав сичавий голос:

“Їх було багато...”

А далі продовжив рішучий голос:

“Ледве голови на плечах лишилися цілі!”.

“Тьфу!... Аж мені недобре стає, коли дивлюсь на ці світловолосі, плямисті створіння. Відтяли ви бодай одному з них голову?”

Сичавий голос сприйняв щиро:

“Пильнували ми своїх, Велика княгине. Ми цього разу йшли з іншим завданням, а не воювати з Варягами³⁰. Наскільки нам відомо, вони – ваші друзі”.

“Варяги – не наші друзі!”

Інший голос продовжив:

“То чому, отже, ваші воїни не поріжуть цих, з півночі?”

“Розпустили трохи язика, га?!... Ви мали б знати, що Варяги добре платять за перехід через нашу землю дорогою до Греків. Ми з ними маємо договір, а як відомо, ми дотримуємося угод, які укладаємо. Але ви, ви з ними не маєте жодного контракту. Напали на вас, а ви не лише не чинили їм опір, але перед ними хвоста підігнули. Втікали, наче зайці, від тих північних вошей... Тьху!”

Мовби нагадавши зло, долинув сичавий голос:

“Велика княгине... ми...”

“Цить!” – перервала вона його і наказала:

“Страхополохи!... Ви недостойні імені руського воїна!... Тьфу!... Вартові, забирайте їх!”

Знала, добре знала, що чоловік-тінь насолоджується її переживанням подій з минулого. Чекала лише хвилину, поки він озветься. Не треба було довго ждати:

“Ну, Велика княгине Ольго, так було?!”

У його словах пробивались десь із глибини інші слова:

“Коли йдеш побити якесь місто, спершу запропонуй йому мир.

Коли не прийме миру з тобою, а почне битися, тоді побий його.

І коли Господь Бог твій передасть його у твої руки, всіх чоловіків у ньому побий мечем.

І жінок, і дітей, і худобу, і все, що знайдеш у місті, всю здобич у ньому; і відбери здобич від своїх ворогів, яку дав тобі Господь Бог твій.

А в містах тих народів, які тобі Господь Бог твій дав у спадкоємство, не залишай жодну живу душу!

Але зітри їх цілковито, як тобі наказав Господь Бог твій”.

Знала, що стежить за її думками. Очікувала його реакції:

“Кажуть, у цій святій книзі, книзі над книгами, записано все, але ніде не записано, що треба живих людей в землю закопувати. І тому ти цього не сміла зробити”.

“Не твоє, чоловіче-тінь, щоб судити”.

“Не пожадай дому ближнього твого, ані поля його, ані осла його, ані нічого з того, що є власністю ближнього твого” – тобі відомі ці слова, з тої самої книги?!”

“Перемовчав ти слова, які стоять перед висловленими тобою словами і звучать так: «Не пожадай жінки ближнього твого!»... Мовчиш... Не маєш, що сказати, га?!”

“Ти цю науку вивчила в царському місті, до якого ти вирушила, щоб прийняти нову віру?!”

“Божевільний ти, чоловіче, якщо ти думав бути на службі в князя Мала і його княгині, якою мала бути я, після всього, що сталося в Іскоростені?!... Невже ти не розумієш, що ви, стинаючи голови малому числу вояків, які супроводжували мого мужа, стявши також і голову мого мужа, потоптали і мою честь?!... Не знаю, чи тоді лише ти, чи, може, весь твій древлянський рід трохи з розумом розійшлися?... Відійди!... Хочу від вас, закопаних, трохи відпочити!... Відійди!”

Біля ложа княгині Ольги, яка мала неспокійні сни, постійно сиділа її найвідданіша дворянка. Вона пильно спостерігала за кожним рухом сплячої княгині. І коли нарешті княгиня, уся в поті, підвелася на постелі, упершись руками, дворянка озвалася:

– О, Велика княгине, пробудіться.

– Я не сплю! – гостро зреагувала княгиня Ольга.

– Ясно, що Велика княгиня не спить, але мені, мабуть, здалося, що ваша високість говорять уві сні?

– Нехай тобі в моїй присутності нічого більше не здається. Повели музикам, хай грають!

– Музики!... Ви чули розказ Великої княгині?!

Музиканти швидко побрали інструменти і почали грати. Велика княгиня, судячи з виразу її обличчя, не була задоволена музикою.

– Ні, не те. Щось тихе, ніжне.

– Велика княгиня мала важкий день!... Невже не бачите цього?! Вимагаю від вас музики, що заспокоює, мелодію, яка знайде дорогу до серця і почуттів Великої княгині, завдяки не силі звучання, але теплу, ніжності й мелодійності. Не барабань, нездаро криворукий, але хай буде музика, музика...

Музиканти вислухали поуку головної дворянки і після короткої перерви почали тихо грати мелодію, яка до вух Великої княгині і так не долинала такою, як її виконували музики; вона виникала в її свідомості, наче відлуння, через яке пробивалися слова:

“Коли складеш присягу Господу Богу твоєму, не відмовляйся сповнити її, бо буде тебе до цього зобов’язувати Господь Бог твій, і матимеш гріх”.

Велика княгиня знову відчула його присутність. Заплющила очі:

“Велика княгине, чому ти не була вдоволена нами, першими сватами?! Чи тобі наших життів не було достатньо?”

“Я, Велика княгиня Ольга, дружина Великого князя усієї Русі Ігоря, а ти, хто ти?!... Ти один із багатьох – значить, ніхто. Ніхто!... Скажи мені, чи може ніхто, хоч є і більше таких, бути за свата Великої княгині?... Скажи!”

“Тоді ти казала: «Якщо дійсно хочете висватати мене своєму князеві, посилайте за сватів людей славних, відомих, шляхетного роду. Я особисто хочу тільки з великою честю піти за вашого князя, бо інакше мене не пустять київські люди». Була це зачіпка, так?!”

“Мала я рацію?... Послали, га?!”

“На жаль, послали”.

“А чому послали?... Чому?... Не знаєш, га?! Тому, мій милий, що були горді й нерозумні... Так, нерозумні!”

“Ображаєш!”

“Поміркуй, які це голови! Посилають нову групу сватів на вищому ієрархічному рівні, не поцікавившись, що сталося з першою групою. Навіть найбільший бовдур діждався би повернення та звіту першої групи і аж тоді послав би другу. Чи, може, я не маю рацію?”

“На жаль, маєш”.

“А і вони, ті другі свати, жодним словом не поцікавившись вами, увійшли без роздумувань до лазні, мов кури до весільного горщика! Га-га-га!...”

“І ти їх зварила”.

“Зварила і спалила!... На прах – прах!”

“Але, Бог з вами, це ж люди, руські люди!”

“Забава, яку ви розпочали, має лиш одне правило: живі або мертві. Так, або здобудеш перемогу, або програєш”.

Музики грали; дворянка, намагаючись бути княгині постійно під рукою, відчувала, що та відсутня. Силкувалась повернути її до дійсності словами:

– Що ваша величність прикажуть?

– Нічого! – відповіла княгиня лише для того, щоб чимскоріше позбутися надмірно запопадливої дворянки. Діалог, який вона вела з чоловіком-тінню, був їй потрібний; намагалася його позбутися, але не могла без нього:

“А отого, з голубами і горобцями, де ти навчилася?!”

“А звідкіля ти про це знаєш, якщо ти під час займання Іскоростеня був мертвий?”

“Може, я був найзвичайнісіньким сватом, але чому я не міг би бути і древлянським князем Малом?!”

“Дивись ти, дивись!... Чоловіче-тінь, ти повен несподіванок”.

“Я не можу з певністю сказати, що за життя був древлянським князем Малом, але з цієї перспективи, звідси знизу, мені тепер здається, чому б не міг ним і бути, якщо бажаю бути ним?!”

“Прокляття!... Якщо б тоді це знала, наказала б тобі першому відтяти голову!... Першому!”

“Велика княгиня обняла мене за карк, але, якщо мені пам’ять добре служить, із зовсім іншим наміром”.

“Замовкни!”

“Так, ти пізніше, разом зі своїм неповнолітнім сином Святославом, зібрала велике військо і рушила на Древлян. Назустріч твоєму війську вийшло так само численне древлянське військо. В твоєму війську виникла нерішучість, і тільки тоді, коли молодий князь Святослав кинув списа, який, правда, навіть не долетів до ворога, твоє військо рішуче вступило в бій”.

“Святослав був тоді ще дитиною. Але ми все ж таки перемогли Древлян”.

“Можна сказати: і так, і ні. Більша частина Древлян добулася до свого укріпленого міста і дала рішучу відсіч. Твоє військо безуспішно тримало його в облозі цілий рік. Послухай, які легенди ходять у руському народі:

«Княгиня Ольга, не зумівши побороти військо, скористалася своєю вродженою жіночою хитрістю. Поширила чутку, що не прибула мститися за смерть свого мужа, але для збору податків. Почувши це, древляни відчували полегшення і відразу запропонували дорогоцінні хутра і мед. Дала знати, що їй відомо, що Древляни внаслідок тривалої облоги міста багато втратили, тому вдовольниться меншим: трьома голубами і трьома горобцями з кожного обійстя. Древляни були зворушені великодушністю Великої княгині, тож зразу взялися ловити птахів. За короткий час вони передали її людям голубів і горобців у кількості, якої від них вимагалось. Княгиня подякувала їм і сказала, щоб вони спокійно поверталися до свого міста, а вона за два-три дні відведе своє військо. І поки Древляни славили успішне закінчення облоги свого міста, вживаючи при цьому велику кількість хмільних напоїв, Велика княгиня уже роздавала своїм воїнам – кому голуба, а кому горобця, наказуючи їм прив’язати до їхніх

лапок шматинку з порохом. Під вечір, коли розподіл було закінчено, дала розказ підпалити порох і їх пустити. Голуби і горобці повернулися до своїх гнізд під стріхи хат і stodol. Ніхто не вспів і оком змигнути, як увесь Іскоростень схопився полум'ям».

Так було, Велика княгине?!”

“Так!... Заслужили!”

“Одну частину населення ти наказала вбити, другу – забрати в полон, а старшин міста ти спалила разом з останками міста, яке догоряло”.

Голос із її глибини перевищував і музику, і діалог, який вела:

“Виженіть усіх, які живуть на цій землі, і зітріть усі їхні висічені малюнки, і всі їхні скульптури знищіть, і всі їхні святині зруйнують. А коли виженете їх із землі, поселіться в ній, бо я дав вам цю землю, нехай буде ваша”.

“Питав я тебе, Велика княгине, звідки ти перейняла оту лукавість?”

“Жалюгідний хробачку, не буду навіть намагатися тобі пояснювати, що може жінка зробити задля коханого чоловіка. Якщо хто-небудь осмілиться зруйнувати її сімейне гніздо, проливши при цьому кров її мужа, жінка-мати ціла запряжеться, щоб врятувати свій дім, свою сім'ю. Це їй як жінці Богом дане. Якщо ж при цьому жінка має і державні обов'язки, то вони значно збільшуються. Її сила набуває невимірних розмірів. Але ти цього не можеш зрозуміти. Однак, якщо цим вдоволиш свою цікавість, тоді слухай: все, що трапилося з Древлянами, я сама придумала і сама виконала”.

“Отже, ти своїм неповнолітнім сином вирішила виконати те, за що був убитий твій муж. Вирушивши до Древлянської землі, ти наклала на людей великі податки та інші побори”.

“І не лише на Дрелян – свою владу я поширила і на Новгород, і на Псков!... І на інших... А зараз, коли ти вдоволити свою цікавість, щезни з мого життя!... Щезни!... Ти мав би знати, що я не терплю твоєї присутності!...”

Дворянка занепокоєно дивилась на княгиню. Очі княгині були відкриті, але пригаслі. Настранилася. Але розказ є розказ!

– Якщо Велика княгиня так наказує, я усуваюся... Наказуйте, кого до вас послати замість мене, щоб вам послугував? – покірно спитала найвірніша дворянка. Княгинині очі помалу ожили, зіниці засвітилися.

– Що ти мелеш!

– Велика княгиня казала, що не терпить моєї присутності, і наказала...

– Ти дійсно зухвала... Відкіля у тебе сміливість переказувати те, що я говорила?! Мабуть, я знаю, що говорю. Зараз же розпорядися принести мені сніданок. Меду, меду хочу. Ну, чому ти ще тут?!

– Та... я зараз!

– Ні, не йди!... Сядь тут, біля мене. Так. Положи руку на моє чоло. Так!... Гаряче?

– Велика княгиня, виглядає, що у вас гарячка. А мали ви і неспокійний сон...

– А молодий князь Святослав?

– Змагається у стрільбі з лука.

– А змагання на мечях?

– Вчора відбулося.

– Крові не було?

– Добре перейшло. Лише один без руки залишився, один – без вуха, а одному око викололи. Кажу, добре перейшло.

– А дівчата?!

– Ну, так... Так, так!

– Молодого князя ще обсідає та пристрасна вдовиця?

– Ну, ну, як би це сказати...

– А він?

– Ну, як сказати...

– Викапаний батько, – не стрималась княгиня.

– Велика княгиня щось сказали?

– Не казала нічого, але тепер скажу: нехай перша дворянка не нукає, але мовить ясно і голосно: чи вдова Оксана ще крутиться біля молодого князя?!

– У те, що я власними очима не бачила, не можу, не смію і не хочу вірити, а ви самі добре знаєте, що подійкують про багато що...

– Де дим, там і головешка; а там, де дим і головешка, можна й вогню очікувати, чи не так?

– Велика княгиня має рацію, але оскільки мені буде дозволено сказати, я би згадала ще одну можливість, у зв'язку з прикладом про дим і вогонь.

– Яку саме?

– З головешки і диму можна чекати вогню, але існує також можливість, що головешка з часом сама загасне.

– Мудра ти, як завжди... Все-таки просто скажи мені, як ти бачиш подальший розвиток стосунків між молодим князем і цією необ'їждженою, повнокровоною лошицею?

– Здається мені, що вогонь помалу гасне.

– А по чому ти це бачиш?

– Молодого князя усе частіше можна бачити в товаристві молодших, вродливіших.

– Добре. Це добре. Май його на оці. Коли побачиш щось, що мене цікавить, дай знати. Ти знаєш, що від мене багато що приховують. Стараються, щоб багато що до мого слуху не дійшло. А зараз іди, хай принесуть мені попоїсти. Меду, меду хочу. Зачекай, і м'яса. Сухого.

– Але Велика княгиня хоче схуднути...

– Схуднути!... Схуднути, а не вмерти з голоду.

– Але...

– І м'ясо, чула?!

– Так, і м'ясо.

Знала, що він все ще тут, тільки не знала, що тепер на черзі.

“Знаю, Велика княгине, чому ти прийняла християнство”.

“Не знаєш”.

“Багато тих, хто не знає або не хоче знати, що погани мають точно встановлені правила поведінки у всіх важливих життєвих обставинах і свої вчинки пристосовують до тих правил. Княгине Ольго, ти добре знаєш, що погани тверді на слово, тому відступу від тих правил немає і не може бути”.

“Неправда”.

“А ти відступила. І твій муж, Великий князь Ігор, відступив, і тому був покараний. Чому не хочеш зрозуміти те, що він сам собі присудив, а ми, Древляни, лише виконали його присуд?!”

“Брешеш!... Брешеш, як собака!”

“Погани – чесні люди. Вони воюють проти свого ворога, але його і шанують”.

Десь здалека почувся голос:

“І виступив проти нас Сихон, цар аморійський, який жив у Хешбоні, він сам і увесь його люд, до бою під Ягцою. Та Господь Бог наш віддав його нам на поталу, і ми побили його, й синів його, та увесь люд його. Ми тоді забрали всі його міста, та й піддали знищенню кожне місто, чоловіцтво, жіноцтво й дітей, та й не залишили живим нікого”.

На живу рану чоловік-тінь долив гарячої олії:

“Твоє панування над людьми, Велика княгине, перевершило всі традиційні поганські правила поведінки. Ти знаєш, що Хозари³¹ свого Кагана³² слухають і шанують, доки йому не виповниться шістдесят років, ані один-однісінький день більше. Якщо станеться так, що влада якомусь з них стане солодкою, і він захоче і після свого шістдесятиріччя її втримати, Хозари проголосять його непевним і вб'ють. На перший погляд, цей вчинок Хозарів здається суворим, але він – результат ухваленого способу поведінки, яка для всіх є природна і ніколи не викликає якихось питань; справді, лише дурні, або по-особливому незрячі можуть спробувати знехтувати цим правилом”.

“А якщо станеться, що якийсь Каган має надзвичайно добре здоров'я і почувається на силах владарювати?”

“Панування над людьми не залежить від людини, яка над ними панує, але від людей, які це панування над собою приймають. Бачиш, Велика княгине, Хозари знали, що Кагана, до його шістдесятого року життя, увесь народ буде терпіти і слухати, але після того, навіть якщо одна частина народу і продовжить

покійно його слухати, друга буде вимагати шанування схвалених правил поведінки, внаслідок чого може дійти до анархії і братовбивчої війни”.

“Об’їждженого, спокійного і покійного коня може осідлати кожна баба. Панувати над людьми – це страсть!... Страсть!... Розумієш?!... Це, якщо хочеш знати, набагато сильніше від смертної людини”.

Дев’ять років по тому, як підкорила і поширила свою владу на Древлян, Велика княгиня Ольга вирушила до Греків, до Царгороду. Там її зустрів цар Константин³³, син Лева VI. Ніхто не знає, що саме в Царгороді відбувалося між все ще прекрасною княгинею Ольгою, Великою княгинею усієї Русі, і царем Константином. Відомо лише, що він був зачарований її вродою і мудрістю.

“Цар Константин заявив перед своїми достойниками, що ти гідна царювати з ним у Царгороді”.

“Я одбула в Царгород прийняти християнську віру, а не віддаватися”.

“І цар Константин тебе похрестив, зробив з тебе християнку, сподіваючись, що після хрещення ти вийдеш за нього заміж?”

“Я не знаю, що він думав”.

“При хрещенні він дав тобі ім’я Олена, на честь його матері”.

“Так було. Але він тоді казав: «Дитино моя, відтепер ти – християнка!» Сказавши це, став мені отже ж батьком, а ставши батьком (так я тоді розуміла християнство), не міг одночасно стати і мужем”.

“У такий спосіб ти йому відмовила, так?”

“Став наче божевільним, я це відчула; не могло це випасти з моєї уваги, хоч вони там і дуже стримані, розважливі люди, які свої почуття не виказують у явний спосіб. Осміхнувся, коли я йому про це сказала, і, проковтнувши клубок, спокійно мовив, що я його перехитрила. Випровадив мене трохи холодно, проте все-таки потішив мене багатими дарунками з нагоди мого повернення до Києва”.

“Скажи, прошу тебе, чи цар Константин – великий керманіч і достойний чоловік?”

“Так, великий вождь, а який чоловік, того не знаю. Знаю лише, що слабкий, як і всі чоловіки”.

“Не розумію”.

“Знаю, що не розумієш і не знаєш. Лише ти цього не знаєш, і в цьому твоє нещастя”.

“Знаю, що ти прийняла християнство через його канони, які виправдовують твої вчинки. І цього мені вистачає, цілком достатньо”.

“До мого князівства, перед моїм відходом до Царгороду, прибували представники різних вір і їхніх церковних організацій, пропонуючи свої послуги. Це означає, що я могла прийняти і якусь іншу віру...”

“Однак для тебе християнство, яке в основі мало юдейство, Біблію з її

супротивними морально-етичними канонами, було найбільш привабливим. Чи, може, я не маю рацію?”

“Не маєш рацію, як завжди. І що для тебе є протирічним у християнстві?”

“Сказано: «Не вбий!», а в іншому місці читаємо: «Ми тоді забрали всі його міста, та й піддали знищенню кожне місто, чоловіцтво, жіноцтво й дітей, та й не zostавили живим нікого». Чи це не очевидне протиріччя?!”

“Суперечливий увесь світ, і людина в ньому, її життя, природа довкола неї. Життя супротивне смерті, добре – злому, біле – чорному, тепле – холодному, солодке – гіркому...”

“Цьому тебе навчав царгородський патріарх Поліевкт?”

“Цьому. І не лише цьому. Чоловіче-тінь, він мені відкрив очі, і аж тоді я збагнула, що ми по життю наосліп ходили”.

“А твій син, Святослав, чому він не прийняв християнство, а залишився жити в поганстві?”

“Молодий князь ішов своєю дорогою. В часі чотирирічної війни він підкорив В’ятичів³⁴, змусивши їх платити данину руському князівству, потім рушив на Хозарів і у відкритій битві поборов військо хозарського Кагана Йосифа, завоювавши їхню столицю Ітиль³⁵ та інші міста. Після цієї поразки Хозари більше ніколи не піднялися. Це був їхній кінець. Згодом Святослав отримав перемогу і над Ясами³⁶, Касогами³⁷ і...”

“Знаю, знаю, і рушив на Болгар. Здобув над ними перемогу і завоював вісімдесят міст над Дунаєм і в Подунав’ї”.

“Тоді знаєш, що він Переяславець³⁸, місто над Дунаєм, проголосив столицею своєї землі”.

“Говорив: «Переяславець – центр моєї землі. У ньому зустрічаються і перехрещуються шляхи, якими перевозяться усі багатства світу. З Греції привозиться золото, вино і різні фрукти, з Чехії і Угорщини – срібло й коні, а з Русі – дорогоцінні хутра, віск, мед, слуги... Рай на землі!» Так говорив, а тоді рушив і на Царгород...”

“Так, так було, але я тоді вже не була жива”.

“Отже, не знаєш, що Печеніги³⁹ розбили його дружинників на Дніпрових порогах⁴⁰. Великого князя Святослава Печеніги вбили, відрубали йому голову і зварили, череп закували в золото і пили з нього воду”.

“Ні!... Не говори!... Не хочу цього чути!”

Перша дворянка з прислугою, що несла приготований сніданок, застала Велику княгиню в настрої, який для челяді не обіцяв нічого доброго. Після довшої паузи головна дворянка, набравшись сміливості, мовила:

– Велика княгиня наказали подавати сніданок!

“Ні, не хочу цього чути!”

– Молоко, мед, житній хліб, м’ясо.

Від цих слів княгиня ніби повернулася до реальності. Гостро поглянула

на слуг, а тоді на першу дворянку:

– Яке м'ясо?!... Я казала, що хочу схуднути!... Дивись, на що я стала схожа!

– Але Велика княгиня повеліли...

– Негайно віднесіть це м'ясо!... Тут більше ніхто не слухає моїх наказів... А це, що це?!

– Золотар Гринько виробив нову чашу для вина.

– Гринько?!

– На вашу честь!

– Візьми цю чашу, віднеси її Гринькові і скажи йому, що я наказала покласти її на ковадло і розтовкти!

– Така краса. Працював над нею півроку...

– Виглядає як череп людської голови!... Забери цю чашу з-перед моїх очей!

Княгиня Ольга заплющила очі і прихилилася на поручень. Не осмілюючись суперечити, перша дворянка взяла шматок хліба й сиру і почала їсти. Мала Велику княгиню на оці, бо її поведінка в останній час була непередбачлива. Навіть відразу і не помітила, що челядь так і стоїть, не знаючи, що має робити. Побачивши їх, звеліла:

– Чули, що Велика княгиня наказали!... Зараз же віднесіть м'ясо до кухні!... Віднесіть також і чашу Гринькові. Чули, що Велика княгиня повеліли!... Так!... Велика княгине, смачного!... Дозвольте мені піти?

– Сядь тут, їж!

– Я вже їла... З прислугою...

– Бери і їж.

“Велика княгине, ти наказала на лівому березі Дніпра, неподалік Високої гори, збудувати храм. Збудуванням церкви ти мала відкупити свій гріх, але гріх залишився і після її побудови. Є гріхи, які нічим не можна відкупити! Нічим!”

“Храм, посвячений Святій Трійці, разом із святим Дніпром, річкою Десною, зеленими луками, вербовими галями, левадами і багатими пасовиськами, обіцяв очищення”.

“Троєщина⁴¹!... Троєщина!... Це місцезалишилось як вічне попередження для всіх розбійників. На празник Святої Трійці люди йдуть до цієї церкви, а в день Ольги Троєщина без жодної живої душі. Цього дня Троєщина забирає жертву: обов'язково хтось втопиться в річці, повіситься чи уб'ється. В день Ольги Троєщина стоїть, мов заворожена. Люди тоді в її напрямку навіть не хочуть погляд звернути. Княгине Ольго, живих людей ти не сміла в землю закопувати. Люди, закопані живцем в землю, вічно живуть, вічно чують, вічно бачать і вічно супроводжують того, хто наказав їх закопати!”

“Але, чоловіче-тінь, я мертва!.. Мертва, розумієш?!...”

“Живі люди, в землю закопані, не дають тобі померти. Вони мусять тебе супроводжувати вічно!...”

²⁶ *Ольга-Олена*, (945-957), Велика княгиня Київська, дружина Великого князя Ігоря Рюриковича, народилася у Пскові, померла 969 року.

²⁷ *Древляни*, земля і народ, східнослов'янський союз племен, який проживав у північній частині сучасних Київської і Житомирської областей.

²⁸ *Ігор*, князь руський.

²⁹ *Іскоростень*, нині Коростень, місто в Україні.

³⁰ *Варяги*, староруська і грецька назва землі і народу, який мешкав за морем (Данці, Норвежці, Шведи).

³¹ *Хозари*, земля і напівкочовий народ татарсько-монгольського походження, єврейського віросповідання. Жили між Каспійським озером (раніше називалося Хазарське море) і Азовським морем у Хозарському каганаті. Столиця – Ітиль (в районі сучасної Астрахані).

³² *Каган*, Великий Каган, володар Хозарів.

³³ *Константин*, (905-958), цар Константин VII, Порфірогенет (Багрянородний).

³⁴ *В'ятичі*, земля і народ, східнослов'янський союз племен, який проживав біля ріки Оки.

³⁵ *Ітиль*, столиця Хозарів, знаходилася 15 кілометрів від Астрахані, на ріці Волга.

³⁶ *Яси*, земля і народ, Осетини, жили в Осетії.

³⁷ *Касоги*, земля і народ, проживав на Кубані (тепер Краснодарський край).

³⁸ *Переяславець*, місто на гирлі Дунаю до Чорного моря.

³⁹ *Печеніги*, кочовий народ тюрсько-татарського походження; прибув до Європи зі Середньої Азії. У IX і X століттях поселилися на степових просторах від гирла Дунаю до Чорного моря і ріки Дону. В XIII столітті поступово зливаються з Куманами (Половцями) і зникають як етнічна група.

⁴⁰ *Дніпрові пороги*, підводні річкові камені, які в певних місцях стирчать з води, створюючи мілкі, для кораблів непрохідні місця.

⁴¹ *Троєщина*, північно-східна частина Києва (нині – Вигурівщина-Троєщина).

АНГЕЛ СМЕРТІ

Чому ти, коли помер ваш старшина, на питання хто з ним помере, вигукнула: “Я”? Чому?

Про твого старшину, в якого ти була рабинею, Ібн Фадлан⁴², посланець каліфа⁴³ аль-Муктадіра до країн Турків, Хозарів, Русів і Сакалібів⁴⁴, написав, що він належить до Русів, які є “найбруднішими істотами, яких сотворив Аллах⁴⁵”. Щоправда, твій господар не був із тих, хто – якщо б ти вранці принесла йому посудину з чистою водою – вмив би лице і руки, а потім плюнув у неї і висякав носа, як це робили його співвітчизники, але чи настільки це важливо, що ти вирішила вмерти разом з ним?!

Ти мусила бути свідомою того, що він тебе привіз на кораблі, після трьохтижневої подорожі річкою Атиль, на продаж. Продав би тебе, не зважаючи на те, хто тебе купить – Турок, Перс, Хозар, Болгарин...

Не знаю, чи ти знаєш, що я той, хто не хотів з тобою любитися, коли привела тебе до мене та стара жінка, витривалого тіла і нахмуреного обличчя, яку називали Ангел смерті? Щоправда, я ані сам не знаю, чи я був той, хто з тобою не хотів любитися, але пригадую, – хоч це було дуже давно, ще коли Ібн Фадлан, будучи посланцем багдадського каліфа аль-Муктадіра, відвідав болгарського царя, володаря Болгарів над Хазарським морем⁴⁶, – як ти ввійшла до моєї палати з оголеними грудьми, на яких виднілися сліди диких чоловічих ручисьок і зубів. Ноги у тебе тремтіли; ти не заточувалась, але оступалась, падала. В твоїх очах я помітив страх; від великої кількості хмелю і задоволення з тими ненаситними кнурами твої зіниці були розширені.

Я не знаю, чи ти знала, що тебе чекає після розкішного вбрання, вина і зносин з чоловіком? Думка про другу частину церемонії, в якій твоє життя згасне, викликала у мені почуття жаху.

Знаю, що я ту відьму, яку називали Ангел смерті, задавив би голими руками, а тебе відвів би на північ до степу; однак, після твого оповіщення, що ти хочеш померти разом із своїм старшиною, який тільки через старість розійшовся з життям, це було нездійсненне.

Не знаю, може, життя рабині, яку вивели на продаж, визначило тобі передчасну добровільну смерть, сконання у такий неприродний жахливий спосіб.

В той час я намагався тебе виправдовувати. Був свідомий того, що ти маєш

право вирішувати про своє життя і свою смерть. Тоді це було єдине право, яке інші ще не відібрали у тебе.

Усю серйозність власного стану – бачив я – ти зрозуміла аж у той момент, коли, за сценарієм обряду, група чоловіків, тримаючи тебе на долонях, втретє підняли тебе вверх. Спершу, коли ти сказала завчену фразу: “Ой, леле, бачу батька і матір!”, твоє лице відобразило якийсь внутрішній спокій з домішкою дитячої радості при зустрічі з найріднішими. Поступові зміни з’явилися, коли тебе піднесли вгору, з приводу висловлення другого речення: “Ой, леле, бачу своїх найближчих померлих, які сидять!” У цю хвилину з твого обличчя цілком зник спокій, який замінився непевністю, зневірою; а третій вислів: “Ой, леле, бачу свого старшину, сидить в раю, чудовому і зеленому, біля нього люди і раби. Він мене кличе...”, ти не проказала до кінця. На перерваному місці твій голос уже дрижав, поглядом ти почала блукати по присутніх, наче шукаючи порятунку; коли ж Ангел смерті шепнула тобі закінчення третьої фрази: “Ведіть мене до нього!”, ти мовби до кінця втямила трагічність свого рішення і неможливість зробити крок назад. Твоє лице було блідим, сірим, а очі – повні страху, безпомічні, подібні до звірятка, що опинилося в клітці.

А потім все відбувалося за звичним сценарієм, без жодної можливості що-небудь змінити. Видно було, що та стара, Ангел смерті (Боже, чи ангел, а чи, може, чорт?), добре знала свою роботу. На кожний твій рух вона цілком осмислено реагувала. Перше зняла браслети з твоїх рук, напоїла тебе хмільним питвом. Усе те відбувалося перед ложем у вигляді невеликого корабля, з куполом, під яким лежав покійник. Під ложем були покладані дрова для спалення небіжчиків. До тебе приступили чоловіки, які несли в руках щити і палиці, подібні до списів. Чоловіки запропонували тобі вино. Ти випила кілька чаш. Далі пролунала прощальна пісня від твоїх друзів, яка була більше схожа на голосіння, ніж на спів. Потім ти мала ввійти під купол, але не трафила на вхід. Ангел смерті втягнула тебе під купол. За вами ввійшло шестеро чоловіків, які з тобою один за одним любилися. По тій церемонії двоє з них схопили тебе за руки, а двоє – за ноги. Ангел смерті обмотала мотузкою твій карк. Один кінець мотузки дала одному, а другий – другому вільному чоловікові. Не чекаючи ані хвилини, Ангел смерті витягнула з-під спідниці приготований великий ніж, яким почала тебе колоти поміж ребрами аж до грудей. Проколювала, не залишаючи жодного живого місця, а чоловіки, які тримали кінці мотузки, почали затягувати її на твоїй ший. Водночас чоловіки, що залишилися зовні зі щитами і палицями, почали палицями вдаряти по щитах, щоб не було чути твого крику.

Так ти далася їм випустити душу, моя люба.

Неживу тебе поклали лежати поруч твого господаря; а тоді один чоловік, який покійникові був найближчою родиною, підпалив під ложем дрова, і за короткий час ваші тіла перетворилися на попіл.

Наче був частиною церемонії: коли вогонь догорів, повіяв вітер і розніс попіл на всі сторони.

Один із Русів, підігрітий вином, говорив:

“Ви, Араби, немудрі! Ви свою найдорожчу і найшанованішу людину закопете в землю, щоб її там хробаки точили, а ми своїх спалюємо, і так вони відразу відходять до раю!”

⁴² *Ібн Фадлан*, секретар посольства, яке направив багдадський каліф аль-Муктадір у X столітті до болгарського царя в Поволжя. Автор дорожніх нотаток: “Подорож Ібн Фадлана, посланця каліфа аль-Муктадіра до земель Турків, Хозарів, Русів, Сакалібів та інших”.

⁴³ *Каліф*, титул мусульманських правителів, яких вважали наступниками Магомета.

⁴⁴ *Сакаліби*, слово має два значення: північні народи; Слов'яни.

⁴⁵ *Аллах*, у мусульманській вірі Бог.

⁴⁶ *Хазарське море*, Каспійське озеро.

АННА РУСИНКА⁴⁷

КОРОЛЕВА ФРАНЦІЇ

– Муже мій, я висловлюю пошану твоїй величності, свідома твоєї відповідальності перед народом, яку ти маєш як король Франції. Але ти повинен знати, що мій дід, Святий Василій-Володимир, відомий у моєму народі як Володимир Великий⁴⁸, ще 988 року прийняв християнство, впровадив його серед свого народу і ввів свою державу в цивілізований світ. Ти повинен знати, що і бабуня того ж мого діда, княгиня Ольга, була християнкою.

– А твій прадід, Ольжин син, ким він був, га?!

– Не був більшим кровожером, ніж деякі твої предки. Пригадай собі лишень, як панували твої предки над народом. Муже мій, не допусти, щоб наше подружжя, королівську сім'ю, якій я на світ привела королівського престолонаслідника Філіпа, хтось роз'єднав. Ти повинен знати: нашу родину, яка сидить на троні, більшість підданих шанує і лояльна до неї; але одне число підданців – зокрема тих, які останнім часом дуже розбагатіли і стали наближені до трону – роз'їдає ненависть і заздрість. Чоловіча частина тих новоспечених багатіїв радо би хотіла бачити себе на твоєму місці, а їхні дружини, по їхніх очах видно, вже шиють королівські шати. А хто вони?!... Найзвичайніші здирники наших підданих. Розбійники!

– А твоя родина, хто твоя рідня?!

– Мій батько, Великий князь Ярослав Володимирович, керує такою державою, яка здобула перемогу над польським королем Болеславом; мій найстарший брат одружений з донькою короля Англії, з саксонської династії Гарольда; один з братів оженений з графінею фон Штадт, сестрою Бургарда, єпископа трірського...

– Знаю, знаю. Четвертий брат має стати зятем Константина IX Мономаха, імператора великої і непоборної Візантії.

– Іронія тут не допоможе. Про Візантію ще почуємо. Але послухай далі. Моя старша сестра віддана за норвезького короля Гарольда, а молодша – за короля Угорщини Андрія. Такою кровною спорідненістю, і це ти мав би знати, не нехтується. І до неї ти дійшов завдяки моїй родині. Ну, бачиш, це моя родина, а держава, з якої я прибула до тебе, зветься Київська Русь, яка анітрохи не менша і не бідніша від країни, у якій ти царюєш.

– І що хочеш цим сказати?!

– Шаную тебе і хочу бути шанована. Заслужую на це. І послухай, муже

мій, у нас, на Русі, кажуть: жінка тримає три кути в хаті, а чоловік – лише один, тому ти дбай про державу, а я, як жінка, буду пильно старатися про свої три кути, і цим трьом кутам, а маю на оці і четвертий, ніхто, поки я жива, не загрозить. Це я хотіла тобі сказати. Тепер іди на полювання, запроси на нього кого хочеш, це твоє право, лише не забудь хто ти, і повертайся до мене, мій королю!

– А ти, ти не поїдеш на лови?

– Дорікав ти мені, що під час останнього полювання у Санлісі поряд зі мною їхав верхи молодий граф Рауль. Ти не згадував, що той самий пихатий, пишний молодик до мене прилучився тільки тоді, коли ти у лісі заблукав з його дружиною, красунею Гільдегардою, яка впала з коня, ясна річ... Так, так, з коня, і ти прискочив їй на допомогу. Але я, муже мій, не впала з коня, і молодий граф Рауль не мав нагоди прийти мені на поміч. А тепер іди і повертайся до мене! Ти – король!

Не пам'ятаю, було це давно, чи я був капеланом у капличці, яку для тебе, на вимогу твого батька, було збудовано, але пригадую твою сповідь після неприємної суперечки, яку ти мала зі своїм чоловіком.

Пам'ятаю кожне твоє слово, кожен нюанс голосу, твоє хвилювання, підозри, які тебе розривали, присутність почуття самотності, але також і рішучість боронити свою честь, родину, свій дім. Я відчував твій біль, теплоту твоїх сліз, напруженість цілого твого тендітного єства, твоїх грудей, які неспокійно здіймалися від накопиченого жалю і болю. В одну мить ти вчепилася за мою руку, вп'ялася нігтями в шкіру; був це відрух живої істоти, яка задихається. Було у ньому щось дике, неконтрольоване. Я відчував, як у часі сповіді він поступово слабнув, ставав спокійнішим, контрольованим, поки цілком не попустив. Тоді я вже не відчував дотику твоєї руки. Сповідь перервалася. Виникла пауза, треба було діяти. Я мовив:

“Продовжуй, дочко моя!”

Після тривалої паузи ти продовжила:

“Отче, молися за мене, нехай Бог допоможе мені завершити на землі місію, яку мені доручив. Нехай мені дасть побороти всі спокуси, які стоять на цьому шляху. Зроблю усе, щоб зберегти свою честь, честь свого мужа і свого батька. Не згрішила я, але грішним був мій помисел. Він, такий молодий, гарний, гордий та високодумний; притягує увагу до себе, мовби якась магічна сила діє. І, всупереч своїй волі, я побажала, щоб мій муж якомога пізніше повернувся з лісу, аби я якомога довше їхала поряд з ним, кінь біля коня, слухала його голос. Отче, грішною була моя думка. Каюся!”

* * *

“Філіпе, сину мій, там, на сході, за сімома ріками і сімома горами, є одна країна з казки, яка називається Русь. В її столиці є чотириста храмів, які найздібніші грецькі митці оздобили найгарнішими прикрасами. У ній розвинулась торгівля; торговці з Німеччини, Голландії, Угорщини, Скандинавії, північних і східних земель, відвідують її, торгують, збагачуються, однак, так само примножується і її багатство. Цією державою править твій дід, Великий князь Ярослав. Його полки такі сильні, що жодна сусідня країна не може дати їм відсіч. Усі сусідні держави сплачують твоєму дідові данину. Полки твого діда нерідко брали в облогу і столицю Візантії – Константинополь. Візантія часто змушена платити Русі за свій мир і спокій. Через цілу [Київську] державу протікає свята ріка Дніпро, а на її берегах побудовано багато міст, серед яких і Київ-красень. Дніпровою водою твій прадід Володимир похрестив своїх підданих. За часів його панування народ прийняв християнство”.

* * *

Як духовна особа, яка мусить дбати про твоє духовне життя, Анно Русинко, королево Франції, я слухав розповіді про твою рідну землю, які ти розказувала своєму синові; кров [цієї землі] і він носить у собі, за твоїм посередництвом. Я збагнув, що тільки почуття великої поваги до твого батька Ярослава, і мужа твого, короля Франції Генріха I, тримали тебе в тій далекій країні. У ній ти була лише тілом. Ціле твоє духовне єство належало Русі, Києву, берегам святої ріки. Я відчував, перебуваючи близько тебе, як ти вдихаєш київське повітря, як ти напоюєш очі панорамою розлитих вод широкого Дніпра, як ти слухаєш музику далекої руської землі. Я був свідком – ти з нею лягаєш до постелі, ти з нею бачиш свої сни, ти з нею прокидаєшся і починаєш кожен новий день.

* * *

– Отче, лише одного вас маю. Порадьте, що маю робити. Мій муж Генріх I, король Франції, помер. Мій найстарший син Філіп ще неповнолітній. Всі державні обов’язки впали на мої плечі.

– Дитино моя, тобі тридцять шість років, здоров’я і розум тобі служать, ти мусиш продовжити справу свого мужа. Франція у твоїх руках. Ти – її голова і очі, пам’ятай про це.

– Отче, маю запитання: чи Бог мені в цьому допоможе?

– Кожному, хто змагається до чогось, кожному, хто віддає всі свої фізичні і

духовні сили, щоб досягти визначеної мети, і Бог допоможе. Кажу, допоможе. А я буду щоденно молитися, щоб ти виконала все, що Франція очікує від тебе як своєї королеви.

– А що скажете про графа Рауля? Знаю, вам відомо про його відвідини королівських маєтків у Санлісі.

– Рауль III де Крепі, званий Великий, граф Валуа, Ам'єна і Вексена, Мондідьє і Перони, один із найбагатших графів Франції. Він багатий, який, якщо йдеться про касту, до якої належить, є одним із найнезалежніших вельмож. Дитино моя, мусиш послухати, що я тобі про нього скажу. Мій обов'язок сказати, а ти вирішуй. Ти королева! Якщо мова про графа Рауля, він надмірно пихатий. Не визнає жодної влади. В його маєтках панують його, а не королівські закони. Він не боїться ані королівської, ані церковної влади. Також мушу тобі сказати: він не учащає до королівського палацу, але до французької королеви.

– Отче, ви ж не думаєте...

– Він настільки зарозумілий, що, на його думку, за те, що він приїздить до королівського помістя, ви повинні йому бути вдячні. Вам відомо, що граф Рауль уже двічі був одруженим. Другу свою дружину, Елеонору, звинуватив у зраді і вигнав із свого дому. Дитино моя, без огляду, що не живе зі своєю дружиною, граф Рауль все-таки одружений чоловік.

– Отче, ви все знаєте?

– Все!

– І те, що я вам не говорила на сповіді?

– Мені й інші сповідаються. Граф переконаний, що французька королева, з якою він таємно зустрічається, кохає його і носить в своєму лоні його дитину.

– Перепрошую, отче, хто вам сказав таке неподобство?

– Кожна духовна особа мусить зберігати сповідь, як найбільшу таємницю.

– Чи можемо ми перервати цю розмову?

– Можемо, але було б набагато корисніше довести її до кінця. Проте ти все ще королева, і твоє слово все ще закон у Франції.

– Продовжуйте.

– Графиня Елеонора публічно назвала вас іменами, які анітрохи не личать і є неприйнятними для французької королеви. Вона, будучи законною дружиною графа Рауля, має усю французьку громадськість на своєму боці. Високі церковні достойники теж її підтримують.

– О, Боже, що я маю робити?! Скажіть, отче, що маю робити?

– Ви і самі знаєте, що маєте робити, але якщо від мене вимагаєте сказати вам, то скажу. Графові Раулю ви повинні заборонити гостювання у королівському помісті. Таємні зустрічі з ним треба негайно, якщо вже не пізно, відмінити.

– Отче, я вже маю йти. Мушу про все добре роздумати. Моліться за мене.

– Нехай Бог тобі допоможе!

Що сталося, а що ні, і як сталося, а як ні, лише 1063 року Анна Русинка, французька королева, у маєтку її майбутнього чоловіка графа Рауля повінчалася, вступивши з ним у подружжя. Її заміжжя викликало великий скандал. І її сини, король Філіп та його молодший брат Гуго, не були прихильні до цього подружжя; осудили його. Про це подружжя і кохання, яке його випереджало, ширилися різні чутки. Я знав, що всі ці чутки не були основані на правді. Серед королівських підданих існувало переконання, що їхня королева не заслужила на те, щоб насильно бути відведеною, мовби була звичайною пастушкою, до маєтку Крепі, де підготовлений священник повинчав її з чоловіком, який має живу дружину – а якраз це була правда. Не випадає, щоб королева сама, без супроводу, гуляла в лісі, давши таким чином можливість графові Раулеві втілити свій пекельний план – а якраз це була правда. Чутки, які кружляли довкола, зазвичай так подані, що знаходилися різні виправдання її заміжжя; проте були і такі люди, які її відкрито засуджували. Адже вона не була юною, недосвідченою, наївною принцесою, як також і її майбутній чоловік під час їхніх таємних сходин не був принцом з казки.

Беззаперечним є те, що Анна Русинка, королева Франції, залишилася без королівства внаслідок одруження з графом Раулем.

З того часу всі державні документи, які вимагали підтвердження короля, підписує молодий король Філіп.

Граф Рауль, свідомий своєї могутності, не приділяв жодної уваги чуткам-пліткам, які крутилися довкола його одруження. Виявилося, що вони навіть не загрожують його подружжю і його становищу в тогочасних колах французького суспільства. Можна сказати, що це одруження навіть підняло рівень його становища, а небезпека виникла з іншої сторони. З одруженням графа Рауля з королевою Анною Русинкою не могла змиритися його законна дружина Елеонора. Через зневажену честь вона перетворилася на тварину, яка від часу, коли граф звинуватив її в зраді, підстерігає, щоб помститися. Вінчання графа Рауля з Анною Русинкою було для неї нагодою вийти на сцену. Вирішила вдарити там, де найбільше болить; Римська католицька церква не дозволяла одній особі одружуватись знову, якщо друга особа зі законного подружжя є ще жива. Розсудила піти особисто до Папи у Рим і поскаржитися йому на незаконний вчинок свого мужа і королеви Франції Анни Русинки. У Римі її прийняв Папа Олександр II, який, вислухавши її, написав архієпископові Гервазієві до Реймсу прохання справу навколо незаконності спірного подружжя дослідити і переслати йому звіт. Елеонора повернулася з Риму потішена; і дійсно, незабаром після її відвідин Риму, Папа вислав письмовий наказ,

щоб граф Рауль відпустив королеву Анну Русинку і повернув свою законну дружину Елеонору. Граф Рауль знехтував папським розказом, внаслідок чого Папа відлучив його від Церкви, проголосивши його шлюб з Анною Русинкою незаконним.

* * *

– Отче, я всі материнські обов’язки щодо своїх дітей виконую. Всі питання, пов’язані з одруженням з графом Раулем, я обговорила з молодим королем Філіпом; він не бажає мати своїм супротивником могутнього графа Рауля, тому задоволений теперішнім станом відносин між королівським палацом і графом Раулем.

– Граф Рауль відлучений від Церкви, а ти з ним живеш у незаконному подружжі.

– Ви, отче, знаєте, що я в це подружжя вступила силомістю, а не з власної волі. Вам відомо, що коли священик, який був заздалегідь підготовлений для вінчання, а хто знає, чи це взагалі був священик, задав питання чи я добровільно вступаю в подружжя і чи беру графа Рауля собі за мужа, я голосно і чітко сказала, а це чули всі, що ні. Але на мої слова ніхто не звернув увагу. Я, отче, залишилась без захисту; довгий час була замкнена, під вартою. Про все це розповіла і своєму синові. Пізніше я довідалась, що представники Західної Церкви мій випадок використали в своїх розрахунках зі Східною Церквою, до якої ви і я належимо. Отче, візьміть лише ваш приклад... Як до вас відносяться з часу, коли Папа Лев IX наклав анафему на Михайла Керулярія, патріарха у Константинополі.

– Дитино моя, я не бажаю чути такі слова. Пам’ятай, не наше, щоб про все, що з нами стається, судити. Господь тут, щоб судити. Лише один Господь Бог!

– Котрий, отче?!... Той, Котрий визнає Рим, чи Той, Котрий визнає Константинополь?

– Грішні ми, дитино, а Бог лише один! Молися до Нього, нехай простить тобі гріхи. Я теж буду молитися за тебе і за себе, буду молитися, хай нам просвітить розум, щоб ми розпізнали дорогу, яка виводить з темряви, в якій ми перебуваємо.

* * *

Зараз мені важко збагнути, як в моїй пам’яті залишився зміст французького часопису “Le Gaulois” від 2 жовтня 1893 року, в якому було опубліковано, що королеву Анну Русинку поховано недалеко Санлісу і її могилу “видно до сьогодні”. Але пригадую, що ця стаття надрукована з нагоди приїзду російських

моряків до Франції, під командуванням адмірала Авеляна, з наміром зміцнення співпраці між двома близькими і дружніми країнами. У статті згадується і тепло рекомендується можливість запровадження французько-російського паломництва на могилу, в якій поховано королеву, адже її подружжя стало першим виявом симпатій, які існують і нині між двома великими народами.

Ясно, що до здійснення паломництва до гробу Анни Русинки ніколи не дійшло; навіть російські моряки і їхні офіцери, ходячи з бенкету на бенкет, з прийому на прийом, не знайшли і півдня, щоб, бодай з поваги, відвідати це важливе для французько-російських відносин місце.

Все-таки стаття, обнародована в згаданому часописі, відкрила, що вже в XI столітті зв'язки між народами відбувалися на всіх рівнях і були набагато активнішими, як, може, видається на перший погляд. Зацікавлення цим французько-руським подружжям мене настільки захопило, що я поступово довідався, – незважаючи на свою пам'ять, яка могла бути правдива, але і не мусила, – що князь Лобанов-Ростовський в Парижі, 1829 року, в одному часописі надрукував історію цієї руської княгині, королеви Франції з XI століття.

* * *

– Отче, прийшов час! Прийшов мій час!
– Молися, дитино моя! Десять років ти жила в незаконному подружжі...
– Одинадцять, отче, одинадцять!
– Дивись, я вже не тільки не бачу, бо сліпий, але і пам'ять перестає мені служити.
– Граф Рауль помер 1074 року. Мені тоді було п'ятдесят років.
– Чому ти після смерті графа Рауля повернулася до палацу короля Філіпа, твого сина?
– Зробила помилку, краще було відразу піти в монастир покутувати за свої гріхи; але тоді, після смерті мого чоловіка Рауля, я гадала, що буду моєму синові підтримкою.
– Дитино, старі батьки дітям заважають.
– Але молодого короля Філіпа обступили лихі люди, обсіли його, попутали. Він не мав сили спротивитися. Отче, я зрозуміла, що кожний володар час від часу повинен очистити і життєвий, і духовний простір навколо себе! Йому це як правителям від Бога дане. Коли цього не зробить – пропаде. Висохне, наче дерево у лісі, яке не здолає зростити своє гілля понад верхівки інших дерев. Я це право, Богом мені дане, не використала, тому нині я там, де є. Бачила, що кермо влади перебрати до рук якісь люди, невідомі мені, котрі під час володіння Генріха, мого мужа, були маргінали, безвісні люди. Отче, я постійно на державних документах підписувалась як "*Annae Reginae*", а ті люди, не погодившись з цим, почали вимагати, щоб я підписувалася: "*Annae matris Philippi Regis*". Ясна річ, я не могла цього прийняти і прийшла сюди, до монастиря, щоб тут провести свої останні дні.

– Habete vobis!¹⁴⁹

Карпати, якими закінчується Паннонська рівнина, під часу польоту з Белграду до Москви, займають набагато більше простору, ніж я думав. Літак довго летів, перш як перед очима пасажира з'явилася безкрая українська рівнина, яка буде відкрита очам наступних понад тисячу кілометрів; стільки потрібно, щоб перелетіти простір від Карпат до кордону з Росією. Біля мене сидить жінка, яка мені звідкись знайома. Нам подали обід. Повсюди пахне свіжо очищеними огірками. Моя співподорожня смачно жує сирі огірки, запропоновані в меню як закуска. Намагаюсь непомітно стежити за змінами на її обличчі. Обличчя знайоме.

— Ми з вами знайомі? — звернулась до мене різко, дивлячись мені в очі.

Неприємність, не знаю куди дивитись, власні руки заважають мені. Врешті наважуюся:

— Можливо.

— Що можливо? Ми знайомі чи ні? Допомогти вам? Я — Анна Марія Штурм.

— Це ім'я нічого мені не говорить.

Після короткої паузи продовжую:

— Чи для вас щось означають слова: Регіна Анна?

Анна Марія Штурм враз учепилася за мою руку, вп'ялася нігтями в шкіру і так застигла на хвилину без слів, а тоді, не дивлячись на мене, тихо, спокійно мовила:

— *Omnia mutantur, nihil interit!*⁵⁰

⁴⁷ *Анна Русинка*, Анна Агнеса, друга донька київського князя Ярослава, друга дружина французького короля Генріха I Капета, а після його смерті — третя дружина багатого і могутнього французького вельможі Рауля III, графа Валуа.

⁴⁸ *Володимир Великий*, (978-1015), Великий князь Київський.

⁴⁹ *Habete vobis* (лат.) — “Нехай так буде”.

⁵⁰ *Omnia mutantur, nihil interit!* (лат.) — “Все змінюється, нічого не зникає”.

ПОДРУЖЖЯ ЄВФІМІЇ ВОЛОДИМИРІВНИ⁵¹

Коли тебе, Євфиміє Володимирівно, вродливу, молоду, здорову відвозили до Угорщини, ніхто з твого ближчого і дальшого оточення, крім наближеної державної верхівки, не знав, що твій уже колишній чоловік, тридцятивосьмирічний угорський король Коломан⁵², син угорського короля Гейзи I, осліпив рідного брата Альмоша і його сина, котрого мав із Передслагою, донькою Святополка, яку так само, як і тебе, було відвезено до Угорщини вісім років перед тобою.

У часі підготовки до цього подружжя тобі було сказано, що Коломан – один із наймудріших та найосвіченіших королів, які в той час сиділи на королівських тронах Європи. Лише я, пригадуєш, говорив, що цей чоловік – горбатий, зизокий, кульгавий, недорікуватий, людина-потвора, яка ненавидить кожне нормальне живе єство, а тих, яким Бог подарував рідкісну вроду, не може терпіти біля себе; у ньому, можливо, й проти власної волі, з'являється потреба знищувати.

“Бережися людей, яких Бог у якийсь спосіб позначив!” – казав я тоді тобі.

А ти, пригадую, на те мені відповіла:

“Я, донька Володимира Мономаха⁵³, і душею, і тілом належу руській землі: не моє вирішувати, у який спосіб маю їй служити”.

Пам'ятаєш, як ми, будучи дітьми, з острахом спостерігали надзвичайне природне явище?!... Старші називали його – поява. Ми вийшли на пагорок і дивилися на сонце, біля якого був круг з хрестом всередині, ззовні, з обох боків, були ще два сонця, над якими, поза кругом, сформувалась веселка з двома рогами, спрямованими на північ. Три дні поспіль була така сама картина. Вночі така ж картина місяця. Пригадуєш?!

Після цієї події, яка пробудила великий страх і неспокій між людьми, у мене з'явилося почуття безпомічності, немочі: тоді я зрозумів, що людина є складовою частиною світу, в якому живе, і розділяє його долю, хоче вона того чи ні. Людина, свідомо вона того чи ні, подібна до води: завжди в річковому кориті – то в місці, де потік води сповільнений, то там, де через відсутність руху вода застоюється, смордяча, мутна, зелена, то в річковому вирі, у якому все кипить, мов у котлі.

Мій дід Семен, без однієї руки, яку втратив у боях із кримськими Татарами, цю подію, це небесне явище охарактеризував, як засторогу для руських людей,

які погодилися охреститися. Оповідав, що подібна поява з'явилася і перед війною з Половцями, у якій загинув його син, мій батько.

Будучи противником нової віри, зокрема її новосформованих інституцій, він був прихильний до давньої слов'янської міфології. Слов'янство, пояснював він, розпізнається по власному міфологічному єстві. В ньому – в цьому пращурівському єстві – пізнає брат брата, кров – кров! Коли слов'янський світ втратить цей свій основний орієнтир, піде брат на брата, рушить кров на кров.

Християнство, і те західне, і це східне, і так є проклятим: Папа Лев IX прокляв східний християнський світ, який був під Православною Церквою, а Патріарх Михаїл не залишився у боргу перед Папою, проклявши західний християнський світ під Західною (*Католицькою* – прим. перекл.) Церквою.

Моєму дідові було відомо і те, що ми потай сходилися. Завжди знав про все, що довкола нього діялося. Цьому, напевно, сприяло і його нещастя: з того часу, коли втратив руку, покинув його і сон. Спав з перервами, сидячи з відкритими очима. Сідав зручно біля вікна, упирав погляд через вікно на вид ріки та, глибоко дихаючи, дрімав. Одного разу я хотів зачинити вікно, бо почав дути вітер і збиралося на дощ. Він, навіть не ворухнувшись, озвався: “Не зачиняй!” і далі продовжив дрімати. Довкола нього нічого не могло статися, щоб він цього не зауважив.

Він знав, що твій від'їзд до Коломана мене сильно зачепить. Знав, що цю поразку важко сприйму. Знайшов мене старушок біля верб на березі ріки і без якогось ширшого вступу сказав:

“Відколи існує світ – одних небо обдаровує щедро, а для інших є дуже скупим. Відводять її до людей без серця. Повернеться зганьбленою! Стисни зуби! Лише Небо знає, чому мусить так бути!”

Я відчував, коли тебе відвозили з широких просторів Дніпра та його берегів, наче невидима, чужа, зрадницька рука вирвала частину мого нутра. Відчував це уражене місце і порожнечу в собі. З твоїм відходом немовби відібрали і мою радість, потребу осідлати коня, вдарити віжками по гриві й пустити його, аби він, рвонувши з копита, понісся з накопиченою силою, скочити з найвищої скали у Дніпро і плисти до його витоку, бігати по лісках і гаях, змагатися з птахами в їхньому леті...

Невдовзі збулися слова мого діда: твій муж Коломан звинуватив тебе у зраді і через кілька місяців після вінчання повернув тебе батькові Володимирові Мономаху до Києва. Повернув тебе, але не саму. Невдовзі ти народила хлопчика, назвавши його Борисом. Коли я запитав тебе, чи Борис – мій син, ти відверто відповіла, що ні.

Аж тоді я, Евфиміє Володимирівно, цілковито залишився безнадійно

порожнім, відчувши себе безкорисним, як поламаний спис, як лук без стріли, як непотрібна річ, яку навіть не було кому повісити на кілок.

⁵¹ *Евфимія Володимирівна*, друга дружина угорського короля Коломана, донька Володимира Мономаха.

⁵² *Коломан*, (1095-1116), король угорський, переміг хорватського короля Петра Свачича (1097), утвердив свою владу в Хорватії і Далмації.

⁵³ *Володимир Мономах*, (1113-1125), Великий князь київський.

РУСАЛКА⁵⁴

Я не знав Авраама зі Смоленська⁵⁵, ані з певністю не міг би сказати, що він – автор казань “Про небесні сили”; як також не знав Святого Василія молодшого, автора власного життєпису, але мені звідкись знайома особа з того життєпису – Теодора⁵⁶: її душу, при відході до раю, як стверджують, супроводжували ангели. Під час переходу через сім дверей їхні охоронці вимагали від неї, щоб вона сама говорила про свої гріхи. Охоронці на дверях знали, які відповіді вона їм дасть; що є правдиве, щиро сказане, а що і приховане. Дотепер у мене перед очима дорога, яка веде від одних дверей до других, дорога, яка поступово стає щораз прикрішою. Навіть якщо душа і перейде через всі двері, залишається ще небезпечний перехід через міст, який висить над пеклом і веде до передрайської обителі; це вказує і найнеобізнанішому на великий і серйозний відбір душ для входу до вічного райського життя.

Я не міг би з певністю сказати, що ти була Теодора і цілком свідомо своїх гріхів, але знаю, що і отим на дверях, як і мені, противнику різних протоколів, не були відомі твої гріхи.

Бо ніхто, крім тебе, не знає, чи ти була Теодора, чи Русалка, володарка оленів.

Оленьче молоко було твоєю поживою, а слухняний олень клякав на розкішний килим з різноманітного зілля із розквітлих левад, аби ти могла його осідлати і, мандруючи горами і долинами, мститись ворогам твого тваринного роду.

Пригадую, як ти покарала молодого хлопця, який списом забрав життя молодій сарні.

Жах! Ти подарувала йому себе, мав рай на землі, серед чебрецю і кульбаб, у тіні смерек; дозволивши зняти напівпрозору довгу одягу з твого божественного тіла, роздмухала в ньому полум'я, всмоктала його в себе, не без задоволення, його гарячку й міць, а тоді днями, зваблюючи його, залишилась для нього недоторканою. Ходив він горами, рівнинами, річковими берегами за тобою, і якраз тоді, коли гадав, що тебе впіймає, ти вислизала йому з рук, мов риба.

Крутила з ним свою шалену забаву, доки його не полишив розум. Від молодого, високого, наче смерека, вродливого, як береза, парубка залишилася лише приповідка про дурного Данилка, який сидить на березі річки з нерухомим поглядом, зверненим в її глибину, або бігає левадами, намагаючись спіймати метелика під час лету.

Я про це знав, але моє хвилювання було сильніше від розуму. Знав також і про можливість побратимства з тобою, яке має бути підписане кров'ю.

Довідався я від мудрих людей, що ти можеш стати моєю сестрою, за умови, що звершу певні обряди і тобі сподобаюся.

Однієї неділі (неділя – обов'язковий день для цього обряду), коли був повний місяць, я намалював березовою гілкою круг в лісі. До кружала, як було мені сказано, положив я кінський кал, три кінські волоси і кінське копито. Тричі я вигукнув (гу, гу, гу!), тричі обійшов навколо копита і сказав вивчені слова:

“ОЙ, РУСАЛКО, МОЯ СЕСТРО ПО КРОВІ. СЛІДУЮЧИ ЗА ТОБОЮ, ПЕРЕЙШОВ Я ЧЕРЕЗ ДЕВ'ЯТЬ НИВ, ДЕВ'ЯТЬ ЛЕВАД, ДЕВ'ЯТЬ ГІР, ДЕВ'ЯТЬ ОЗЕР, ДЕВ'ЯТЬ ЛІСІВ, ДЕВ'ЯТЬ РОЗВАЛЕНИХ ТВЕРДИНЬ. ПРИЙДИ ДО МЕНЕ І СТАНЬ МОЄЮ СЕСТРОЮ!”

Я знаю, що ти тепер тут, але не знаю, чи ти дійсно була Теодора, а чи, може, Русалка. І не можу стверджувати – чи я нормальна особа, якою був цей парубок, з котрого ти зробила дурного Данилка; чи, може, я дурний Данилко, який дотепер бігає долинами, горами, лісами і річковими берегами, намагаючись спіймати метелика під час лету?!

⁵⁴ Русалка, у слов'янській міфології водна або лісова відьма, дика дівчина.

⁵⁵ Авраам із Смоленська, (XII ст.), йому приписані казання під назвою “Про небесні сили”.

⁵⁶ Теодора, (508-548), візантійська цариця, дружина царя Юстиніана I, перед заміжжям була танцюристкою в цирку. Відома своєю красою і великим впливом на політику свого мужа.

ВЕЙЗЕ І РУМЕНА

Вибухнула війна.

Вейзе, правитель і полковник, збирає військо. Видав розказ, що кожна родина має дати одного воїна на війну.

Старий Бойко мав дев'ять дочок; єдиний чоловік у хаті. Задля поваги і честі, яку має його родина, не сміє допустити, щоб з його сім'ї Вейзе не дістав воїна. Народ, до якого належить Бойко, по натурі миролюбний, але й волелюбний, що означає боротьбу з численними загарбниками і нападниками. Тому в цьому народі військова служба піднесена до справи честі кожної родини і кожного підданця.

Цілком зрозуміло, що старий Бойко, попри роки, які його придавлювали, вирішив сам зголоситися і піти на війну.

У сім'ї напружена атмосфера. Старий Бойко готує зброю і обладунок, коня... Його дружина і дев'ять дочок розуміють його бажання: відходом на війну сповнити свою військову повинність і тим самим зберегти честь сім'ї, але одночасно усвідомлюють, що їхній старий батько і чоловік уже не здатний до бою.

Вісім дочок, мов вісім лелій, красиві, чарівні, роботящі. А дев'ята, наймолодша Румена – найвродливіша, рухлива, метка, не згоріла б і у вогні, до роботи способна, хоробра – і коня нагодувати, і осідлати його, і об'їздити.

– Тату, приготуй для мене коня, одержу і бойове спорядження, я тебе підміню! – сказала рішуче Румена.

– Але ж ти дитина. Ти дівчина! Розумієш?! – мовив старий Бойко, заскочений її рішенням.

– Дитина?!... Я найвища від усіх в сім'ї. І від тебе, і від багатьох юнаків. Підстрижу волосся, пов'яжу й стисну груди...

– Але дитя моє...

– Я твердо вирішила, мій батьку, я тебе підміню!

* * *

Правитель Вейзе зібрав численне військо і перед тим, як рушити на ворога, проводить військові тренування.

На леваді біля річки молоді, гордливі їздці на бистрих добрячих конях, з витягненими з піхов шаблями, галопом штурмують вигаданого ворога. Серед них виділявся своєю стрункою фігурою молодий вершник, який атакує з оголеною шаблею, а на коні тримається так, наче приріс до нього.

Володар і полковник Вейзе зауважив молодого вершника, який під час атаки перевищав інших на цілу довжину коня. Вейзе звернувся до свого заступника:

– Хто той вершник, який так летить навскач?

– Румен!

– Румен, Румен... Це ім'я для мене нічого не значить.

– Вояк з родини Бойків.

– Так і кажи: Бойко!... Ясно, Бойко!... А хіба не ходили чутки, що Бойкова народжує лише дівчат?

– Були такі чутки. Хтось навіть казав, що Бойко зробив зі свого дому жіночий монастир, але, очевидно, старушок не заспокоївся, поки не отримав наслідника! – відповів на те Вейзів заступник, хитро усміхнувшись, і погладив вуса.

– Поклич мені цього воїна! – наказав Вейзе.

Заступник підсьобнув коня, той став на задні ноги, а тоді галопом помчав до війська біля ріки.

Незабаром перед Вейзою спинився молодий вершник і, спритно зіскочивши з коня, і рапортував:

– Воїн Румен Бойко! Перший ескадрон...

– Гаразд, гаразд! – перервав Вейзе молодого вояка, придивляючись в юне, на вигляд дитяче обличчя.

– Скільки тобі років? – спитав.

– Дев'ятнадцять, пане!

– Можеш іти. Іди!

Мовби не чуючи розказу, воїн Румен дивився Вейзеві прямо в очі тим своїм наївно-дитячим і трішки провокаційно-зухвалим поглядом.

– Ну, іди! – повторив Вейзе.

– Слухаюсь, пане! – крикнув карбовано, по-військовому, Румен Бойко, скочив на коня і пропав між вершниками на військовому полігоні.

Вейзе задумався, похитав головою і, більше для себе, сказав:

– Якщо б не був тут, де є, сказав би, що це дівчина!

Вейзе залишився нежонатим не тому, що не мав нагоди, або що не було дівчат, які ним би цікавилися, але просто тому, що не міг узгодити свій смак і своєї матері. Ті дівчата, які подобалися йому, не подобалися його матері, а вона знала навести переконливі причини, через які його обраниця недостойна стати дружиною правителя.

Після зустрічі з воїном Руменом, з його дівочим глибоким, неспокійно-хитрим поглядом, він не міг позбутися враження, що це погляд дівчини, а не юнака. Протягом дня, зайнятий підготовкою до війни, він ще якось відганяв від себе думки про Румена, але вночі погляд молодого воїна був постійно присутній [перед очима], наче поклавши глибоку, незгладиму печать в його свідомості. Цілу ніч він перевертався в ліжку, заплющував очі, але сон його не брав. Аж на ранок, зморений, заснув.

Як довго він спав, не знав. Прокинувшись, відчув, що його болить кожна кісточка; увесь укритий потом, сама вода.

Встав із постелі, облив себе водою і, витираючись, почав заново переживати сон, який йому наснився.

Чітко, мовби це і не був сон, він бачить, як воїн Румен покрадьки підходить до річки, скидає з себе верхню частину військової уніформи, намірюючись вмитися. Він, Вейзе, за деревом потай спостерігає за сценою перед собою. Коли [воїн] розстебнув сорочку, на грудях завиднілася широка полотняна плахта, яка обвивала їх і міцно стискала. Він розв'язав і розвинув плахту, під якою показалися пружні дівочі перса. Звільняючи їх від стискування, випрямився, мов бранець, якому зняли кайданки. Вейзе бачив їх чітко – освітлені сонцем, білі; тряслися з кожним Руменовим рухом. Стежив з окремою увагою за його вмиванням, утиранням білим рушником, витиранням під пазухами... А потім так сталося, що Румен угледів його за деревом. Залишився йому в пам'яті, зі сну, його лихий зухвалий погляд. Не скриваючи перса, Румен вхопив шаблю, витягнув її з піхов і рушив на нього. Вейзе намагався утекти, але його не слухали ноги; втікав повільно, важко, ніби ноги його були спутані. Внаслідок неможливості втекти і так урятуватися від розгніваного Румена, його охопив невимовний страх. Стиснуло його щось у горлі, і він прокинувся.

У найважливіших і найзначніших справах, оскільки втратив батька, який загинув в одній з попередніх воєн, Вейзе обов'язково радився з матір'ю. Вихований без батька, він мовби не досягнув необхідної впевненості, яку хлопці здобувають біля своїх татів. Своїм ваганням – чи Румен хлопець, чи дівчина, вдягнена як хлопець – Вейзе поділився зі своєю матір'ю. На запитання, як він

може цю таємницю розгадати, не розпитуючи довкола знайомих, Вейзова мати – жінка, відома своєю мудрістю і кмітливістю – сказала, роздумавши:

– Добре, сину, що ти не поспішив і не приступив без поради зі мною до вирішення цієї загадки. Цікаво!... Думаю, я знаю спосіб розгадати цю загадку, але перед тим, як розкрию тобі свій задум, скажи мені, чи ти не занадто захопився тим Руменом, чи Руменою, якщо твоя підозра виправдана?

Вейзе не міг матері переконливо висловити причину свого зацікавлення цією особою, тому відповідь на питання матері була цілком непереконлива.

– Чи вродливий? – задала Вейзова мати питання, невдоволена його відповіддю.

– Мамо, це не очі, а дві намистини, два вогники. Це не усмішка, а лагідний, теплий, ні, не теплий, а гарячий вітерець, що пече...

– Добре, добре, не перебільшуй! – перебила його мати і мовила: – Слухай, сину, накажи військовим старшинам, щоб вони організували між вояками змагання з стрибків на далеку відстань і з кидання каменю з плеча вдалину. І коли виявиться, що Румен ані близько не досягне таких результатів, як інші воїни, тоді справа дійсно підозріла. А щоб ти цілком переконався, накажи, щоб воїни пішли в місто....

– Місто?!... Для чого?

– Оскільки Румен дівчина, не втримається, щоб не купити собі якусь жіночу дрібничку. Ні, не втримається!

* * *

Домовлено – зроблено.

Але Румен наче знав, що йому готується пастка; у метанні каменю з плеча вдалину не був ані першим, ані останнім, а в стрибках на далеку відстань, у яких не дуже була потрібна сила, був серед перших.

– А місто, як місто обійшов?... Що Румен купив собі в місті? – поставила питання Вейзова мати, очікуючи успішного результату її задуму.

– Люльку!

– Люльку?

– І тютюн!

Вейзова мати замислилася, а потім, вголос розмірковуючи, сказала:

– Міцніший горіх, ніж я думала.

* * *

Твій погляд відображав сильні внутрішні переживання від рішення, з ким будеш ділити намет, хоч ти і намагалася, мушу визнати, наполегливо їх приховати. Ти вибрала мене своїм найближчим товаришем. Я стежив за твоїм поглядом, прихованим у віях, який допитливо переходив з обличчя на обличчя воїнів у новосформованій одиниці, намагаючись з них отримати відповіді на запитання, які тебе цікавили, але були тоді лише твоєю таємницею. З одним із нас ти мусила ділити намет, тому ти повинна була визначитися. Я знав, що ти вибереш мене.

Знаєш, я вже тоді знав, що належу до малого числа осіб, яких хтось, десь, колись вибрав і сказав: оцей – той, його треба – коли треба!... Його!...

Кажу тобі, ти не перша. В моєму випадку я маю підтвердження на багатьох прикладах, у багатьох нагодах. Ще тільки одломлена кам'яна брила, яка висить над дорогою у каньйоні ріки Біла, не впала мені на голову і не забила мене. Але знай, що вона чекає якраз на мене або на когось з нас – призначених, вибраних.

Холодними ночами, коли ми тілом до тіла зігрівалися, ти мені говорила, що вибрала мене через наївно-приємний вираз мого обличчя, через щирість, яка з нього випромінювала. Я слухав твою бесіду, але знав, що ти потребувала; а якщо потребувала – я був той, обраний.

І камінь відвалився: твоя таємниця більше не була тільки твоя, але також і моя.

На війні мати найближчого військового товариша – це потреба, яка виходить з самої її природи. Він, найближчий військовий товариш, тут для того, щоб допомагати у важких умовах воєнного життя: перев'язати рану, намагатися витягти пораненого з поля бою, закрити очі і передати вістку про смерть найближчого, переказати його останні слова...

І так ми разом ходили на військові тренування, разом доглядали своїх коней, разом обідали, вечеряли, разом відходили на нічний відпочинок. До сну ми йшли ні в числі перших, ні в числі останніх. Зазвичай ти йшла першою, а невдовзі і я за тобою.

Ми домовилися, що я нікому не скажу, що Румен Бойко – не воїн, а наймолодша донька старого Бойка, його дев'ята дівчинка, яка, перевдягнувшись у військову форму, прийшла підміняти свого старого батька. Наша домовленість не стосувалася вищого військового старшини, якщо він вимагатиме признання

від мене. Ми прийшли до згоди, що бути на військовій службі – це означає послух військовому старшині до кінця.

* * *

І Вейзе, і його мати тої ночі погано спали. Жінці середніх літ уже і так глибоко ввалені очі запали ще глибше; виглядали як дві темні дірки, з яких світилися лише зіниці.

– Блідий ти, сину, – сказала мати.

– Погано спав, – відповів Вейзе і відразу перейшов на іншу тему.

Не вслухаючись в зміст синівської розмови, Вейзова матір ще раз у голові продумувала виправданість свого задуму, завдяки якому її син розгадає загадку воїна з Бойкової сім'ї.

Посеред Вейзової бесіди його мати зненацька вкинула слова:

– Накажи війську переплисти ріку!

– Ще що!... Звідкіля нараз така думка? – намагався Вейзе приховати присутність думок про воїна Румена.

– Якщо воїн з Бойкової сім'ї є дівчиною, то не відважиться увійти в ріку, боїтиметься бо, що її потягне на дно Моран, водяне божество у чоловічій подобі. Розумієш?!

– Увійде він чи вона і у вогонь! – сказав Вейзе.

– Сину, йдеться про прокляття, яке стосується потомства; якщо дівчина перший раз увійде до ріки, то жертвує свого первістка, який, коли виросте і ввійде перший раз до ріки скупатися, буде втягнений до річкових глибин і жертвований як наречений дочки смертного бога Водана, розумієш?!

– Ні, не розумію! – рішуче сказав Вейзе.

– Ясно, ти ж не жінка, ти не маєш в собі материнського почуття. Прошу тебе, сину, зроби це, дай розказ війську переплисти ріку.

* * *

І було дано наказ, щоб військо переплило ріку.

Тоді я побачив страх у твоїх очах, страх і безпорадність. Ти намагалася знайти якесь рішення: вхопилась за мою руку, шукаючи від мене допомоги, але я не вмів плавати, а також чув колись, що моя мати потайки ходила на

ріку купатися. Шукала ти вихід, але за нашими спинами стояв Вейзе зі своїми помічниками.

Час швидко минав, незабаром почувся наказ:

– На другий берег, вперед!

Військо, як було видно, нерішуче ввійшло до води, спершу йшло по дні, яке було м'яким – сам мул, болото, а тоді почало плисти.

Йшов я, поки вода не досягла мені до грудей, а тоді зупинився. Перед очима постала жаклива картина: воїни, в яких форма намокла і набрякла, почали занурюватися, топитися, чулися смертельні крики, деякі з них поверталися на берег, з якого рушили; лише ти сильними рухами рук пліла до другого берега.

Спостерігав я за цим жахом, у якому майже половина війська втопилася, а решта повернулася; лише ми двоє були винятком: ти переплила ріку і тої ж миті стала гордо на другому березі – єдина, яка виконала наказ; і я, який все ще тремтів у воді по груди, мов змокла миша. Очі всіх воїнів були звернені на тебе на другому березі. Мене ніхто не зауважив. Ти тоді зухвало роздягнулась до пояса. Сонце блиснуло з-поза хмар і осяяло твій стан. Крикнула сміло:

*“ДИВИСЬ СЮДИ, ВЕЙЗО,
ЯКІ МОЇ ЯБЛУКА,
БІЛІ ГРУДИ ДІВОЧІ.
ЯКІ ГАРНІ, БІЛЕНЬКІ.
РОСЛИ ВОНИ ДЛЯ ІНШОГО,
ІЮНАКА СМЛИВОГО”.*

Я не витримав, рушив до тебе, до другого берега. Розмахував руками, як це робили інші, але мене швидко захопив річковий вир і потягнув на дно.

Можу тобі сказати, що я почувався гордо у підводному світі.

“НАРОД ФАРАОНІВ”⁵⁷

Оповідали злі язики, що твій батько був нащадком останнього воєводи “народу фараонів” Мартина Добая, котрий в своєму таборі зберігав заступницьку грамоту, якою король Сигізмунд дав його народові повну свободу перебування в Угорщині. Грамота, датована 1433 роком, принесла народові, який походив із дикого західно-індійського племені Чінган, з провінції Гузурате, свободу і благополуччя.

*“ЯК БОГ ПОТОПИВ ФАРАОНА І ЙОГО ВІЙСЬКО
У ГЛИБИНАХ ЧЕРВОНОГО МОРЯ,
ТАК ХАЙ ПОТОПИТЬ І МЕНЕ, ЯКЩО НЕ ГОВОРЮ ПРАВДУ!
ЯКЩО ЗШАХРУЮ, НЕХАЙ БУДУ ПРОКЛЯТИЙ,
ХАЙ НЕ ВДАСТЬСЯ МЕНІ ЖОДНА КРАДІЖКА,
ТОРГІВЛЯ АБО БУДЬ-ЯКА ІНША ПРАЦЯ!
НЕХАЙ У ПЕРШІЙ ТОРГІВЛІ З КІНЬМИ
СТАНЕТЬСЯ ЧУДО І ХАЙ ОСЛОМ СТАНЕ КІНЬ!
ХАЙ ЗЛИЙ КАТ ПОВІСИТЬ МЕНЕ НА ШИБЕНИЦІ
І Я НА НІЙ НЕХАЙ ВИСХНУ!”*

Так зарікався один із прадідів твого батька, якщо він був твоїм батьком; а не знаю, чому б ти не могла бути, як і кожна Паннонка, нащадком “народу фараонів”, бо після 1771 року, коли йому було заборонено мати коней, той “вільний світ”, маючи необхідність насичуватись новими просторами, діждався, що йому через три роки відібрали і дітей, передавши їх кріпакам іншого віросповідання на виховання за плату три круцифери. Найдорожче для представника “народу фараонів” – коня і дитину – в нього відібрали, але коли навіть це не загасило в ньому спрагу до кочування, у 1775 році був запроваджений закон, який людям, схильним до мандрівного життя, забороняв одружуватися. Усім іншим представникам цього народу, про яких не встановлено, що вони кочують, вступити в подружжя дозволено, при умові, якщо мають стале місце проживання.

Західно-індійське плем’я Чінган ознайомилося з індійською традиційною філософією медитації, віри в дар пророкування, передбачення майбутності, яснобачення, яку, виселившись з провінції Гузурате, ще більше вдосконалило

під час переходу через Єгипет. У Середній Європі і Балканах, де основу населення творили консервативні, нецивілізовані, міжусобно посварені Слов'яни, воно збагнуло, що здобуті знання і вміння можуть послужити йому як джерело матеріальних благ.

Оковане традицією, заквашене алкоголем слов'янське населення, духовно існуючи в площині ірраціонального, забезпечувало своєму народові матеріальні блага і становище. Воно жило з роботи, а твій народ – з розуму.

Парадокс був у тому, що слов'янське населення, попри тяжку роботу, було голодним і спраглим, а твій народ, без плуга і сапи, був і ситий, і напоєний. Твій народ витворив собі фальшиве враження, що дійсно змучені, голодні й спрагли Слов'яни жаліють насправді не спрацьованих, ситих і напоєних представників твого народу.

Карі, живі і глибокі твої очі, гаряча і кипуча твоя кров, тебе цілу не виколисала рівнина. Ти їй не належиш, з корінням і насінням, і тому в ній не можеш закорінитися. І підкоришся, і пристосуєшся, але залишишся все ж таки лише своя, занурена вглиб своїм поглядом. Я тобі кажу, що ти циганиш, а ти зарікаєшся, що якщо і зараз зшахруєш, хай Бог дасть так, щоб ніколи більше не вдався тобі жоден обман.

У тобі співає кров, але ти не маєш слуху.

Кінь у тебе найхудіший, але найвільніший.

Ти не маєш навіть грудки своєї власної, але твоєю є ціла земля.

А, можливо, ти і не була донькою батька, про якого розказують, що був нащадком останнього воєводи “народу фараонів” Мартина Добая, котрий в своєму таборі зберігав заступницьку грамоту, якою король Сигізмунд дав його народові повну свободу перебування на цих теренах. Можливо!

Не можу пригадати час, але здається, це було набагато, набагато пізніше: бачу тебе, як сьогодні, під смерекою, ти мене пригощаєш яблуком з райського дерева, в обмін на бабину атласну хустку. Згідно з твоєю розповіддю, твій чоловік пішов на ярмарок продавати коні, але тому, що не мав власних, вирушив на кілька днів раніше ярмарку; і він не повернеться швидко, бо якщо його схоплять і якщо він взагалі повернеться – мине п'ять чи шість років.

Карі, живі і глибокі твої очі, гаряча і кипуча твоя кров, а райське яблуко – райське яблуко!

Яка ти гарна, розкішна і по-святковому прибрана в атласній хустині.

⁵⁷ “Народ фараонів”, Роми (Цигани), походять з Індії, але дорогою до Європи одна група перейшла через Єгипет.

ЄЛЕНА ІРЖИКОВСЬКА

*“Завжди, коли настане весна, я думаю про Польщу... про одну жінку із
сну, у якій вся сила і
краса світу; її очі сповнені безкраїм і вічним небом, на якому квітне сонце
– полум’яний цвіт,
на яке не можна дивитися”*

(Іво Андрич)

З Єленою Іржиковською Іво Андрич зустрівся 1914 року в Кракові (Польща), де після навчання у Загребі і Відні продовжив здобувати освіту в Ягелонському університеті. Молодий Андрич мав неповних двадцять років, коли у Кракові зустрів “жінку із снів”, у яку пристрасно закохався; її тіло було “чудесним букетом, зібраним із фруктів і квітів”. Цей молодий інтелектуал, який мав у своєму єстві впечатаними черствий боснійський хліб, суворий побут і живу безмірну міць горця, вирішивши досягти в науці європейських горизонтів, завдяки яким міг би переконливо впливати і допомагати своєму підкореному народові, не відав про перешкоди.

Єлена Іржиковська, хоч була вершиною краківської жіночності і вроди, не могла не примітити закохані погляди молодого, гарного, серйозного юнака, який своєю “дінарською” поставою (*Дінара – гора в Хорватії та Боснії і Герцеговині, яка відмежовує Адриатичне море від континентальної частини Балканів – прим. перекл.*) домінував, будучи об’єктом багатьох жіночих очей. Іржиковська не лише звернула увагу на Андричеві погляди, але в свій особливий спосіб дала йому зрозуміти, що повідомлення його поглядів нею прийняте, їй зрозуміле і, що найважливіше, не безнадійне. Вона, як дівчина, про яку Йозефа Русинська казала, що жила і мешкала на “вулиці кохання”, мала розроблену систему запровадження особистих контактів з особами протилежної статі, яким бракувало відваги, напористості і досвіду самим це здійснити. Для Андрича Іржиковська була “жінкою із сну”, а для Іржиковської Андрич був коханцем, з яким мала найменше клопотів. Андрич, окрім книжки, науки і “своїх жінок із сну”, яка розквітла весняними квітами з багатим запахом, особливо йому доступним, нічого довкола себе більше не бачив. Дві великі любові – наука та Іржиковська – цілком задовільняли молодого, наполегливого студента; його

інтелектуальний потенціал був примічений у вищих навчальних закладах, у яких він навчався. Ці дві любові були поєднані і з природною потребою: поки любить свою землю, Боснію і Герцеговину, належить до групи молодих людей (“Молода Боснія”), які планували її визволення з-під австро-угорської окупації. Вбивство у Сараєві австрійського наступника престолу Франца Фердинанда в 1914 році і початок Першої світової війни затьмили долю Андрича і на любовному, і на життєвому рівнях.

Андрич повернувся з Кракова додому 1914 року і весь час жив життям “без сну вночі, без спокою вдень”. Іржиковська, після від’їзду Андрича з Кракова, вийшла заміж, але незабаром розлучилася з чоловіком, а її коханець не перестає з нею жити своє “андричівське” любовне життя, де вона спить в його тіні, мов у якомусь гнізді, з якого підводиться і з’являється перед ним нерегулярно і неочікувано, за законами, які важко збагнути. І так з року в рік: у його робочому кабінеті, спальні, на вулиці, в крамниці... Через неї він подорожує і завжди у транспорті, в якому їде, знаходить незайняте місце, на якому Єлена сидить віч-на-віч з ним, усміхається поглядом, в глибині якого “квітне сонце, на яке не можна дивитися”; завжди знайдеться незайняте місце, але часом якийсь неуважний, надто галасливий пасажир наглим рухом, гучним сміхом або недбалим гриманням дверима розбиває ілюзію, мов мильну бульбашку, і місце, на якому вона сиділа, пустує. Минали роки, Єлена все рідше з’являлася із гнізда, з-під його тіні; замість неї починають приходити листи від неї, які він регулярно отримує, урочисто відкриває і читає, насолоджуючися ними, проте йому ніколи не вдається прочитати їх до кінця. Завжди знаходився хтось, що своїм приходом, мимохідь чи через неуважність переривав його відчуття реальності написаного. Тоді вже і листи приходили усе рідше, а страх, що перестане на неї чекати, ставав усе сильнішим. І так нам Андрич подарував свою духовну життєву супутницю, в мистецькій формі, увіковічнив свою “Єлену – жінку, якої немає”.

Твій і мій випадок цілком протилежні: ти дійсно жінка, якої немає і якої ніколи й не було. Слідуючи за тобою, я тебе ніколи не знайшов; ти, правда, десь була, але завжди, коли мені вдавалося прийти туди, де ти мала би бути, ти вже була на іншому місці. Вже пізніше я зрозумів, що нічого не повторюється в той самий спосіб. Одним словом, ти ніколи не була Єлена Іржиковська, а я не був Іво Андрич, ні в чому.

– Дивись, дивись!

– Справді так!

Ти свою молодість, красу і любов, коли було плідне ядро, яке могла б запліднити, духовно когось надихнути, тримала за сімома замками, ховала і

потайки безплідним дарувала, за малу користь; не розуміючи, що плідні ядра у безплідності впріють, що вони належать ранній весні, коли світ оновлюється завдяки красі, молодості й любові для наступаючого гарячого літа, дощової осені і довгої зими. Я знав, що все минуло, але допомоги не було. Ключі були в твоїх руках, і мені залишалося лише чекати. І коли це дійсно здійснилося, а мусило здійснитися, плідні колись ядра були вже змарновані, звітрілі, безплідні. Вони не збагачували, а збіднювали, не творили, а знищували, не надихали, а калічили. З таким скаліченим, убогим, безплідним, безживним єством, з тривалою присутністю даремності літнього сонця на заході, на яке можна вільно вдивлятися, зорячи пильно і нічого – запаху плісняви, проживав свою мертвотність, неплідність. Андрич мав біля себе постійно Єлену – жінку, якої не було, а біля мене постійно присутня пустеля – і в душі, і в серці, і в кожній клітині мого єства, у просторі, в якому живу, у землях, які відкриваю, мандруючи – скрізь лід, пустеля.

ВАРВАРКА

Чи ти належиш до соціальної групи, яку називають варварами, потрібно більше про тебе знати. Мушу визнати, я недостатньо про тебе знаю.

Європейці варварами вважають всіх Слов'ян та Угорців. Значить, згідно з Європейцями, зокрема тих, з XVIII століття, ти була би варваркою.

Спробуймо розглянути, хто то були варвари.

Ціцерон про варварів написав:

“ВАРВАРСЬКИЙ ЗАКОН – ЖИТИ З ДНЯ НА ДЕНЬ, А НАШІ НАМАГАННЯ – ВІДГАДАТИ МАЙБУТНЄ”.

Варвари – це ті народи, які дозволяють бути обдуреними, ошуканими, допускають чужинцям, за власним бажанням, над ними панувати.

Згідно з якоюсь теорією, бразильські Індіанці могли би бути типовим прикладом варварів: ходять голими, одні одних їдять, і в їхній мові немає трьох літер: “Р”, “Л”, “Ф”, з яких починаються латинські слова: РЕКС, ЛЕКС, ФІДЕС (король, закон, віра); бо ці бразильські Індіанці не мають пана над собою, у їхньому житті невідомі поняття “закон” і “віра”, і вони не знають про Бога.

У твоїй мові існують букви “Р”, “Л” і “Ф”, з яких, щоправда, не починаються слова “король”, “закон” і “віра”, отож з їх існуванням у твоїй мові ти не була б варваркою; і ніде правди діти, що якщо йдеться про закон, віру і короля, то тут ціла справа настільки заплутана, що було б дуже важко її розв’язати. Заплутана справа й тоді, коли мова про спосіб твого життя. Якщо зблизька спостерігати, ти не живеш з дня на день, а дивлячись історично, твоє життя – на рівні існування “з дня на день”, з трагічною долею зникнення.

Якщо намагатись розглянути тебе через слова Ціцерона, то ти все обманена, обдурена і (це найважливіше і найтрагічніше для тебе) ніколи над собою не панувала. Мабуть, у тобі існує рудиментарна, паршива клітина для цієї частини діяльності, але окрім неї ти маєш більш розвинені інші клітини – клітини, що містять в собі самооборону через шанування усього чужого і зневагу до всього власного, свого. Перед чужинцем ти все була слабка, покірна, мов курка перед півнем на гноярці. Завжди би ти, подібно курці, коли б він потряс острогою, а його гребінчик почервонів, покірно присіла б, схилила голову, підняла хвіст,

щоб йому було легше ввійти у тебе. До свого ти б ставилась, мов зла сука – горда, недоторкана, готова вкусити, однак, завжди з чужим сім'ям у собі. За тими якостями ти була б класичною варваркою. При тому ще й Слов'янкою.

Тут допоможе думка цивілізованих народів про Слов'ян.

Грек, бажаючи сказати: кріпак, невільник, прикований весляр на галері, вживав назву твого народу – Слов'янин (“Sklavos”), Італійці мали прислів'я: “Або цар, або Слов'янин!”, що означало: “Або порядна людина, або ніхто”.

Важко про тебе сказати, що ти ніхто, але слід шукати аргументи, щоб обґрунтувати протилежне. Лише короткозорий може прийняти за виправдання факт, що ти після кожного негідного, принижуючого акту струшуєш із себе гній і високо піднімаєш голову, даючи іншим до відома, що нічого не трапилося.

НАРЦИС⁵⁸ І СКОВОРОДА⁵⁹

*“ЛЮБЛЮ ПОЧИН І ВЕРШИНУ, ЗАРОДОК І ПЕРШИНУ,
ВІЧНІ СТРУМУВАННЯ, ЯКІ ПОСТАЮТЬ ІЗ ВИПАРОВУВАНЬ
МОГО СЕРЦЯ. МОРЕ – ЦЕ СМІТТЯ. РІКИ ЗНИКАЮТЬ.
ПОТОКИ І ПРИТОКИ ВСИХАЮТЬ. ДЖЕРЕЛО ВІЧНО З ПАРОЮ
ДИХАЄ, ЯКА ЖИВОТВОРНО ВПЛИВАЄ І ОСВІТЛЮЄ
СВЯТЕ ДЖЕРЕЛО. ТЕБЕ ЄДИНО ЛЮБЛЮ.
ЗНИКАЮ У ТОБІ Й ПРЕОБРАЖАЮСЯ”.*

Бути інакшим, а не таким, яким ти є – звичайнісінька собі зрада самого себе. Хтось десь колись відміряв мої дороги, визначив міри і ліворуч, і праворуч, і внизу, і вгорі; поставив перешкоди і обмежив простір, цілком серйозно мовивши, що такий наказ і так має бути. Все так швидко сталося, що я не мав навіть часу запитати, чому такі обмеження і хто той, що дав розказ і так має бути.

А тоді почалося.

Незабаром мені стало тісно і ліворуч, і праворуч, і спереду, і ззаду, і вгорі, і внизу; почав долати поставлені перешкоди по всіх напрямках і відразу зустрівся з тим, хто наказав, що відміряні дороги і зазначені міри слід шанувати. Зустріч, ясно, закінчилася негативно для мене. Заступник відповідального, який перебрав на себе мій випадок, а такі випадки завжди беруть п'ятий або навіть шостий по черзі заступники головного, був великодушним, кажучи: оскільки це моє перше порушення і я ще молодий, а переді мною перспективне майбутнє, так би мовити, великі життєві можливості, то візьмуть це до уваги як пом'якшувальну обставину, призначивши найнижчу міру покарання. Також були висловлені, на перший погляд, дуже серйозні слова: принаймні, чудово обмірковані, цілком переконливо звучали; внаслідок цього я не зміг знайти потрібну стабільність, щоб вхопитися і спробувати пояснити, що втраті й визначені міри для мене тісні, мене дають, душать, не маю чим дихати. Вдалося мені спитати тільки те, які “великі життєві можливості” переді мною, якщо для мене точно відмірені дороги і визначені міри у всіх напрямках? Таки ж той заступник відповідального довірливо мені сказав, принаймні в такому тоні звучали його слова: я більше ніколи нікому не повинен ставити подібні питання, бо вони, вжиті навіть у найлегшій формі, дозволяють відповідальним у певних випадках, при потребі, сприйняти їх як обтяжуючу обставину. А я –

якщо розумний – повинен знати, що це означає.

Гм, розум! Щось холодне, дерев'яне, як руська рахівниця: п'ятдесят білих дерев'яних кісточок і стільки само чорних – продірявлені і по десятку нанизані на десять прутиків, які знаходяться у дерев'яній рамці з ніжками. Порядок такий: на першому прутіку – дев'ять білих і одна чорна кісточка в кінці; на кожному наступному прутіку – на одну чорну кісточку більше; таким чином на останньому, десятому прутіку – десять чорних кісточок.

Життя і шкільна рахівниця!

Пересувай вліво-вправо, вправо-вліво; віднімай, додавай, користайся першим, другим, третім рядом. Комбінуй так само, як і інші перед тобою комбінували, вигадуй нові комбінації, і життя іде без проблем.

Так, ти на одному боці, а вони – на другому. Ти збираєш і відбираєш, а тамті, на другому боці, вірять і мовчать. Вірять рахівниці. Бо це не голова, а рахівниця. Якщо хтось, хтось з отих недовірливих або постійно незадоволених, збунтується, тут рахівниця. Попересуваєш ще раз: білі, чорні, вліво-вправо, перший ряд, другий ряд, а коли треба і третій, подивишся на нього серйозно, показово, з домішкою цікавості – ну, що він хоче; відтак з докором – ну, дивись, через його дурну натуру мушу робити ту саму роботу, а інші ж чекають; і справа вирішена. І так ціле життя: ти на одному боці з білими і чорними кісточками, нанизаними на прутік, і інші на другому боці, які гарно, порядно, з довірою, як годиться, чекають. І якщо не вірять, звикли вірити.

А вже десь тут знайшовся Григорій Савич Сковорода, той самий мандрівець Григорій Савич, який, якщо це правда, народився 30 грудня 1722 року в селі Чорнухи від матері Пелагії і батька, якого шанобливо звали Сава, а кликали Савка. Григорій Савич прийшов би до тебе, щось таке, як ота пустомеля з другого боку, котра, вперши серйозний погляд на дерев'яні кісточки, які ти пересуваєш вліво-вправо, стріляє час од часу зіницями аж до самого твого мозку, щоб – не чекаючи кінця твоєї роботи – висловити думку, що твоя праця є безмістовною, нудною, і, подумай, вирішити вийти з черги і піти по своїй роботі. Небачено!

А Григорій Савич не був базікою. Обдарований розумом і хистом до музики (грав на сопілці, флейті, гусях, лірі, був солістом церковного хору; закінчив Київську академію, до якої на навчання прибувало багато талановитих людей з Петербурга і Москви, Білорусі і Польщі, Молдови і Румунії, Болгарії і Сербії, Греції і Близького Сходу), відмовився після навчання прийняти священичі свячення і продовжив “вандрувати” (Німеччина, Угорщина, Польща, Австрія, північна Італія); слухає виклади відомих німецьких професорів, вивчає різні системи філософських знань, проте, через сильну ностальгію, повертається на Руську землю і, мандруючи, продовжує навчати інших. Помер на 72-му році життя в селі Іванівка (тепер Сковородинівка).

І тут настав переломний момент. Аж після прочитаних слів на пам'ятнику:

“Світ ловив мене, та не спіймав”, я збагнув, що намагався іти за тобою, але тебе не осягнув, і навпаки, ти мене осягнула, але не зуміла іти за мною.

А усвідомлення сталося на прикладі міфу про Нарциса. Ні, не йдеться про те, що Нарцис закохався в себе самого, побачивши своє прекрасне відображення у воді. Мова скоріше про трансформоване спізнання Сковородою Нарцисової трагедії. Висловлена найкоротше, гласила: “Де мудрість дозріла, там любов згоріла”. І так сталося у нас: поки твоя любов палала, я мудро за тобою йшов, а коли у тобі дозріла мудрість, в мені згоріла любов.

Вогонь і вода!

Вода і вогонь!

А початок був такий: ти вода, в якій я перший раз у житті побачив себе – побачив ззовні і зсередини, тіло і душу. Я відчув першину, вічні струмування, які виходять з мого серця, з цілого мого єства – святе джерело. Бога, Який у мені пречистий, безсмертний, вічний, до Якого все подібне, Який у всьому, але все абсолютно не є Він. Сковорода збагнув, що існує тілесна людина – зовнішня, і внутрішня – правдива людина. І ця внутрішня – правда: вона життя – Бог. Ця зовнішня – привид; щось схоже на рослину, яка мусить зогнити, щоб з її зерна зродилося життя.

Ми йшли за дунайськими водами, топтали береги ріки, дожидалися сходу і заходу сонця; перед нашими очима життя писало книжки, відкриваючи їх перед нами, але їхні літери були нам чужі, невідомі, не осягнули ми абетку правдивої людини. Ми стали і залишилися жертвами відміряних нам колись доріг, визначених мір, а розказ “так має бути” став нашим довготривалим покаранням і нещастям. Прогаляли ми життя, подароване нам з самого єства правдивої внутрішньої людини, з одного боку руської рахівниці, хто вже з якого боку, віруючи в будь-що і в ніщо, покарані за щось і за ніщо, жаліючи за щось і за ніщо.

А головна провина і смертельний гріх, який лишився в нас до сьогодні, і залишиться там назавжди, в тому, що ми не спізнали у собі внутрішньої людини: зовнішній вигляд, оте прекрасне відображення, яке ми побачили у тихій стоячій воді, нас зачарувало; надто велику увагу ми присвятили зовнішній людині, пильно її плачучи, а вона веде нас до погибелі. Зникаємо з історичної сцени.

⁵⁸ *Нарцис*, син Кефіса і Ліріопи, красивий юнак, який, побачивши у джерелі власне прекрасне відображення, так закохався у нього, що від любовної туги за ним помер. Його мертве тіло боги перетворили у квіти, які отримали його ім'я. У переносному значенні: самозакохана людина.

⁵⁹ *Григорій Савич Сковорода*, (1722-1794), український мандрівний філософ, письменник і педагог.

МОЄ ЗНИЩЕНЕ ЦАРСТВО

“Всі Критяни брехуни і брешуть регулярно” – твердив великий Епіменід⁶⁰. Між тим, проблема в тому, що і Епіменід – Критянин, і з того якраз виникає плутанина.

Чи взагалі є правда?...

Багатократно доказано, що люди, які переконані, що кажуть чисту-чистісіньку правду, говорять неправду.

Само собою розуміється, що нічого не залишається, як тільки прийняти єдину можливість у словах Божого послання Івана, який передав його слово:

“Споконвіку було слово, і з Богом було слово, і слово було – Бог... Ним постало все, і ніщо, що постало, не постало без нього”.

Воістину:

“ЛЮДИНА – БІЛЬШЕ ВІД ТОГО, ЩО МОЖЕ ЗНАТИ ПРО СЕБЕ САМУ”.

Ясперса⁶¹, мабуть, можна висловити тільки на інакший спосіб. Наприклад, людина для людини – невичерпне джерело спізнання. Так, або якось так. Не знаю. Щасливі ті, які знають, або бодай переконані, що знають.

Я намагався спізнати і спізнав лише те, що не можна спізнати. Траплялося, на якусь мить тобі здається, що ти спізнав, аж воно – заблуд. У хвилині тимчасової безвиході маєш відчуття, подібне до того, яке має водолаз: глибоко занурившись, не веде підрахунку кисню, необхідного, щоб виплисти на поверхню.

І якщо вже не можна знати – можна вигадати.

Таким чином я якось дорвався до кисню і вплив.

Видумав своє власне царство. Царство над царствами!

Такого царства, як моє, я пізніше ніде, в часі моєї подорожі від Гамбургу до Байкальського озера і від Адріатичного до Північного моря, не бачив. Його краси і багатства не могли прирівнятися до жодної реальності, яку я мав нагоду пізніше бачити.

Розуміється, я в моєму царстві був царем, а ти – царицею.

Питаєш, де було моє царство?

Один, схований від інших, кутик під рідним дахом.

Щоправда, небо над моїм і твоїм царством було трошки нижчим, бо часто короною я зачіпав крокву; можна сказати, було і трохи вошиве, бо я мав царську потребу, у час відпочинку від сидіння на троні, смачно почухатися.

Але і це було корисним: я збагнув, що і їх величності царі шкрябаються, і вони, вдарившись головою до кровки, хай і царською головою, наб'ють собі гулю. Це було єдине царство в світі, мені відоме, яке не мало війська, темниць, катів і шибениць. У ньому не було насильства, вбивств, грошей і крадіжок. На ярмарку безкоштовно давали льодяники, коники-медівники, ляльки і обов'язково одну губну гармоніку. Каруселі даром обертали. Крахери⁶² і Сіналко (*відомий європейський безалкогольний напій – прим. перекл.*) з криниці на мотузках витягалися. Кока-коли не було, я її не вигадав, на щастя. Бо дивно було б, якби щось видумав й іншому пропонував, а сам цього не любиш, бо пахне тобі ліками. Так-так!

Скажу тобі: наше царство знищене. Знищили його злі люди.

“А ЗНИЩИТИ ЦАРСТВО, ЯКЕ НЕ МАЛО АНІ ВІЙСЬКА, АНІ В'ЯЗНИЦЬ, АНІ КАТІВ, – СМЕРТЕЛЬНИЙ ГРІХ!”.

Я не знаю чи така натура тих людей, кара або рівень розвитку на їхній еволюційній дорозі. “Потрібно мати відвагу, – сказав якось Жан Ростан⁶³, – і визнати, що ми нічого не знаємо про еволюцію...”

У Центральній Азії, в Афганістані, на половині дороги між Кабулом і Балом, знаходиться місто Бам'ян. Неподалік нього можна побачити п'ять величезних статуй. Найвища сягає п'ятдесят і два метри. Друга, видовбана в скелі, має, як і перша, тридцять шість метрів, а третя висока – тільки вісімнадцять метрів. Дві останні нижчі. Найнижча з них – трохи вища від людини середнього росту нашої сучасної цивілізації. Ті фігури – ілюстрація Вчення про поступову еволюцію рас. Бо, мабуть, досить логічно роздумувати, що сучасна людина ростом сто сімдесят п'ять сантиметрів так само добре відповідає коневі, як людина ростом п'ятдесят два метри з Бам'яна – динозаврові.

Дехто тратить час, щоб лиш доказати, що цивілізація, яка перевершить власні природні бар'єри, здатна пережити власну трансформацію. Здається, на перший погляд, що подолання вроджених перепон – справа пізнання необхідності, корисності, єдиної можливості визначення, визначення без альтернативи. А його реалізація?... Нездійсненна. Врешті, наскільки для еволюції важливе – чи трансформоване, чи нове, як результат еволюційного стрибка?!... Це з точки зору історії, розвитку неважливе, бодай менш важливе.

Я запитую себе, чому ти не питаєш, задля чого знищене наше царство?

Одна з тих людей, що мають ріст тридцять шість метрів, увесь час розповідає, що її народ не знає, що таке правда, а кожна його фраза – чиста-чистісінька брехня. Але та сама, ростом тридцять шість метрів, про себе

твердить, що є нащадком людини ростом п'ятдесят два метри, а ти ніколи не була царицею мого царства. Цілком логічно, принаймні так функціонує у нас: якщо той, хто має ріст тридцять шість метрів, є представником раси, яка не знає що таке правда, а кожна її фраза – брехня, то правдою є все, що протилежне його твердженню, або запереченню.

Скажи, яким би було царство без цариці?!

Моє царство визнає виключно тебе своєю царицею. Це єдина правда, яку я хочу. Прошу дуже, якщо хтось інакше хоче, хай йому буде. Я йому не буду заважати.

Ні, моя люба, ніхто не запитує, чому моє царство знищене, але всі знають, що знищити царство, яке не мало війська, темниці, катів і шибениці, – смертельний гріх.

Воістину, людина більше від того, що може про себе саму знати, і певним є те, що наше царство знищили лихі люди.

Хтось десь колись сказав, або написав, не скажу тобі точно, що Бог, сотворюючи людину, був не в гуморі. Невдоволений нею, своїм продуктом, сказав їй: “Я своє зробив, а ти тепер дивись, що будеш!”

⁶⁰ *Епіменід*, (VII століття перед Христом), еллінський поет, філософ і оракул. За легендою спав 57 років в одній [зачарованій] печері, після пробудження відчув силу пророкувати.

⁶¹ *Карл Ясперс*, (1883-1969), німецький філософ і психіатр, один з творців екзистенціалізму.

⁶² *Крахер*, напій, який виготовляли у першій половині XX століття, подібний до кока-коли.

⁶³ *Жан Ростан*, (1894-1977), французький філософ, біолог і письменник.

УНІЯ

Георгій Кониський, малоруський (*український – прим. перкл.*) просвітитель, культурний і церковний діяч, автор поетики і драматичних творів, проповідник і філософ, йому приписують авторство “Історії Русів”. Інші історики все ж дотримуються думки, що він цієї книжки не писав, але по собі залишив письмові виклади з цієї ділянки, а згодом його учні з цього матеріалу уклали книжку. Як все було, вже навіть несуттєво. Важливіше, що книжка, яка називається “Історія Русів”, існує. У ній автор починає від створення Світу, точніше від Яфета⁶⁴, сина Ноя, від якого, за Кониським, походить “слов’янський народ”. Онук Яфета переселився з Азії на сучасну слов’янську територію в час, коли Бог помішав у Вавилоні мови. Оскільки у Слов’ян ніколи ні про що точно не знається, дуже важко сказати чи те, що написав Георгій Кониський, є достовірним. Мабуть, коли Бог у Вавилоні мішав ложкою мови, був неухажливий, тому Яфетовим нащадкам забрав і розум. З того часу Слов’яни все знають, інший світ для них навіть не по коліна, але нічого не знають точно. Так, вони нічого не знають напевно навіть про себе. Наприклад, Росіяни не знатимуть точно пояснити, звідкіля у них назва Рус, чому вони розмовляють “по-руськи”; Українці не зможуть досконало пояснити, яким чином втратили руську назву, адже насправді вони були носіями руського імені (Київська Русь). Русини не зуміють пояснити, звідки їхня назва Русин, а якщо є Руснаком, то буде будь-ким, лише не Русином, або, не дай Боже, Українцем. Навіть з дідьком при потребі, тільки не з Українцем. Хорватам важливо доказати, що вони не з Яфетового племені. Якщо мова про Сербів, то лише вони були, коли інші не були: Хорвати – це покатоличені Сербі, Чорногорці – Негошеве сербське плем’я, Мусульмани – потуречені Сербі. Болгари – не Слов’яни, а Македонці – Слов’яни. Болгари не визнають Македонців, і нехай хтось скаже, що вони Болгари. Руснаки – це окрема розмова. Кожен Руснак має свою власну, особисту історію, яку готовий боронити вогнем і мечем. Руснак, тєє, не має ні вогню, ні меча, але готовність до боротьби існує. Несуттєвим є те, що Руснакова дружина – Рускиня, що його мова, як він сам каже, руська, що його одяг – руський, батько, чоловік мусить бути кимось іншим: Угрорус⁶⁵, Виходняр⁶⁶, Абориген⁶⁷ або щось подібне. Руснаки знають, що вони переселилися звідкись з Карпат. Хтось колись десь написав, що якщо у Керестурі є вулиці Маковський ряд і Капущаний ряд, то це є доказом, що Руснаки переселилися з Макова і Капушану. Ніхто не подумав про можливість, що переселенці, розширюючи село, могли прокласти нові вулиці на місці, де садили капусту, тому постав Капущаний ряд, або мак, тому

постав Маковий ряд. Кажу, нащадки Слов'ян нічого не знають точно.

Зі Львова у 1948 році прийшла жалібна вістка: застрелений д-р Гавриїл Костельник. З того часу минуло вже п'ятдесят років (*67 років, бо збірка оповідань видана 1998 р. – прим. перекл.*), а Руснаки все ще не знають: хто і чому виконав убивство цієї великої людини. Один мудрий Руснак вирішив питання вбивства Костельника, заявивши: хто з чим воює, від того і погине. Заява дуже близька до правди, але тільки близька, бо багато загинуло від рушниць, а ніколи її в руках не тримали. Інший, вважаючи себе не менш мудрим, коли йому це особливо вигідно, проголосив Костельника українським націонал-фашистом і поставив його на чолі десятка Руснаків, які, на його думку, мало що не спричинили Другу світову війну. Той самий, коли його вусатий релікт зазнав нападу з Москви, трохи пом'якшав у питаннях Костельника, але поскакав по іншому, що для Костельника було найсвятіше.

Отже, туман, густий туман, слов'янський. Більшість людей пов'язує Костельникову смерть з його ангажуванням у скасуванні Берестейської унії. Чи існують тверді докази, що Костельника вбито через це?! Чи, може, він убитий через щось зовсім інше?

Що стосується Унії, все ж таки більшість Руснаків не інформована. На одному боці знаходиться Костельник – мудра, освічена людина, яка, так би мовити, життя втратила через скасування Унії, а на другому – руське духовенство радить руському народу славити цю велику подію в його історії. Руський народ слухняний, отож послухає, а кого має послухати, якщо не Божих представників на Землі.

Георгій Кониський, між тим, написав про Унію наступне.

Гетьманом 1592 року обрано польського шляхтича Федора Косинського. В часі його гетьманування на українських землях почалася епоха страхіття і вигублення для обох народів – польського і українського (русинського, руського). Ця епоха в історіях, писаних і з одного, і з другого боку, замовчувалась, або і тут, і там заледве було згадана; а вона – ця епоха – насправді струснула Польщу аж до основ і захитала підвалини державності, скинувши її упродовж наступних століть у безодню мізероти. Водночас, вона дала руському народу випити найгіркішу чашу, якої християни за часів Нерона, навіть Калігули не куштували. Це була Унія, обдумана в Римі за Климента VIII, яку до цього краю приніс прелат Михайло Кунінський, особа польського походження.

1595 року до міста Берестя-Литовська запрошені на Духовний собор “Грецької церкви” єпископи і їхній митрополит київський Михайло Рогоза, з численними архимандритами і протоієреями. Папський нунцій, головуючи на Соборі, з численним римським духовенством передав руському духовенству папське благословення і дар Святого Духа, закликавши його до єдиновірства і сопричастя слави володаря Світу і правителем Всесвіту. При цьому заохочували

єпископів і монастирі селами з підданцями, кріпаками, а “білому” священству обіцяли по п’ятнадцять домів для послуху, або рабства. Руське духовенство, спокусившись таким великим числом кріпаків, їм запропонованим, підписало угоду про Унію і присягою її ствердили.

А тих відступників, як пише Георгій Кониський, було вісім єпископів і митрополит Рогоза, з архимандритами і протоієреями. Підписалися:

1. Іпатій, єпископ володимирський і берестейський; 2. Кирило Терлецький, єпископ луцький і острозький; 3. Єрмоген, єпископ полоцький і вітебський; 4. Йоан Гоголь, єпископ пинський і туровський; 5. Діонисій, єпископ холмський і белзький; 6. Інокентій Борковський, єпископ чернігівський і остерський; 7. Іраклій Шеверницький, єпископ волинський і почаївський; і 8. Феоктист, єпископ галицький і львівський.

Не захотіли підписати Унію: Йоан Лежайський, Сильвестр Яворський і Інокентій Туптальський.

Гетьман Федір Косинський, довідавшись, що в Бересті насильно запроваджуються в Церкві новини, від свого імені вислав два подання – одне до Короля і Сенату, а друге – до Берестейського собору. У першому заявляв, що він, як королівський намісник і міністр правління, не може вдержати руський народ у сліпому послуху духовенству і примусити його прийняти нові духовні правила, які впроваджує Церква. В зв’язку з тим просить уряд відвернути це зло, або дати народові час на роздуми. У другому поданні, висланому Берестейському собору, був різкішим, написавши, що зібране руське духовенство не мало від народу повноваження для введення в його віру і церковні обряди змін та новин.

На ці подання гетьмана Федора Косинського Уряд і Собор запросили його на нараду до Берестя. Коли ж він туди прибув, то зараз же був арештований і відданий під суд Римського і Руського собору, який його осудив, оголосивши апостатом (відступником ідеї Унії). Засуджений на смерть і замуrowаний в одному монастирському кам’яному стовпі, названому “кліткою”, помер від голоду і спраги у жахливих муках.

Так про Унію пише Георгій Кониський, а чи це було так, а чи якось інакше, не скажу тобі. Знаю лише, що Кониський гетьмана Федора Косинського назвав першою жертвою Унії; а тоді по цілій Правобережній Україні швидко пронеслася чутка про нещастя гетьмана Косинського. Козаки швидко зібралися в семитисячному числі й вирушили до Берестя. Польське військо перестріло Козаків під містечком П’яткою, вступивши з ними в битву. Польське військо було вщент розбите. Козаки хутко продовжили дорогу, але гетьмана в живих не застали. Тоді Козаки закликали до загальнонародної війни проти Поляків.

У цьому періоді, раніш від Руснаків, Северин Наливайко, якого одні називали гетьманом, а інші – козацьким отаманом, з десятима тисячами Козаків прибув

до південних країв Угорщини, до Бачки і Банату. Козаки скоро прижилися до місцевого сербського населення. Молоді, повні життя, вправні танцюристи та першокласні співаки – після себе залишили слід у народній пам'яті. Наливайко з однією групою Козаків повернувся до свого краю, а друга частина залишилася у Бачці і Банаті. Ті, які вирішили залишитися, швидко асимілювалися з місцевим сербським населенням, яке їм було близьке за мовою і тотожне за вірою і богослужінням. Доля Наливайка і його Козаків надзвичайно печальна. Польське військо їх поборолو, а Наливайка схопили і відвели до Варшави. У спеціально зробленому мідному бикуні Наливайка спалили з трьома руськими депутатами Сейму від України. Це були: полковник Лобода, Федір Мазепа і Яків Кизима.

Д-р Гавриїл Костельник, можна сказати, мав щастя: убивця вистрелив йому в потилицю дві кулі, забравши в одну мить йому життя. Під мідним биком Наливайкові кати годинами підтримували малий вогонь, насолоджуючися його муками і муками його соратників. Якби Гавриїл Костельник жив під Мадярами, не був би вбитий. Мадяри мали зовсім інший підхід до цього питання. Маючи Костельника за незвичайно мудру людину, перемістили б його до Пешту, вигадали б для нього відповідну роботу, а він знав і любив працювати, дали б йому велику зарплату і зробили б з нього якщо не великого і славного Мадяра, то хоч би твердого мадярона – для руського народу це був би найгірший варіант Руснака, але і довгочасна доля.

Наприкінці ХХ століття, 1966 року, старенька Рускиня, з виплаканими очима, вже шостий рік поспіль, тричі на день, клякаючи перед дерев'яним хрестом, власноруч виструганим, пофарбованим і повішеним на стіні в кімнаті, в якій разом з нею вже шостий рік умирає п'ятнадцять душ, молилася обов'язково двома молитвами. Одна з них була:

“Отче наш, іже єси на небесіх, да святитя імя Твоє, да приїдет царствіє Твоє, да будет воля Твоя, яко на небеси і на земли. Хліб наш насущний даждь нам днесь, і остави нам долги наша, якоже і ми оставляєм должником нашим, і не введи нас во іскушеніє, но избави нас от лукаваго. Яко Твоє єст царство і сила і слава і во віки віков. Амінь”.

Цій молитві стара жінка навчилася у своїй, як їй з самого малечку пояснювали, руській церкві, а другу придумала сама. Зміст її власної молитви з'явився мимоволі, внаслідок її невимовно сильної туги за рідним домом, потреби повернутися до свого села і піти на цвинтар, на якому залишився її Денчі – її разом із односельцями захопили якісь злі люди у формах, позганяли до автобусів, виселивши з їхніх домівок і так знедоливши. Вона молилася:

“Отче наш, ти є все і один на Небі й на Землі, вислухай мою молитву і дай повернутися до моєї хати, чи цілої, чи зруйнованої. Сама її зліплю, мов ластівка своє гніздо. Дай вернутися до моєї хати і піти на цвинтар, щоб поскаржитися

моєму Денчі на все, що нам поробили; дай відвідати мою покійну дитину. Отче наш, щоночі я чую її плач. Прости мені всі мої гріхи, прости всім тим, які мені та всім іншим добрим людям зробили зло, я їм також пробачаю. Отче наш, вислухай мою молитву, не карай нас і помилуй нас”.

Люди, яких виселили з їхніх рідних домівок, ніде не жили, можна сказати, не мали щастя. Шість років їхні кати підтримували під ними вогонь, який шкварив душу, виїдав людяність. Роками вони насолоджувалися їхнім повільним умиранням в найбільших муках. Щоб фарс переріс у безумство, ані жертви не знали, у чому їхня провина, ані кати не були цілком впевнені, за що помста і найбільша кара: засуд на повільну смерть, без знання часу тривалості умирання.

Святий Боже, святий кріпкий, святий безсмертний, помилуй нас!

Святий Боже, святий кріпкий, святий безсмертний, помилуй нас!

Святий Боже, святий кріпкий, святий безсмертний, помилуй нас!

⁶⁴ *Яфет*, один із трьох синів Ноя, з його племені походять Слов'яни.

⁶⁵ *Угрорус*, денаціоналізований Руснак, Русин, Українець, який від Мадярів відрізняється приналежністю до Греко-католицької церкви.

⁶⁶ *Виходняр*, денаціоналізований Руснак, Русин, Українець, який від Словаків відрізняється, частково, за мовою і приналежністю до різних Церков (Греко-католицької, Православної).

⁶⁷ *Абориген*, корінний житель, уродженець, на відміну від приїжджого чи іноземця, жителя-колоніста.

ОЛЕНА ЗРІНСЬКА⁶⁸

Твоє друге заміжжя, пані Олено Зрінська, прекрасна вдово Ференца Ракоці⁶⁹, з Імре Текелі⁷⁰ коштувало мукачівським Русинам сорок тисяч воїнів, яких твій милий похапав у Мукачеві та його околицях; вони або загинули в боях проти війська священного “римського імператора і короля Германії, Угорщини, Чехії, Далмації, Хорватії, Славонії...” Леопольда I⁷¹, або повмирали від холери. Ці воїни втратили своє життя, тому що панівна угорська каста тяжко мирилася з фактом, що у війні з Турками втратила весь угорський життєвий простір і вже повних 140 років живе на південних схилах Карпат, точніше і простіше сказати, на руській землі. Русини гинули, бо Мадяри спротивилися цареві Леопольду I і, догоджаючи Туркам, знову витворили угорську державність під їхнім захистом і опікою. Політично оцінено, що такий стан не може продовжуватись, а основною загрозою для Угорщини є Захід.

Твій перший муж, Ференц Ракоці, іменований 1666 року князем Трансильванії, забажав з князівським титулом мати і відповідну княгиню; нею стала надалеко відома красою онука хорватського полководця, відомого захисника Сігетвару⁷² Миколи Зрінського, донька зрадника Петра Зрінського, якому внаслідок зрінсько-франкопанської (*антигабсбурської* – прим. перекл.) змови відтяли голову у Вінер-Нойштадті.

Ти, вельможна пані, ставши завдяки своєму заміжжю власницею міста Мукачеве, усіх маєтків, які йому належали, і Мукачівського замку, втягнула і свого молодого чоловіка до змови; позбувся б і він голови, але його врятували гроші, які йому Русини заробили. Відкупився за чотириста тисяч флоринів. Чотириста тисяч! Ти знаєш, що тоді це було справжнє багатство.

Пізніше, коли твій другий муж, Імре Текелі, воювавши з перемінним успіхом, став навіть королем Угорщини, а вкінці не зміг дати відсіч армادі Леопольда I, ти не могла змиритися з поразкою. Вирішила боронити Мукачеве до останнього Русина.

Тужачи за батьком, якого Леопольд I наказав обезголовити, і за матір'ю, яка померла в Леопольдовій темниці, ти вирішила боронити свій маєток і в такий спосіб помститися за знищення свого сімейного гнізда.

Царський генерал Капрара з добре озброєним військом оточив Мукачеве; оскільки твій чоловік у той час був на іншому місці, залишивши місто без захисту, то легко його захопив. Необхідно було ще зайняти добре укріплений замок з оборонними спорудами, який ти обороняла. Всі думали, що для Капрари це буде легке буденне заняття. Обдурились.

Шість місяців Капра ра тримав твердиню в облозі, але безрезультатно. Сотнями ти посилала Русинів на смерть, щоб отримати назвисько “Амазонка” і щоб Угри, захоплені твоєю героїчною обороною Мукачівського замку, говорили про присутність у тобі духовної сили, чоловічої мужності й рішучості, які не знають відступу, коли йдеться про захист особистого і державного.

А історія читається так, як написана. У ній читаємо, що Олена Зрінська, дружина Імре Текелі, зі своїм угорським військом шість місяців героїчно боронила Мукачівський замок; і якщо б не було зради Андрія Радича, капітана твердині, який відкрив Капрарі браму (було це 18 січня 1688 року), царське військо ніколи б не зламало угорський опір. Про це читаємо в історії.

А про Русинів жодного слова. Жодного слова!

Ти, пані Олено, добре знаєш, що в Мукачівському замку Угрів було стільки, скільки можна порахувати на пальцях однієї руки. Навіть звинувачений у зраді капітан Радич не був Мадяром. Ти була Хорваткою, а твої діти – дванадцятирічний син Ференц і донечка Юліана – були угорсько-хорватської крові. Знаєш добре, що Мукачівський замок боронили Русини, що там проливалася руська кров. Проливалася кров тих, яких ти недобачала. Ти навіть не могла собі уявити, що ці Русини могли б щось інше зробити, окрім померти за тебе і за угорську державу.

Пані Олено, браму твоєму ворогові відкрив не Андрій Радич, а я! Так, я!

Потрібно було, щоб серед Русинів загинув кожний другий воїн, щоб вони дивилися смерті в очі не від ворога, а від голоду, аби врешті вирішили зробити те, що я на самому початку їм пропонував, – впустити царське військо до твердині.

Послухали мене врешті; ми порадилися, і я відкрив браму.

Я був, пані, воїном вашого другого мужа. Брав участь в облозі і взятті Ужгородської твердині, а також – можливо, це буде для вас переконливішим – у виконанні страти в Кошицях, коли ваш чоловік наказав відрубати голови Сигізмунду Другету, Василеві Баркоці, Андрієві Шемшею та іншим. У поході на Буду я зрозумів, що військо вашого чоловіка приречене на поразку, тому ми з групою воїнів, Русинів, дезертирували. Я повернувся до Мукачева і так опинився між оборонцями Мукачівського замку.

Вже з перших днів оборони твердині я намагався знайти прихильників ідеї про здачу замку царському війську. Пояснював нерозумному Русинові, що йому все одно, чи замок буде царський, чи угорський. Але чоловіки були захоплені вами, вашою красою і рішучістю боронити замок. Мушу визнати, що ви знали влізти в шкіру наших людей. Я не знаю народу, який би жив по сусідству або разом з Русином, а не водив би його на повідку, мов собачку. Русин, так ведений, стогнав би, отримуючи по ребрах, але терпів би; а якщо б його погладили, навмисно або випадково, помахав би хвостиком і з великої

радості задер би лапу на найближче дерево.

Це, пані Олено, Русин! Я знаю, що ви тоді про це знали.

Тепер вам кажу, що я відкрив браму твердині і стежив, як вас, зв'язану, Капрарові люди ведуть за возом до монастиря на тихо-побожні вправи. Вас вели до монастиря, а нас на шибеницю. Ми, що залишилися живими, бо врятувалися лишень тому, що деякі підземні проходи були відомі тільки нам, дізналися, що вашого сина Ференца віддали до Єзуїтів на виховання. Опікуном ваших сиріток став єпископ Явринський, кардинал Колоноч, а управителем ваших колишніх маєтків призначений Ференц Клобушицький. Нам, Русинам, Бог послав голодомор, від якого в 1690 році померло дуже багато людей.

Я не знаю, як після двох з половиною століть я опинився в Озлі, в Старому місті, над рікою Купа. Зі мною була така сама твердоголова Амазонка. Ми намагалися знайти безлюдну місцину. Ходили по зарослих травою стежках Старого міста і несподівано стали перед кам'яною пам'ятною плитою, на якій був напис:

“Тут, 1643 року, народилася Олена Зрінська, донька Петра Зрінського. Похована 1703 року в Нікомедії, в Туреччині”.

Моя Амазонка, прочитавши текст, зблідла і сказала:

“Швидко ходімо звідсіля!”

⁶⁸ *Олена Зрінська*, (1643, Озаль – 1703, Нікомедія), дружина угорського князя Ференца Ракоці; завела його до зрінсько-франкопанської змови. Пізніше одружилася з Імре Текелі, очільником угорських повстанців проти царя Леопольда I Габсбурга. Боронячи свій родовий маєток Мукачеве, була однією з організаторів повстання, яке найдовше чинило опір Леопольдові. Емігрувала до Туреччини, де і померла.

⁶⁹ *Ференц I Ракоці*, член мадярської феодальної сім'ї, з якої походили відомі ердельські воєводи.

⁷⁰ *Імре Текелі*, (1657-1705), лідер впливової опозиції в Угорщині проти Габсбургів і організатор повстання. Воюючи проти габсбурзького правління, зв'язався з Французами і Турками. Після турецької поразки під Віднем Габсбурги запанували в цілій Угорщині. Текелі втік до Туреччини і помер в Ізміті. Був одружений з Оленою Зрінською, вдовою Ференца I Ракоці.

⁷¹ *Леопольд I Габсбург*, (1640-1705), ерцгерцог Австрії, Римський король, король Угорщини і Чехії. Після Карловицького конгресу отримав частину Угорщини і Хорватію.

⁷² *Ciretvar*, місто в Угорщині, знаходиться неподалік Печа. Микола Шубич-Зрінський обороняв його 1566 року від турецького Султана Сулеймана II.

ЮЛІЯ КРЮДЕНЕР⁷³

На цвинтарі одного з християнських поселень в Криму, заснованих з наміром повернути Татар⁷⁴, є одна могила з кам'яним пам'ятником, на якому викарбувані слова: “Тут спочиває Юлія Крюденер, 1764–1824 роки. Вічна пам'ять! Пам'ятник їй поставили брати у Христі”.

На цей надгробок, як і на цвинтар, ніхто вже не звертав увагу, поки люди, перехожі, не помітили, що якийсь жебрак, з довгою білою бородою і незвичайно довгими, навислими над очима бровами, приходив щодня на могилу і тривалий час клячить перед пам'ятником Юлії Крюденер, молячись.

Що робить жебрак на цвинтарі?... Хто він?... Чому молиться саме перед цим пам'ятником?...

Цікавість зросла, коли один із старших і дуже освічених жителів цієї місцевості комусь зі своїх співгромадян довірливо сказав, що за жебрацькою подобою, яка відвідує могилу Юлії Крюденер, криється Федір Кузьмич⁷⁵.

Федір Кузьмич?!... Господи!... Його величність, цар усіх Росіян, на їхньому цвинтарі!...

Чи якраз в цій могилі не скривається таємниця, чому його величність цар Олександр, цар усіх Росіян, узяв жебрацьку палицю і ім'я Федір Кузьмич, під яким скитався, як жебрак і старець, по своєму колись царстві.

Юлія Крюденер!

Я зараз не можу сказати з певністю, що ти була Юлія Крюденер, але певним є те, що оповідала мені ця сама особа: свою віру в первородний гріх особисто запозичила і вткала у своє бачення віри під впливом вчення Адама Мюллера⁷⁶. Вірила вона і в повторне народження [реінкарнацію], яку можна – так вона пояснювала – прискорити, а цього досягається побожністю і тренуванням внутрішніх органів чуття.

Старий барон Крюденер узяв її до себе вісімнадцятирічною, дав їй своє ім'я, і так вона стала баронеса Юлія Крюденер. Чутка була така, що Юлія титул баронеси купила свідомо, використовуючи свою молодість.

Я не знаю, чи ти була Юлія Крюденер, але знаю, що Юлія була винятковою жінкою, єдиною як у фізичному, так і в духовному плані.

Тренування внутрішніх органів чуття, яке щоденно робила з десятої години вечора до півночі, було справжнім містичним ритуалом. Інтимне лілове світло, запах горілого воску, червоне вино і м'який білий хліб... Перед цим була купіль. Я був відповідальним за купіль. За це я офіційно і плату отримував. Неофіційно я був обов'язковим реквізитом ритуальної церемонії.

Коли я думаю про Юлію Крюденер, бачу тебе, а коли я з тобою, відчуваю присутність Юлії Крюденер. Тільки вона і ти так поєднали зовнішнє з внутрішнім, лише вона і ти вміли фізичне піднести до рівня духовного. Більше години горіти, мов палаючий смолокип, виточити з себе останні краплі сили, тремтіти кожною клітиною розгараженого тіла, а після всього залишитися по-ангельськи чистою і цілком спокійною – це прикмети Юлії Крюденер, це твоя прикмета. Чи ні?!

Домівкою цієї надзвичайної жінки була Європа. По цій своїй домівці вона мандрує без чоловіка, який був при смерті і помер, коли їй було лише тридцять вісім років.

Свою ідею вона підносить до рівня європейських царських династій, і то провідних: пруської, австрійської, російської, французької. Її розповіді слухають пруська королева Луїза, російська імператриця Катерина. Завдяки власному Салону побожності, який відвідують видатні особи Європи, Юлія Крюденер “бере під себе” російського царя Олександра I – людину, яка, щоб посісти царський трон, брала участь у вбивстві рідного батька. Юлія знала як Олександра прив’язати до себе. Багато хто з її найближчого оточення знав про її здібності, однак, незважаючи на це, не вірив, що російський імператор – цар, який захопив і приєднав до російського царства Грузію, Фінляндію, Бессарабію і велику частину Польщі; під час його царювання Наполеон Бонапарт зазнав катастрофи у своєму поході на Москву – той самий цар стане постійним відвідувачем Салону побожності Юлії.

Я не мав що – вірити або не вірити. Я бачив, що цар Олександр був психічно неврівноваженою людиною. Він був особою, яку мучили важкі нічні сновидіння, особою, яка не могла концентруватися на визначеній темі, або контролювати себе й спокійно сидіти кілька хвилин. Він не був здатний це зробити навіть тоді, коли цього від нього вимагали обставини. Він воював не тому, що відчував раціональну потребу розширити своє царство, а тому, щоб не мусити жити спокійним дворянським життям.

Юлія безпомилково, як психіатр, зробила для своїх потреб діагноз його психічного стану і мікронно-точно призначила терапію. Насамперед скористалася Священним Союзом⁷⁷ як основою: він, Олександр, був обраний Всевишнім звершити Христове царство через об’єднання Церков. Його рідний батько став йому поперек дороги у виконанні цієї місії. З’явилося питання: “Бог чи батько?” Тож Юлія розпочала терапію, намагаючись через розколини в свідомості ввійти до Олександрового найприхованішого “я”.

Божа воля для людини загадкова: вона людина не покликана, щоб її розгадувати і пояснювати.

Вона воля – так!

Коли від Бога до Авраама надійшла вимога принести в жертву сина Ісака,

тоді Авраам зрозумів, що те божественне – так. У Авраамовому випадку Бог вимагав від батька, щоб він пожертвував сином, а в Олександровому навпаки – Бог вимагав від сина, щоб пожертвував батьком. Авраам не роздумував жодної хвилини, чи сповнити Божу волю, і підніс руку на свого сина Ісака. Авраам руку підніс, але Бог через ангела його зупинив. І Олександр без роздумування підніс собі руку на батька – Павла, але його руку Бог через ангела не опустив.

Юлія Крюденер завжди була в курсі подій, але не в центрі, а збоку. Якщо хтось бажав довідатися, що ховається за якимись певними, обнародуваними подіями високого державного значення, то таку інформацію можна було отримати в Салоні Юлії Крюденер. Ясна річ, інформацію такого характеру могли одержати тільки персони, які мали доступ до Салону; його власниці, між іншим, була і діловою жінкою: вона знала вартість грошей і винайшла способи, як їх можна здобути.

Юлія Крюденер запалала ідеєю Священного Союзу, завдяки якому оживотворилось Христове царство; основою, на якій базувалася ця ідея, було об'єднання Церков. Відкрита прихильність до цієї ідеї була початком її кінця. Раз якось вона сперечалася з одним гостем свого Салону, диваком, який залишився таємницею укритий до кінця. У зв'язку з цією ідеєю він казав, що задум у даний час є нездійсненним, а поважна пані не розуміє суті проблеми, коли йдеться про віру і державу. Намагався їй, на свій досить незрозумілий спосіб, пояснити суть предмету розмови, а не отримавши бажаного результату, сказав: “Зрозумійте, благородна пані, що багатівство не потрібне ні вірним, ні вірі, воно якраз вірі і шкодить; воно потрібне ієрархії. Те, що я говорив про багатівство, стосується також і держави, як організації”.

Ідея Священного Союзу, як і можна було очікувати, не знайшла відповідної підтримки. Юлія вирушила по європейських столицях, щоб переконати людей, наближених до тронів, прихилитися до Союзу. Вона зазнала цілковитої невдачі. В дуже неприємний спосіб їй відмовляють у гостинності високі достойники у своїх країнах. Не допомагає навіть приятельство з Роксандою Сторцу, яка стала вже пані Едоінга; вона теж розуміє даремність відвідин Гете, усвідомивши, що він остаточно втрачений для християнства. Намагалася за допомогою листування зблизитися з принцом Голіциним, а через нього – з містиком Кохеловим, великим учителем російського царського двору, однак, усе це можна додати до її подальших неуспехів, які нагадували їй про безславний кінець.

Юлія Крюденер!

Федір Кузьмич!

Не можу зарікатися, що в усій цій справі, з тобою і зі мною, Юлія Крюденер і Федір Кузьмич близькі або тісно пов'язані. Я навіть, наскільки знаю, навіть не був у Криму, а людський розум – недосконалий. Все ж таки я знаю, де твоя

могила, я був біля неї, хоча й не знаю, на якому вона цвинтарі. Здається мені, оскільки мені розум і пам'ять добре служать, що я до твоєї могили приходив постійно, кожного дня, і люди, мені незнайомі, з підозрою спостерігали за моїми відвідинами твоєї могили.

⁷³ *Юлія Крюденер*, (1764-1824), баронеса, контактувала з вищими європейськими представниками, відома своїм задумом запровадження Христового царства на основі об'єднання Церков.

⁷⁴ *Татари*, одне з монгольських племен, тепер живуть в Російській Федерації і в Україні, етнічний екстракт первобутних монгольських племен з іншими народами, з якими жили і мішалися (Печеніги, Кумани (Половці), Поволзькі Болгари, Фіни, Слов'яни та інші).

⁷⁵ *Федір Кузьмич*, (1777-1825), за народним повір'ям – російський цар Олександр І, який нібито не помер вказаного року, а перебрався у жебрацьку одежу і скитався Росією, наче старець-відлюдник.

⁷⁶ *Адам Мюллер*, (1779-1829), німецький публіцист.

⁷⁷ *Священний Союз*, Альянс, об'єднання феодальних держав – Австрії, Пруссії, Росії, до якого пізніше приєдналася Франція. Акт Союзу був підписаний 1815 року в Парижі. Найзначнішою фігурою Альянсу був австрійський канцлер Меттерніх.

ХУСТСЬКА ЗЕМЛЯ ЧЕРВОНА

Ще в татарській неволі я знав, що скрипка не грає, а плаче, голосить. Будучи хлопцем, я приглядався, як татарський скрипаль грає на скрипці навпаки: правою рукою тримає гриф скрипки і, пальцями притискаючи струни, одержує відповідну висоту тону, а в лівій руці тримає смичок, яким, ведучи по визначеній струні, творить цей тон. На лівиді, як і всім нам, татарським рабам, йому було відрізано мізинець. Відтинання мізинця лівої руки у Татар – церемоніал тривалого захоплення військовополонених, призначених в чомусь їм служити, а пізніше і рабський знак для розпізнавання. Пригадую, я доти спостерігав за лівидею скрипалю, якою він водив смичок вгору-вниз, доки не зомлів. Скрипка цього скрипалю дійсно не грала, а тужила, ридала. Його виконання – не назву це грою, але “скрипуванням” – виплекало в мені таку любов до цього інструменту і скрипалю, що в мені розвинулася пристрасть до гри на скрипці. Старий скрипаль пізнав у мені вогонь цієї пристрасті, подарувавши мені одну з скрипок, які він сам і майстрував. Довгий час потрібно було мені проводити зі скрипкою, поки вдалося нарешті випродувати на скрипці чистий тон.

“Звук не дає лише жильна струна і скрипка, але також і серце через руку, долоню і пучки на пальцях, які не сміють бути ані зам’які, ані надто тверді!” – пояснював мені скрипаль. Не згадую його на ім’я, тому що той, кому Татари відрізали мізинець на лівій руці, втрачав особисте ім’я, отримуючи назву – раб. З нею його доля запечатувалася: носив цю назву до кінця життя, яке при Татарах зазвичай було дуже коротким.

Коней і рабів Татари дуже швидко виснажували і міняли: цілком природно було позбутися старих і вислужених.

Татари знали, що моя мати була дружиною князя Хуста, пана і власника захоплених маєтків, а також спаленого і спустошеного замку. Напевне тому, а, можливо, і через свою надзвичайну вроду вона нібито і не була рабинєю: мала свій намет, до якого їжу їй приносили інші, призначені для цієї роботи раби, які водночас обслуговували і своїх панів, Татар.

Своєю музикою на скрипці я розвеселяв Татар, коли вони поверталися зі своїх походів із здобиччю, а у вільну хвилину грав і рабам, зазвичай пізно ввечері, коли темніло, перед сном. Багатьох рабів від ніжного голосу моєї скрипки похилило на сон, уможливаючи їм продовження мрій про вільне життя на берегах і полонинах розквітлих Карпат⁷⁸, снів про безкраї

поля, пасовиська, ліси і гаї, про багаті табуни, про синє чисте небо, про дівочі усміхнені очі, про жваві, мов гірський потік, парубочі погляди.

Маючи п'ятнадцять років, я став першою скрипкою; це означало, що привілеї, які мав старий скрипаль, перейшли до мене. Я був звільнений від важкої праці. Для скрипаля, татарського раба, мого вчителя, моя промоція на татарську першу скрипку означала кінець.

Пригадую, цю подію ми відзначили разом з моїм учителем, радіючи і плачучи. Тоді я зарікся, що втечу з табору і вирятуюся з рабства, вирішивши, що з цього пекла врятую і свою матір.

Минали дні і ночі, місяць на небі змінювався, змінювалися і пори року. Після довгих зим весняне сонце розтоплювало сніг, ogrівало весь карпатський край, який поступово перетворювався на квітучий сад, а згодом, скинувши цвітіння усіх можливих барв, які Бог лише дав, приймав зелене забарвлення; зблизька воно була виразно зеленим – відпочинок для очей, а здалека – синім.

І він, цей розкішний край, викликав на небезпеки, які були запорукою свободи. Час рішення все наближався, і внутрішні неспокої поставали більш явними: дедалі сильніші, дошкульніші аж до болю, помітніші аж до зневіри. Мій учитель, старий, вислужений, нещасливий скрипаль, відчував і вмів, у тільки йому відомий спосіб, читати і на зрозумілу мову перекладати ці розриви у людській душі.

“Вирішиш, вирушиш і вдасться тобі, але твій кінець, на жаль, буде жалібний. Не знаю що зробити?!... Радити тобі залишитися – не лишишся! А радити тобі йти – на тебе чекає велике нещастя! Мій найздібніший послідовнику, залишаються тобі два великі зла – вибери”.

Як кожен учитель і його учень раз мусять розлучитись – і фізично, і духовно, так і ми розлучились.

Я вирішив, вирушив і вдалося.

Позначений раб, з відтятим мізинцем на лівій руці і витатуйованим клеймом на мускулі правої руки, я опинився з матір'ю на волі під синім карпатським небом.

Виявилося, що з татарського табору і не було так важко втекти й отримати свободу. Достатньо було стежити за поведінкою вартових, узнати, які з них найнеобачніші, вивідати, коли їхня зміна, і бути готовим, щоб під час їхнього вартування вийти вночі з табору і добратися до лісу. План втечі, ясна річ, розробляли ми разом з матір'ю довший час перед тим; багато частин з первинного плану, який я обдумував, під час розробки було змінено. Я передбачив, що після втечі з табору треба щодуху намагатися чимдалі відійти від нього. Мати логічно дійшла до висновку, що ми не можемо стільки пройти,

скільки погоня на конях і з собаками може перейти, наздогнати нас і повернути до табору. У зв'язку з цим вона так реагувала: “Для нас буде корисніше не залишати слідів, щоб погоня не знала, куди рушати, і знайти добру схованку”. Таким чином ми вирішили використати гірський потік, який протікає поблизу табору, і по ньому, по воді, щоб собаки не нанюхали наш слід, втекти якнайдалі, але тільки до безпечного укриття.

Уже саме планування показало, що не важко втекти, але важко на волі пережити – не бути викритим.

Річка, яка була нашою дорогою, нашим провідником до свободи, подекуди по щиколотки, місцями по коліна, а в деяких місцях і до пояса, вичерпувала наші сили. Я мав враження, що хоч, за мою оцінку, минула уже північ, ми все ще були дуже близько табору.

Потік наче і не ділив з нами наше хвилювання і наш страх: він, невинно рокочучи, ніби прикривав плюскотіння води, спричинене нашими кроками, які були, з огляду на темряву і нерівне дно, якимсь зашпортуванням, втримуванням рівноваги, щоб не впасти, встояти на ногах. Проходив час, і кроки матері ставали повільнішими, декілька разів я навіть мусив вертатися, щоб допомогти їй перебresti прикріші місця потоку, на яких вода була швидшою.

На ранок ми опинилися у воді майже по горло. Вода текла повільніше, шум потоку втих, мовби хотів нам дати можливість послухати, що довкола нас діється. На наше щастя, розширене і поглиблене місце, в яке ми потрапили, обросло дикою лозою, яка накривала увесь потік, а оброслі нею були і його береги. Навколо потік закривали високі дерева, а і земля під ними заросла кущами. Ми вирішили тут зупинитися, перечекати ранок, провести день і набратися сил для нового походу наступної ночі. Вийшли ми на сухе місце, лише кілька кроків від потоку, і зробили собі лежанки в найгустіших кущах. Мати була зовсім мокра, та і я не був сухим. Запасне лахміття, яке мала в клунку, було ледь сухим. Все ж таки в нього перебралася.

Притулившись одне до одного, зігріваючись таким чином, ми цілі перетворилися на вуха.

– Щось чуєш?

– Нічого.

– Спробуй трохи подрімати, – мовила пошепки мати.

Я затих, заплющив очі, слухав її дихання, але сон мене не брав. Був я надто напружений, збуджений.

– Завтра куди? – не стримався.

– Відпочивай, – сказала спокійним голосом.

Довший час мені в голові крутилися різні думки; перед очима постали всі

знайомі – полонені, знедолені, зламані, нещасні люди, які разом із мною і моєю матір'ю були рабами Татар, засудженими у рабстві провести ціле своє життя. Хоч я був свідомий того, що моя мати в обставинах, у яких ми опинилися, не могла мені допомогти, якщо б трапилось щось неочікуване, все-таки її присутність давала, хоч і фальшиву, але бодай якусь певність. Сон здолав насушну потребу обережності і пильності.

* * *

Ти з'явилася. Мала на собі шовк: це не була сукня, але зшиті куски тканини. Шовк так облягав твої груди, стан, стегна...

Суголося тіла і матеріалу!

День. Нас двоє. Матері немає. Я в потоці у воді до пояса, ти біля потоку, на сухому місці. Гарний сонячний день. Хихочеш, вертишся, милуючись в шовку, який слухняно відтворює рухи твого тіла. Силкуюсь дати тобі знак, що я в небезпеці, в життєвій небезпеці, й тому потрібно, щоб ти перестала потішатися. Швидко це розумієш.

“Якась звірина?... Вовк, ведмідь?”

“Я раб!... Татари!” – показую тобі відрізаний мізинець на своїй лівій. На твоєму обличчі з'явився вираз відрази.

“Ти рубав дрова?”

“Ні, я раб, розумієш?”

“Що таке раб?”

“Ой, леле, вона не знає, що таке раб...”

“У нас такого світу немає”.

“Звідкіля ти?”

“Як звідкіля?”

“Де ти живеш?... Маю на увазі, де твій дім, батьки, рідня, друзі?”

“Там, за берегом. Тільки моїх вже немає, померли”.

“Ти сама залишилась?”

“Можна і так сказати, а можна й інак, але нехай буде так”.

“Не розумію. Коли кажеш “у нас”, а твої ще не повмирали, у вас рабів не було?!”

“Виходь з того потоку і не верзи дурниць!... Що за раби? Поясни мені, що це за світ?”

“Дивися, прискаче з чужої сторони військо на конях, озброєне списами, стрілами, шаблями, ножами, переможе наше військо, одну частину нашого населення повбиває, а іншу частину забере до неволі. На знак, що ми є їхніми

рабами, відріжуть нам мізинець на лівій руці”.
“Не можу повірити!”

“Я втік з рабства. А Татари тих, які втікають, спіймавши, вішають перед усіма своїми рабами для прикладу. Тямиш?!... Погоня з собаками вже певно послана за мною”.

“Отакої... Починаю розуміти, але мені і далі неясно, навіщо це людям... І що ви там робите, тим Татарам?”

“Що робимо?!... Все, що треба робити, роблять раби, а Татари лише воюють. Коли не воюють, то жеруть без пам’яті, жлуктають, гуляють з нашими дівчатами і молодицями, вилежуються, а ми їм обробляємо землю, дбаємо про худобу, напасємо вівці, кози, корови, доїмо, виготовляємо сир, масло, мелемо зерно на муку, печемо хліб і паляниці, сушимо м’ясо, фрукти, рибу... Тямиш?”

У твоїх очах я бачив цікавість, було в твоєму погляді і намагання збагнути мою і проблему рабів; однак десь у глибині твоїх очей можна було, наче крізь полуду, побачити цілковиту відсутність пізнання моєї дійсності.

Правда, я не знав хто ти і звідки, проте все-таки було щось між нами таке, що, незважаючи на усвідомлення, що наші світи розминулися, ясно давало знати: ми одне одному не чужинці.

Ти і я!

Одне, що точно про тебе знаю, це те, що я прагнув одягнути тебе в біле. В білий шовк. Ще дитиною я любив стежити за летом білих метеликів по левадах.

Ти в моїх думках ніколи не була метеликом, а жінкою. Я відчував твою теплоту і переживав твою білизну. Невже ти не розумієш, що не біле те, що біле. Біле – це те, мила моя, що сильно бажаєш, щоб було біле.

* * *

Сонце високо підскочило, я прокинувся. Над потоком пурхали білі метелики. Літали, кружляючи в своєму польоті. Білі, вони жили своїм життям, швидко літали, змінюючи напрям лету, втішаючись своєю розкішною красою, а я лежав над потоком, тремтячи від ранкової свіжості. Мати лежала біля мене в гарячці. Дивилася на мене милим, лагідним поглядом. Попри важкий стан здоров’я її погляд не виражав немічності. Якраз навпаки: в ньому проявлялась рішучість витримати до кінця. Було ясно, що для тої рішучості не була основою її фізична сила, яка пришвидшено висихала; годувалася і напоювалася надією, що я, її син, позбудуся невільництва. Десь у глибині її зіниць вичитувався біль через її власний і стан цілого руського роду, який так само, як і її сила, пришвидшено

висихав і зникав. У цих згаслих, наполовину пустих очних порожнинах, наче маленький вогник, тліла не зовсім певна можливість здійснення її власних, тепер вже цілком нездійснених мрій, через мене, моє щастя.

Крадькома, мов покалічений звір, ховаючись від власної тіні по лісах, скелях, використовуючи найгустіші кущі, як укриття від небажаного погляду, спочатку я вів, пізніше ніс, а в кінці, на тимчасово змайстрованих ношах, тягнув за собою матір, намагаючись дістатися на волю. Минуло багато днів і ночей, коли я в печері, під високою кам'яною скалою, звідки відкривався краєвид на широку непроглядну Паннонську рівнину і ріку Тису, що текла зі сходу на захід, намагався розмовляти з матір'ю. Хотів я дізнатися більше про себе, про свою сім'ю, свого батька... Вона щось шепотіла, напружувалась, щоб щось сказати, але видихалася. На ранок, коли я силкувався знову говорити з нею, померла. Цілий день над її мертвим тілом робив камінне накриття. Не було чим копати могилу. Цей кам'яний насип, над яким нависла висока смерека, мов надгробний пам'ятник матері, жінці, Русинці, символічно віддзеркалював стан руського народу: на руській землі для руського народу не було більше місця ані на землі, ані під землею, не було на ній більше місця ні для живих, ні для мертвих.

Змучений від похорону, в якому був і гробарем, і ріднею, репрезентуючи всіх, які прийшли провести її в останню дорогу, я ліг неподалік надгробка. Червоне сонце не заходило, але немовби ховалося, повільно втискаючись в рівнину, десь далеко за обрієм. Декілька білих метеликів спустилися на кам'яний насип, гріб моєї матері. Вони сиділи на камінні, подеколи розмахуючи крильцями. Я відчував невимовне щастя від їхньої присутності. Внутрішнє напруження поступово зникало, залишилися лише почуття голоду і потреба сну.

* * *

Перший раз уві сні з'явилася вона – моя мати. Мала на собі білий шовк, цінний золотий ланцюжок на шиї і білу стрічку у волоссі. Її обличчя було гладке-гладке, як рожева порцеляна, а очі повні щастя і радості. Дивлячись на мене, усміхалася, але голосу не подавала. На кожне моє питання відповідала з ласкавою посмішкою. Я хотів більше про себе дізнатися, але вона була німа. Хтось збоку шепнув мені на вухо, що непристойно німим людям ставити питання. Тій особі я дав зрозуміти, що це моя матір. “Немає різниці про кого мова”, – відповів мені. Мене, зазвичай, в житті завжди хтось чомусь навчав. Тому я, скипівши, спитав, і то так гостріше, звідки він знає, що моя мати німа,

адже може бути, що вона втратила слух і не розуміє мого запитання. Відповідь була ще одіозніша для мене. Мовляв, хто бачив нормальну людину, яка ставить питання глухій особі. Мені аж кров вдарила до лица, я почав нервуватися, і хто знає, до чого б дійшла ця розмова, але раптом у великих дверях з'явився мій вчитель з гри на скрипці. Він йшов на чолі великого числа скрипалів. Ні, вони не марширували, але крокували поволі, нога за ногою, і грали. Мелодія, яку виконували, була мені невідомою. Ведені моїм вчителем, скрипалі помалу творили півколо і на учителів знак зупинили і музику, і рух. За хвилину урочисто і помпезно вчитель вийшов з ряду, ступив у центр і, дивлячись в моєму напрямку, мовив: “Я тобі казав, що тебе чекає, а ти дивись, що будеш!”

* * *

Задоволення, що подія з учителем і скрипалями – це лише сон, швидко змінилось почуттям жалоби внаслідок смерті матері. Півколо скрипалів з учителем у центрі зникло, а на тому місці перед очима як реальність з'явився гріб матері. Якби я мав можливість визначатись між подією зі сну чи подією з реальності, вибираючи з них правдиву, справжню, гадаю, що вибрав би подію зі сну, але я пам'ятав, що і вона не провіщала нічого доброго. Від думки про можливість визначати, яка подія правдива, справжня, а також від думки, яка з усього цього впливала – таємниче майбутнє, по тілу полізли мурашки. Навіть найменший рух в зашкарублому одязі викликав незручність, неприємність до болю. Сонце швидко переміщалося до полудня, нагадуючи, що день скоро проминає і час іти далі. В північній частині краю текла розлита Тиса, яка в своїх каламутних водах несла дерева, колоди, пеньки, хатні речі і залишки повалених хат, хлівів, свинарників, курників... На деяких з них скупчилися перелякані, з мокрим пір'ям або шерстю, кури, коти, собаки... Подекуди у каламутних хвилях можна було побачити загиблу вівцю, козу, телятко... Багато людей на човнах і плотах рятували все, що ще можна було врятувати, оминаючи при цьому річкові вири і небезпечні водні вирви, які творила розлита несамоवि́та ріка.

Незабаром я опинився на березі ріки і почав кликати на допомогу. Декілька човнів і плотів проплили близько місця, звідки я звав на поміч, але, бачивши, що я на сухому, безпечному місці, більшу увагу приділяли тваринам у небезпеці, які без швидкого порятунку могли стати жертвами розбурханої, негостинної ріки. Аж проти ночі один човен рушив у моєму напрямку. В ньому були двоє чоловіків середнього віку, які розмовляли якоюсь засміченою трансільвансько-угорсько-руською говіркою, якою звичайно розмовляли волохи-пастухи.

Видно, що і по мові, і по зовнішньому вигляду, по одязі, не були з мого народу. Але верхів'я Тиси і її береги завжди були заселені якоюсь мішаниною народів, різних і за мовою, і за звичаями, навіть і за расою, які все-таки спільно, на якийсь лише їм відомий спосіб, коли це було потрібно, рятували один одного і допомагали. Яким чином це між ними функціонувало, перехожим людям, а був це край, через який проходили дороги як із заходу на схід, так з півночі на південь, було незрозуміло. Я намагався пояснити веслярам, що мене розлиття Тиси застало на другому березі ріки, яка протягом однієї ночі повалила і віднесла зі собою всі дерев'яні мости, але вони були зайняті веслуванням і не звертали увагу на мою біду. Після тривалої боротьби з розбурханими річковими хвилями, на яких човен підсакував, мов дитяча іграшка, в мене до горла підкотила блювота, але невдовзі я заспокоївся і спокійніше наближався до протилежного берега.

Чому моя мати приховувала від мене моє походження, точно не знаю, але пізніше, коли я розмірковував про це, з'явилось більше відповідей на це загадкове питання. Її і наше нерівноправне становище, порівняно з іншими рабами, мусило в основі мати щось, що для неї, як для княгині, було принизливе. Це можна було побачити по її поведінці, вигляді, вчинках. Переслідувала мене думка, що вона жила не своє, а моє життя. Часто я бачив її цілком відстороненою: її погляд був напрямлений в пустоту, холодно-льодовий, безжиттєвий. Її обличчя в таких хвиликах отримувало якийсь сіро-недужий відтінок. Було неприємно дивитися на неї.

Раби були рабами, а це означало, що вони ніхто. Раб, який відважився і посмів свої думки висловити вголос, швидко пропадав. Залишалися жити лише ті, які розуміли своє становище і вміли пристосувати свою поведінку. Їхнє ставлення до мене все ж таки відрізнялося від відносин, які вони плекали між собою. Я намагався в їхніх очах прочитати таємницю, яку вони носили в собі, але не відважувались її переді мною висловити. Була в їхніх поглядах якесь благоговіння, заздрість, а у деяких навіть ненависть. Моя молодість, любов до скрипки і музики, щирість у ставленні до рабів, готовність завжди допомогти, якщо якийсь раб опинився у прикрій ситуації, сприяли тому, що переважало почуття прихильності до мене. Все ж таки мене не могло покинути відчуття, що стосовно мене постійно коливалися почуття симпатії і антипатії. Це мене поволі переконало, що є щось, що мене від них вирізняє, а також існує якась стіна, якийсь бар'єр, якого вони не сміють, не хочуть або не можуть переступити, аби мене цілковито прийняти.

Холодне – тепле!

Тепле – холодне! Ніколи не тепле, не близьке, не своє...

Не знаю чи дорогу, яку ми з матір'ю пройшли до її смерті, вона упізнавала, чи, може, інстинкт вів її до міста Хуст. З берега, де я поховав матір, усі стежки вели в долину, на узбережжя ріки Тиса. Всі стежки, як і потоки, ведуть вниз, на рівнину. Стежки – це люди, їхній слід. На протилежному боці знаходилося місто Хуст і навколишні села, над якими домінував укріплений замок.

Замок на вершині берега. Панорама, яка в мене збереглася в свідомості у вигляді картини, навіть тоді, коли я заплющив очі. Розпізнавав усі його подробиці, деталі, заглиблення, тіні. У мене з'явилася потреба зблизька побачити цю будівлю, це чудо, діло людських рук і розуму.

– Підеш до замку?!... Ти не при своєму розумі, – сказала мені одна білявка, якій особливо подобалася моя гра на вечорницях. – Могутній Князь Хуст нікому не дозволяє підступу до твердині. Навіть близько до твердині, розумієш? Князеві люди вже до цього часу спіймали багато татарських шпигунів, які вешталися довкола замку, розпитуючи про число озброєних людей, які служать Хусту, про дороги, які ведуть до замку, про дерево, з якого зроблена в'їзна брама... І знаєш, як закінчили?!... На шибениці!

– Але ж я не шпигун.

– А як це доведеш?

– А як вони доведуть, що я шпигун?

– У тебе дійсно свербить карк.

У такий самий спосіб я дізнався, що жителі, внаслідок постійних сутичок між Татарами і озброєними вояками, яких очолював Князь Хуст, жили в постійному страху за своє життя і маєток. Карпатський край, як оповідали старі люди, котрі багато з того і самі пережили, а також пам'ятали перекази, що переносилися з покоління в покоління, від роду до роду, був увесь час відкритий для нападів з усіх сторін. Живучи безперервно під тиском воюючих народів з півночі, півдня, сходу і заходу, в ньому знайшовся і один прошарок народу: розбійників, волоцюг, опришків, які не шанували жодну владу, навіть ту, яку мали їхні ватажки. Були це люди, які кожну владу відчували, ніби тісне взуття, і коли під нею у якийсь час опинялися, намагалися чимскоріше її позбутися. Волочилися вони по горах і лісах, ховалися в печерах і пастуших колибах, крали, відбирали, а якщо їм хтось чинив опір, готові були і вбити. Татар і озброєних Князевих людей уникали, їхніми жертвами ставали звичайні люди, які були без захисту. Оповідають, що так одного багатого чоловіка прив'язали до дерева, вимагаючи від нього розказати, де сховав сухе м'ясо,

жито і сир. “Недавно були Князеві люди і забрали, що Князеві належиться. Вони ще навіть не зайшли за ліс, як з берега спустилися Татари та позабирали все, що лишилося після них. Залишився голий, як бубон. Не маю! Нічого не маю!” – говорив той бідний чоловік. “Коли маєш для Князя і Татар, мусиш мати і для нас!” – сказали розбійники і побили його так, що він незабаром помер.

* * *

Вчитися жити – нелегка справа. Сам-один, мов колода, несена водою, мов листок на вітрі, який навіть не знає, з якого дерева опав, ходив по хатах, десь був довше, десь коротше, виконуючи різну роботу: копав, садив, сів, жав, возив, збирав, згрібав, клав у копи, рубав дрова і колов скалки... Молоді хлопці і дівчата сходилися вечорами, жартували, співали, танцювали. Я грав їм на скрипці, вивчив багато нових мелодій. Збагнув я, живучи з людьми, що ці прості люди, які працюють з раннього ранку до пізнього вечора, держать світ, що вони – основа, на якій тримається все інше, що вони – постійне, невичерпне джерело нового життя, всіх благ і людського духу. І Князь, і його люди, і розбійники, і Татари, і вся інша збиранина – паразити. Справжні-справжнісінькі дармоїди! За все зло, біду і неволю цього робочого світу провину несе ця паразитна верства, яка вкорінилася і вросла у світ, мов пирій, чагарник, лозняк, омела... Коли раз засіється, цей паразитний прошарок розростається, поширюється з такою швидкістю, що незабаром починає давити здорове ядро, яке, задавлене, поволеньки в’яне, сохне, слабне і нездатне годувати й утримувати нероб. Здається, ніде на світі немає такого благотворного клімату для паразитів, дармоїдів та різних напасників, як у Карпатах, Прикарпатському⁷⁹ і Закарпатському краю⁸⁰.

* * *

Була весна. Карпати зазеленіли, луки і пасовиська розквітли різноманітним і різнобарвним зіллям. Я відчував, як сила і життя у мені нагло збільшується, розростається. Над луками і долинами літали білі метелики. Їхній танець у повітрі нагадував дитячу, наївну забаву, безтурботність. Притягували мене своїм жвавим летом, і аж коли я вийшов з лісу в поле, побачив під самотнім дубом твою постать. Зачарований твоєю красою, я цілком забув про остерогу, що не можна наближатися до замку. Милуючи моє обличчя поглядом, крок за кроком, ти відступала від мене до берега в напрямку замку. Я йшов за тобою навшпиньки, тихенько, щоб не сполохати тебе, щоб ти не спурхнула,

не відлетіла. Ішов слідом за тобою на більшій відстані, напоюючись твоєю вродою. Притягуючи поглядом, спрямованим на мене, ти наближалася до тернистих чагарів. Я нагло зупинився. Зупинилася і ти.

“Знаю, чагарник!” – сказала ти.

“Звідки знаєш, якщо дивишся на мене?”

“Відчуваю його!”

“Не розумію”.

“Ясно!”

Ти його обійшла і продовжила своєю неквапливою, граціозною ходою. Поволеньки, нога за ногою, притягуючи.

Не міг я не слідувати за тобою. А тоді сталося те, що мало статися. Князеві люди стежили за моєю обережною ходою навшпиньках і, дочекавшись мене, вискочили з лісу і схопили мене. Ковтнувши повітря, я поглянув туди, де ти була перед тим, але тебе там не було. На тому місці в повітрі літали білі метелики, які, зайняті собою, взагалі не звертали увагу на те, що зі мною сталося. Водив я поглядом довкола, намагаючись знайти порятунк, але даремно. Князеві люди зв’язали і поволокли мене до замку.

– Великий Князю, схопили ми ще одного татарського шпигуна!

– Диви-диви, а чи це, може, не якийсь пастух, який сюди заблукав, га?

– Цей має на собі знак, який йому зробили Татари.

– Знак?! Який знак? – зацікавився Князь Хуст.

– Має відрубаний мізинець на лівій руці, а каже, що він скрипаль.

– Поглянь-но, скільки зрадників, а ще наші люди!... На шибеницю його! – виніс засуд Князь Хуст.

Князеві люди здерли з мене сорочку, перекинули мотузку через шибеницю, натягли мені зашморг на карк і двоє з них зтягли другий кінець мотузки. Я ніколи не розмірковував про те, як це просто забрати в когось життя. Не мав часу навіть роздумати, що це зі мною діється, а вже висів над землею. Ще одну хвилину бачив, як ті двоє тужаться підняти моє тіло якомога вище, і відчув біль у карку. Незабаром я більше не відчував жодного болю, картина моїх катів щезла, а перед моїми очима з’явилося поле і на ньому, у розквітлих квітах – ти, в білому шовку. Навколо тебе літали білі метелики, багато-багато білих метеликів, прилітали з усіх сторін і поступово тебе цілковито затулили. Я хотів рушити до тебе, щоб розігнати метеликів, але зтягнена петля не дала мені цього зробити. Ще кілька хвилин бачив я громаду білих метеликів, які літають, зіштовхуються, втішаючись своїм летом-танцем, а потім картина поля переді мною, разом із метеликами, почала поволі бліднути, аж поки зовсім не щезла з виду.

Час не лише лікує, але і стирає. Подальший перебіг події, яка сталася після виконання кари наді мною – здається мені, що я від тебе про це дізнався – був життєво фатальним промахом Великого Князя. Роками обтяжений татарською присутністю в Карпатському краю, він уже втомився від вживання відповідних заходів, боротьби і покарання насильників, розбійників, зрадників... Набутий досвід, що найпростіший і найпевніший поступок із зрадниками – наказати їх повісити, використав і щодо мене, але у цьому випадку недогляд йому відімстив.

Знімаючи мене з шибениці, Князева людина, відповідальна за цю робочу частину виконання кари, побачила на моїй правій руці якусь витатуйовану мітку. Ревно виконуючи свою частину роботи, вона відчула потребу і обов'язок повідомити про це Великого Князя. Почувши це, Великий Князь зблід, вхопився за серце, і якби його люди не підтримали його, напевно би впав. Довший час він не міг прийти до себе.

Люди, наближені до Князя, оповідали, що він багато років тому, коли Татари напали на його місто, а він у той час не мав воєнної моці боронити його, наказав клеймувати свого сина, аби він міг пізніше його впізнати.

Усвідомлення, що дав повісити рідного сина, Князь не міг пережити, проколов собі власним мечем серце. З пробитого серця нещасного батька пролята кров закрасила гору, на якій збудований замок і місто Хуст. Від того часу в Хусті і його околиці земля червона аж до сьогодні.

⁷⁸ *Карпати, Карпатський край*, українська частина Карпатського гірського вінця, його центральна, найбільш гориста частина.

⁷⁹ *Прикарпатський край*, територія, яка знаходиться на схід від Карпат і його північно-східних схилів.

⁸⁰ *Закарпатський край*, територія, що знаходиться південно-західно від Карпат і його південно-західних схилів.

ПОТВОРИ

Весна. Фрушка гора зазеленіла. У виноградниках зацвіли виноградні персики. Бджоли вилетіли з вуликів. Юрій Сопко обідає біля колиби у винограднику. На невеликому дощаному столі, склепаному нашвидкуруч і абияк, Спасенія, дочка Юркового господаря, поклавши принесений йому обід, з цієї нагоди вирішила витягнути бодай слово з цього, замкнутого в собі чоловіка. Достатньо було того: “так”, “ні”, “розумію”... Хоче дізнатися звідки є і яка нужда нагнала його залишити свій рідний край і прийти сюди, на Фрушку гору, до цієї колиби самотіти.

Юрія Сопка його господар називає “мій Дюра має двадцять п’ять років”, маючи на увазі, що є вже в роках, старий парубок. Його темно-коричнєве, кучеряве волосся, наче гофроване, сині, мов небо, очі і лагідне обличчя надавали йому якийсь наївний, дитячий вигляд. Виглядає набагато молодшим. Працює, можна сказати, нешвидко, але поробить за двох.

Сопко, не дивлячись на Спасенію, ковтає квасоллю, час від часу кишеньковим ножом ріже сиру цибулю і кусає її так, якби їсть яблуко. Спасенія сідає і дивиться йому в обличчя.

– Ти весь час працюєш. Якщо не працюєш, то спиш. Розкажи щось. Озвися, – здалека почала Спасенія.

– Нема про що розповідати.

– Мої подруги цікавляться: звідкіля ти і як опинився в цьому краю?

Сопко замість відповіді кусає цибулю, коли-не-коли заллє їжу склянкою води. Спасенія невдоволено спостерігає кожну зміну в його лиці. Збагнувши, що і при цій нагоді не вдасться їй нічого вивідати у Юрка, Спасенія пробурчала про себе:

– Не розумію людину, яку нічого не цікавить, яка живе, мов бидло, яка навіть не має що сказати. Боже, Боже, що це за світ?

Неприємна пауза. Юрій рукавом втирає уста, Спасенія збирає посуд.

– Ну?! – перервала тишу Спасенія.

– До вечора закінчу відкривання виноградника, тож запитайте господаря Дмитра, що маю робити далі.

– Ти знаєш, скільки мені років? – тепер уже гнівно питає Спасенія, втупившись в його обличчя. Сопко змушений вступити в діалог.

– Ні, молода господине, не знаю. Ви молоді.

– Де там, молода. Мені дев'ятнадцять років, а в нас дівчата, які мають дев'ятнадцять років, вважаються старими дівками. Молоді дівки, яким шістнадцятка, з нас сміються. Наші парубки пішли воювати з Французами, а ми, дівчата, воюємо між собою. Вони там дістають платню, а крім плати і частину здобичі, яка їм належить; повні грошей, вилежуються із Швабками, а ми тут...

Спасенія замовкла. Після короткої перерви продовжує:

– У селі немає парубків. По селі і по корчмах вештаються лише ті, непридатні до війська, а парубок, який непридатний до війська, нездатний і до...

Спасенія почервоніла, не закінчивши думку, але все ж не відступає від первісного наміру:

– Гаразд, можеш ти що-небудь оповісти?

– Мушу йти до роботи.

– До роботи?

– Молода господине, якщо зараз не почну роботу, не закінчу її до вечора.

– А хто тобі сказав, що ця робота до вечора мусить бути закінчена?

Сопко не відповідає.

– Ну?! – настоює.

Сопко і далі мовчить.

– Здається, і я тут хтось, чи ні?

– Звичайно, – підтверджує Сопко.

Спасенія наблизилась до Юрія, бажаючи його осмілити:

– У нас дівчина не має з ким розмовляти. Батько по ярмарках, по корчмах з музикантами і співачками, мати через те біситься; подруги, кожна сама по собі, обмовляють; парубки, парубки – грають в карти, п'ють, б'ються, тринькають.

– Маєте рацію. Невесело, – озвався Юрко, підвівшись.

– Сядь! – перервала його Спасенія. – Сядь, прошу тебе. Розповідай що-небудь. Так-так, сядь. Робота не втече від тебе.

Юрко чухається в потилиці.

– Ви господарева донька. Господар Дмитро добрий до мене, але я слуга. Я мушу робити. Господар Дмитро знає кожну роботу. Я вірю, переконаний в тому, що господар Дмитро знає, скільки потрібно людині, щоб поробити роботу, яку я зараз роблю. І коли помітить, що я ледарюю, може статися так, що я лишуся без роботи. А ви знаєте, що десять інших злидарів чекають на цю роботу. Якщо залишуся без служби, що тоді вдію?

– Ти мав колись наречену? – перебила його Спасенія.

– Я мав лише маму, діда і бабу, і більше нікого. Найбільше часу зі мною проводила моя баба. Вона знала гарно оповідати. Так мені раз оповідала, що їй

оповідала її баба, коли вона була малою, що в далеких руських землях.... Але це вас не цікавить...

– Продовжуй лиш! – озвалася Спасенія.

Юрій впирається очима в обличчя Спасенії. Не вірить, що його розповідь когось цікавить...

– Ну, чому ти замовк, продовжуй! – знову обізвалася Спасенія.

– Ну, та так... У далеких руських землях, також і в руських Карпатах, у моєму рідному краю, мудро керував добрий Князь, який називався Володар. Після його смерті місце його зайняв інший правитель, який, спіймавши у Дунаї якусь страшну потвору, привів її на мукачівську Чорну гору. Він наказав Русинам кожного місяця віддавати їй двадцять новонароджених дітей як податок. Сумно було в Карпатах. Повсюди було чути тужливий плач матерів за своїми немовлятами, на кожному кроці можна було зустріти безрадісних людей, пройнятих смутком через жертви, які мусили приносити, аби вдоволити пана і його потвору.

Аж одного дня в Карпатах, на білому коні з'явився подільський князь Федір Корятівич. Він зупинився у Мукачеві. Люди ходили сумні, з опущеними головами. Подільський князь не міг збагнути причину такої жалоби в народі, аж якось один бідний селянин, осмілившись, приступив до князя і сказав: “Іди, вельможний Князю, на рівнину, до Токаю, і спізнаєш, звідкіля приходить біда руського народу!” Рушив Князь і його дружина в напрямку Токаю, а по всіх усяодах його зустрічали селяни, благаючи врятувати їх від страшної потвори. Здивувався Князь, що, переходячи Карпатським краєм, ніде не зустрів молоді і дітей. Усюди йому виходили назустріч лише діди і баби. Незабаром дізнався причину біди руського народу. Вражений тим, що запровадив правитель у своєму народі в Карпатському краю, Князь рушив на Чорну гору біля Мукачева помірятися силами з потворою. Після довгої і важкої боротьби відрубав потворі сім голів, спаливши їх у смолі. Зраділо малочисленне, вже проріджене населення Карпат, а Князь Корятівич повернувся до свого маєтку на Поділлі і сказав своїм підданам: “Хто хоче мати великий сад і багату землю, нехай іде зі мною за Карпати!” Князь Федір Корятівич із своїм населенням перейшов Карпати за тридцять три дні, зупинився у Мукачеві, а потім своїми людьми населив спорожнілі села від Мукачева аж по Марамарош. Бистро ожив Карпатський край, а незабаром до людей повернулися і радість, і пісня.

Юрій, втихнувши, дивиться десь далеко на північ, де Паннонська рівнина зливається з небом. Намагається поглядом заглянути за обрій, бажаючи взріти за ним Карпати, але небо міцно притиснуло землю.

Після довшої паузи Спасенія відізвалася:

– Сумно і радісно. Але я все-таки не отримала відповідь на питання: чому ти покинув свій рідний край, до якого, як ти сам розповів, Князь на білому коні повернув і людей, і радість, і пісню.

– Під Корятовичем Карпати ожили, а після його смерті прийшов новий правитель, який знову привів свою потвору; коли ж я народився, Карпатський край мав чотирьох правителів і кожен мав свою потвору. Всі вони хотіли як данину руських новонароджених дітей. Часто потвори і між собою билися, кусалися, гризлися... Народу тоді було ще важче, бо потвори плундрували цілу землю карпатську, а страждали і люди. Руський народ чекав Князя на білому коні, але він більше не приїздив, а сам люд був надто слабким, щоб вести боротьбу з чотирма правителями і їхніми потворами.

В очах Спасенії жах.

– Як же ти лишився живий?

– Усі обійстя давали по одному немовляті, а якщо не було досить, то ті, які мали більше дітей, давали і друге. Щодо цього правителі запровадили певний порядок. Цей порядок прийняло і населення. Дати чи не дати своє дитя стало питанням честі. Якщо хтось свою дитину не дав, сховавши її або затаївши в якийсь інший спосіб, то своє немовля мусив дати хтось інший. Розумієш?... Моя мати мала лише мене одинака. Батька забрали на війну, і він не повернувся. Мати вирішила, і то ціною, що родина втратить честь, мене не дати. Наша хата була поза селом, на побережжі. Мій дід, в цілому краю відомий пастух, мав у Карпатах багато колиб, де протягом року тримав свої вівці і переробляв молоко. Люди говорили, що робив найкращий сир у всьому краю. Мати сповістила діда про своє рішення. Він перше розмірковував, потім погодився. Баба дала мені якогось чаю, від якого я дістав велику гарячку і болі у шлунку. Мати покликала жінку зі села, яка розумілася на недугах і готувала ліки з різних трав. По селі пройшла чутка, що Сопкова дитина дуже хвора і, здається, нічого з неї не буде. Одного дня дід зробив маленьку домовину, а мати, голосячи берегом, дала знати, що її дитина померла. Труну закопали на цвинтарі, як це було за звичаєм, а мене дід відніс до своєї колиби біля Вовчої печери. Вісім років я, крім матері, баби і діда, не бачив жодної іншої живої душі. Коли почав розуміти життя навколо себе, дід мені пояснив, що існують і інші люди, але вони злі, ловлять дітей і їдять їх. Я тоді вже знав, що вовки любляють роздерти вівцю і з'їсти її, тому мені не було важко зрозуміти дідові слова. Дід строго мені наказав: як тільки побачу якусь іншу людину, щоб відразу ж затаївся і покрадьки, через чагарник і ліс, заховався у печері. Коли мені було вісім років, дід пішов до Буковини⁸¹ з сиром, а, повернувшись, оголосив, що з Буковини привів собі служку: Юрко йому наймення, розвинений, роботящий і послухний. Тоді мені мати усе й

пояснила. Так я був служкою, а з роками слугою, слугою у власному домі. Коли мені було вісімнадцять, призивали молодих хлопців для війни. Моя мати мене випровадила, а дід вивів із села; ми з групою військовозобов'язаних рушили на південь. Перейшли через Мако⁸², а тоді по Тисі дійшли до Дунаю. Перейшли Дунай і найнялися тут, до людей на службу. Тепер, молода господине, знаєте те, що хотіли знати. Прошу вас, щоб ви своїм подругам про це не розповідали.

– Ні, це буде твоя і моя таємниця. І відтепер не називай мене “молода господиня”, але Цана. Мене всі у селі звать Цана. Ввечері принесу тобі вечерю.

– Не турбуйтеся. Маю сало.

– Ні, принесу тобі зготовлене. До побачення!

– Молода господине, запитайте у господаря Дмитра...

Спасенія спинилася і швидко повернулася до Юрка, а тоді поклала йому палець на уста.

– Скажи Цана!... Ну, скажи!... Цана!

Юрко якось процідив крізь губи:

– Цана.

– До побачення, до вечора!

⁸¹ *Буковина*, історичний регіон, розташований між середньою течією Дністра та головним Карпатським хребтом. Нині ця територія входить до складу України та Румунії.

⁸² *Мако*, місто на південному сході Угорщини.

ПОГАН-ДІВКА

Двадцять п'ятьма киями покарала мене Поган-дівка лише через те, що коли я ніс воду на верх берега, на якому будувався Невицький замок, зашпортався і розлив воду. Наступного дня я віддалився до узбережжя і лісів, щоб спершу видужати, а потім помститися цьому поганому створінню. Багато тижнів після палиць не міг я ані сидіти, ані спати на спині. Я перевертався на сіні, шукаючи найзручніше положення для відпочинку, і при цьому обдумував план помсти Поган-дівці за все її зло, яке вона заподіяла Русинам Ужського краю, зокрема і мені особисто.

Готувався я до помсти багато років. Коли Невицький замок було збудовано, Поган-дівка наказала збудувати Митницю на дорозі в напрямку Ужгороду, по якій селяни мусять пройти, ідучи на базар зі своїм товаром. Її люди обдирали селян немилосердно, а хто би чинив опір, діставав, як відомо, двадцять п'ять кийів.

Поки її люди на Митниці здирали шкуру з селян, Поган-дівка вирушала на побережжя на полювання. Із собою брала, як звичайно, двох чоловіків: більше для того, щоб носити вловлену дичину, ніж для її безпеки. Настільки уже знахабніла, що і сама повірила, що їй ніхто нічого не сміє і не може зробити.

Місяцями я за нею стежив верхи, зрозуміло, на безпечній відстані, і чекав нагоди. І діждався. У якийсь густий і високий чагарник, під скелями, забилася поранена дичина. Чоловіки, які супроводжували Поган-дівку, дичину не могли знайти. Вона розгнівалася, пошкварила їх батіжжям і сказала, що йде спочити під Високою смерекою, а вони, якщо через півгодини не прийдуть з дичиною, будуть прогнані з її служби, та ще й до того дістануть по двадцять п'ять палиць.

Чоловіки зізліз з коней і почали нишпорити по чагарнику. Поган-дівка, шмагнувши коня, взяла галопом до Високої смереки. Перед її конем вилетів фазан, кінь став на задні ноги і нагло задержався, а Поган-дівка, перелетівши через його голову, впала на камінь.

Це була нагода. Спершу я постарався про чоловіків, а тоді, залишивши коня на безпечній відстані, пішов на місце, де безпомічно лежала Поган-дівка.

– Слава Ісусу Христу! – привітався з нею гарно.

– Ти хто? – спитала злісно.

– Якщо у вас вже не відповідають на привітання, можу лише сказати, що я прохожа собі людина.

– Тю на тебе! Дивись, який!... А чи можу знати, відкіль прохожа собі людина мандрує?

– Нізвідкіль, пані!... У вас на обличчі кров.

– Це тебе не стосується. Дивись, який!... Якщо пан нізвідкіля не прибув, то певно і нікуди йде?

– Потрафили, пані. А ви, чи ви часом не Поган-дівка?

– Чоловіче, ти...

– Яка дала розказ, що кожен чоловік, який перейде біля Невицького замку, мусить зняти капелюх з голови і поклонитися?

– Потрафив, прохожий чоловіче. А тепер скажи мені, хто тобі сказав, що мене звуть Поган-дівка?

– Всі Русини Ужської долини не знають вашого справжнього імені і прізвища. Всі знають, що ви Поган-дівка. Іншого ймення ви не маєте тут. Невже ви цього не знаєте?

– Знаю.

– Хтось вам уже про це казав?

– Так, багато таких було, лише ті, які посміли переді мною промовити це ім'я, скінчили життя під киями. Що на це скаже прохожа собі людина, га?

– Кров у вас на обличчі.

– Ти вклонився Невицькому замку, га?

– Наказ був, щоб кожний чоловік, який переходить біля Невицького замку, зняв капелюх і поклонився, а я, як бачите, капелюха не ношу.

– І що, ти проковтнув палицю, тому не можеш зігнути, га? Чекай, зараз я покличу вартових, то вони допоможуть тобі зігнути і навчать тебе, як треба мій розказ шанувати.

– Жаль мені, але вартові в цю хвилину нездатні виконати ваш наказ.

– Ти дійсно шельма, здібний до жартів.

– Прив'язав їх обох до дерева, пельки набив травною, а щоб її не виплюнули, уста зав'язав міцним жмутком жита. Що на це скажете, га?

– Чоловіче, чи ти свідомий, що зробив і що після цього тебе чекає?

– Ні, ні, ні, нікуди ви не підете!... Ані туди!... Так!... Пробачте, що насильно змусив вас сісти.

– Ти смердюче лайно собаче!

– Знімай сорочку!... Знімай, коли кажу, бо заліплю тобі ще одного [ляпаса]!... Отакої! Хто б сказав, що така жіночість і така краса повна отрути.

– Що ти, чоловіче, хочеш?... Варта!... Люди!

– Ви дійсно твердоголові. Змушуєте мене, щоб і вам заткнути рота. Але вам належиться хустинка на уста, а не трава. Зв'яжу вам і руки, а стягну і сукню.

Ой, леле, які мереживні труси!... Стягну і їх. Боже, справжній ангел. Ні, не силуйтеся. Це анітрохи не покращить ваше становище.

Врешті Поган-дівка гола-голісінька, тиха-тихесенька, як кошени, переді мною. Поган-дівка!... Хто б сказав.

А тепер перервемо забаву!... Дивіться на мій зад, не соромтеся, пані. Що бачите, га?!... Кий!...

Ночами я не міг заснути, шукаючи у думках відповідь на питання: як може благородний Ужський край, його багаті родючі поля, зелені, мов оксамит, бережки, левади і гаї, земля, на якій родиться багатий виноград, плідні сади породити таку наволоч, як ти, Поган-дівко?!

Послухай голос дитини, яка плаче. Насторожи слух, вуха тобі не позатикав. Чуєш плач дитини, яка шукає груди матері? Ти дала розказ варті, щоб її мати носила каміння на верх крутого берега, для мурів твого проклятого замку. Матері ж наказала видоїти молоко до гіпсу. Не дозволила нагодувати малюка. Помер! Вбила ти його! Слухай тепер плач мертвої дитини, яка померла від голоду. У цьому плачі і смерть дитини, і жалоба матері, якій ти заборонила доступ до дитини.

Скільки старих дух спустило, носячи каміння на верх того берега, скількох молодих чоловіків і парубків ти наказала бити палицями до смерті. Тому тобі населення Ужської долини приліпило кличку Поган-дівка. І поки світу й віку, поки ріки Уж, міста Ужгород і Карпат, ти будеш мірилом суворості і бездушності, тобою, Поган-дівко, Русини Ужського краю страхатимуть нечемних дітей.

Слухай мене, Поган-дівко, цей прекрасний Карпатський край, ця Потиська рівнина, цей рай на Землі впродовж усього часу по Христі, після того, як загарбники наповнили його своїм смородом, став пеклом на Землі, і це лише тому, що в ньому ніколи з того часу не панували його нащадки, жителі, в яких тече кров запаху Карпат. Цей край, відколи у ньому панують люди з інших сторін, для котрих він ані у крові, ані у серці, ані у душі, став темницею карпатського люду. Ці бездушні, самолюбні злодії, не маючи поняття ані про його красу, ані про потреби населення, не маючи ані душі, ані серця і почуттів, присмокталися до цього народу, як п'явки, вгризлися, мов кліщі, п'ючи його кров.

Багато років було мені потрібно, щоб придавити у собі душу, серце і почуття, вирішивши зробити те, що задумав.

Поган-дівко, мій збасаманений хребет, крижі, зад – це малюнок, який ти наказала намалювати на мені і який я тобі трохи раніше показував; я вирішив перенести його, але не на твій хребет, не на твої крижі, а на твоє обличчя, щоб ти його носила, доки живеш, і всюди, куди ходиш. Я намалюю його на твоєму

обличчі – нехай його бачать насильники, лиходії і крадії, нехай він буде для них осторогою, що може трапитися за насильство і злочинство.

А тепер до роботи!

Я знаю, що роботу зробив на совість, бо Поган-дівка дійсно на це заслужила від мене, але не знаю, чи все було так, як тут описано, чи якось інакше. Але завжди було так, як було написано, то чому б і це не було таким, яким є тут, перед вами.

ХЛІБ І СІЛЬ

Ріка Істр⁸³ була не тільки znana твоєму слов'янському народу, але вона – частина твоєї тривало присутньої пам'яті. Ця ріка, яка всі паннонські річки, їхні потоки, прищеплює до свого серця, впиваючи в себе їхні води, є частиною ества твого народу. Істр – це те саме, що і гори Карпати: щось, що в серці повите, щось, що в народній пісні оспіване. Твій народ однаково був удома як в карпатських горах, так і на Паннонській рівнині. Будучи вдома, він не відчував потребу доказувати свою присутність, сперечатися з іншими про щось, що очевидне, як білий день; твій народ завжди зустрічав іноземців не лише хлібом, але і сіллю.

Хліб і сіль!

Бо хліб не хліб без солі.

Сто разів цей слов'янський народ стрічає своїх гостей хлібом-сіллю, а “дорогі” гості з півночі, з півдня, із заходу, зі сходу – коли звідки – з обухом, з мечем, зі списом, з вогнем, із сталлю.

Коли з якої сторони – як холера, як чума, як сарана, як кара Божа.

Твій народ з давніх-давен був наївно-дитячий; у шостому віці кілька десятків тисяч Обрів⁸⁴ упрягли цілий твій народ у свій воєнний віз, примусивши його показуватися і виживати у війні. З поміччю твого народу вояки перемогли візантійське військо і примусили Візантію платити річну данину в сумі вісімдесят тисяч золотих.

Обрам – золото, твоєму народу – огризки!

Воєнне щастя Обрів минулося, і твоєму слов'янському народові довелося розплачуватися. Ясна річ, кров'ю.

Воювання за Обрів показало, що твій слов'янський народ має коротку пам'ять. У нього не залишилося нічого, що можна назвати гунською школою чи гунською трагедією... Не лишилося в пам'яті нічого, хоча Гуни⁸⁵, ступивши 375 року на землю твого слов'янського народу, до основ потрясли його і розтрясли по всіх сторонах світу. І не лише твій народ. Ці дикуни зі сходу здвинули з їхніх гнізд усі тогочасні європейські народи, змусивши їх до переселення. Це був найбільший відомий вихід в Європі. І коли Гуни в 451 році були остаточно у війні знищені, в Європі нічого більше не виглядало так, як перед тим, коли ці варвари, входячи до неї, проходили через Двері народів. Гуни розігнали Слов'ян Паннонії на три сторони світу: схід, захід і південь, а самі на тому терені організували свою державу. І незважаючи на те, що Гуни як чужинці принесли велике зло цілому слов'янському народу і від часу гунського

панування у Паннонії центри слов'янського простору були посунені на схід, відповідно на захід і південь, а Слов'янство розбите як єдине ціле, твій народ не взяв з цього науку.

А тут – нова сарана!

Угри⁸⁶!

Без твого народу Угри ніколи не були б ані народом, ані не сформували б державу.

Що сказати?!

Знову – Уграм держава!

Тобі і твоєму народу – недогризок!

А вже згодом, як дізнаємося, 1240 року монгольський хан Батий⁸⁷ оволодів і зруйнував Київ. Середньовічна Київська держава, Київська Русь, внаслідок втрати центру руської землі – Києва, попала в татарські руки. Завдяки цьому Монголам⁸⁸ відкрився шлях до Середньої Європи. Історія каже, що угорський король Бела IV зазнав поразки від Монголів, але ніде в цій історії не зазначено, що за його поразку поплатився твій народ. Поплатився кров'ю, ясна річ.

Зануривши погляд у твої темні зіниці, не маючи можливості побачити їхнє дно і на ньому таємниці, які в собі скривають, був заскочений твоїми широкими вилицями, чорним, як вугілля, волоссям і такими самими, злегка вигнутими бровами. Коли я до того додав статний, трохи міцніший корпус тіла, несподівано переді мною з'явилася панорама монгольського військового табору, розташованого між високими вербами на березі Тиси.

Не знаю, чи в той час я був призначений, щоб допомогти рибалкам наловити риби для Бату-хана і його свити, чи мав якийсь інший робочий обов'язок; справді, навіть не знаю точно, чи я там взагалі був, але я бачив прекрасну Слов'янку, яку вели до намету хана Батия; при цьому їй вдалося використати збентеження і нерішучість ханових людей перед входом до намету, бо перед тим, як її вводили, вона послала мені погляд, якого відтоді, після зустрічі з тобою, я не мав нагоди бачити. Мила моя, я цілком переконаний у тому, що ти і ця Слов'янка маєте однаковий погляд.

Бату-ханові люди своєму правителеві – молоду гарну Слов'янку!

Бату-хан нам – тебе!

Так і не інакше мало бути.

Можливо, могло й інакше якимось бути, якщо би не було так, як було.

Ріка Істр і Тиса пов'язані між собою, наче кровоносні судини в організмі. Через них постійно тече кров і таким чином дає життя.

Занурений по горло в Дунаї, відчуваю води горішньої Тиси і її карпатських приток, які, пробиваючись через кам'яні скелі, з сильним гуком поспішають до Паннонської рівнини. Відчуваю у водах Дунаю і Тиси твій кровообіг, биття твого серця, намагаюся глибше зануритися у твої темні зіниці, відкрити таємницю, яку скривають на своєму дні.

⁸³ *Істр*, давня назва ріки Дунай.

⁸⁴ *Обри (Авари)*, монгольський кочовий народ, який у половині IV століття напав на Гунів і змусив їх до переселення. Їхню велику державу, яка простягалася від Кореї аж до гірської системи Тянь-Шань в Середній Азії, зруйнували Турки у VI столітті. Частина Обрів пішла за Гунами і після довготривалих війн, які вела з тогочасними європейськими народами, утвердилася на території від Азовського моря аж до Силезії. При тім вони поневолили Гунів, болгарські племена і Слов'ян у Закарпатській області. Утворили зі Слов'янами Аварсько-Слов'янський союз і стали господарями цілої Паннонії. У 582 році загарбали Срем. Багато європейських народів вели війни з Аварами, проте остаточно їх подолав Карл Великий 802 року. У IX столітті назва Обри (Авари) більше не згадується. Між тим, у науці залишилася назва аварсько-слов'янська культура.

⁸⁵ *Гуни*, азіатський кочовий народ, тюрко-монгольського походження. Близько 200 років до Христа заснували міцну державу в Монголії, звідки нападали на Китай. Коли Китайці їх відбили, вони рушили на Захід. З приходом до Європи, під ханом Аттілою, сформували міцну державу з центром у Паннонії (на ріці Тиса). Після Атіллової смерті гунська держава розвалилася, і Гуни асимілювалися з іншими народами, які проживали у Паннонії; менша група повернулася до Азії.

⁸⁶ *Угри (Мадяри)*, належать до східної групи угро-фінських народів. Колись жили на теренах біля ріки Кама (Росія), звідти витіснені на землю між ріками Волгою і Доном, де були підданцями Хозарів. Під тиском Печенігів переселилися до Подунав'я, асимілювавшись з місцевим населенням (Слов'яни, Авари, Яси). Після численних війн, які вели по цілій Європі, підкорені Оттоном I Великим (955), посунулися до Середнього Подунав'я, під Гезою I сформували своє перше державне утворення і під Стефаном I прийняли християнство. Покинувши в X столітті кочовий спосіб життя, перейняли скарги середньоевропейської цивілізації.

⁸⁷ *Батий (Бату)*, (1209-1255), монгольський хан, внук Чингізхана. Зруйнував Польську, Моравську, Угорську, Хорватську, Рашку і Болгарську держави. Засновник державного утворення Золота Орда.

⁸⁸ *Монголи*, кочові скотарі, нині живуть у Монголії і пограничних країнах (Росія, Китай). В історії з'явилися у XIII столітті: під Чингізханом і його наступниками підкорили Китай, зруйнували і розвалили Аббасидський халіфат. Під Бату-ханом рушили до Європи, знищили Болгар на Волзі; здобувши Київ (1240), завоювали Київську Русь, спалили Краків, на Тисі поборолі короля Угорщини і Хорватії Белу IV, витиснувши аж до Адріатичного моря. Найбільшу славу здобули в цьому ж XIII столітті. А вже наприкінці століття велика монгольська імперія розвалилася на більше самостійних держав. З того часу Монголія більше не повернула собі давню славу.

ДОНКА КОСТОВА

*“НЕ СЛАВТЕ МЕНЕ БЕЗМІРНО, ПОДІБНО
ЯК ХРИСТИЯНИ ВОЗНОСЯТЬ
ІСУСА, СИНА МАРІЇ, БО Я РАБ;
АЛЕ СКАЖІТЬ: БОЖИЙ РАБ
І ВИСЛАНЕЦЬ” –*

– вимагав твій дід Ялтавар, король Поволзьких Болгар⁸⁹, у своїх підлеглих і посланців інших народів. Мав пляму на своїй царській владі – був примушений до підданства царю Хозарів – Великому Каганові, його царське місто знаходилося на обох берегах ріки Атиль (Волга), неподалік її впадіння в Хазарське море (Каспійське озеро). Алмиш, син Ялтавара, король Болгар, твій батько, мав нещастя, що мав тебе, вродливу дочку – королівну, і що Великий Каган, який, звичайно, мав двадцять п’ять жінок, кожна з яких була донькою якогось супротивника – короля, закинув на тебе оком. Він, Великий Каган, тебе не бачив, але чутка про твою красу поширилася так стрімко, що бистро долетіла і до його вуха. Бо дівоча врода поширюється, мов найкращий запах розквітлої троянди. Особливо обдарований у відкритті запахів такого роду заступник Великого Кагана – Каган-Бег, його юрисдикції підлягали володарі підкорених сусідніх земель. Попри те, що здійснює державну адміністрацію, веде війни і контактує з громадськістю, Каган-Бег не занедбує і себе. Висловлюючи Великому Кагану свою покірність і вірність, Каган-Бег описав йому твою красу в такий спосіб, що той не витримав. Наказав привести тебе до його палацу. Так пропав задум Каган-Бега, який, знаючи, що Великий Каган уже має поповнене, узвичаєне число жінок – двадцять п’ять, надіявся, що ти станеш однією з його жінок, найкращою квіткою в його саду.

Твій батько не був могутнім, але був мудрим, навіть і трохи, вибач за слово, хитрим; платив данину Великому Каганові, а одночасно все робив для того, щоб володар правовірних аль-Муктадір, багдадський каліф, вислав посланців, які б його повчили віри, ознайомили з ісламськими законами, побудували мечеть і при ній поставили мінарет⁹⁰, з якого б він виголошував молитву на честь каліфа у своєму осідку і по цілій своїй країні. Також він вимагав, щоб посланці привезли йому гроші, аби побудувати твердиню для оборони від ворогів. Твій батько знав, що для нього, як підданого царя, це останнє – перше, але він не

був настільки нетямущим, щоб не розуміти, що те, що для нього – перше, для каліфа аль-Муктадіра – останнє. Щоб досягти мету, Алмиш змінив власне ім'я на Джафар, а щоб бути переконливим, зрадив і рідного батька Ялтавара, твого діда, назвавши його Абдулах. Перед тим, як тебе знайде доля жінок Великого Кагана, віддав тебе за іншого, хоча знав, що панування Великого Кагана іде до кінця. Загальновідомо, що цар Хозарів міг бути на троні сорок років і жодного дня довше. Якщо б хтось із них і намагався продовжити своє царювання, хай на один-єдиний день, народ і дворяни вбили б його зі словами: “Цей здурів, розум у нього потьмарився!” Великому Каганові, до якого ти мала бути відведена, в його царські палати, сорок років правління виходили за декілька місяців. Віддаючи твою руку королю Естелу, який був під його владою, твій батько не дозволяв жодних випадковостей. Я знав, що він не знає про мене. І хоч це було мені відомо, я знав і те, що за зраду в королівстві твого батька вбивають, так само, як і за крадіжку.

І сталося те, що сталося.

Чи знаєш, що знаю те, що знаєш?

Чи, може, те – те?

Я повинчався у Пожоні⁹¹, в православній церкві, з Болгаркою Донкою Костовою. Її багатий дядько Трайче Александров, опасистий чоловік, був свідком. Він садівник, завдяки садівництву розбагатів. Дав нам квартиру для проживання.

Мала вона м'який живіт і дуже густе, гостре, кучеряве волосся між ногами. Навчилася, дідько її знає де і як, управляти внутрішніми м'язами. Вдоволялася, і при цьому любила дивитися в очі. Її очі світилися, як у дитини, що отримала бажану іграшку; в різний спосіб ставила запитання: чи мені відомий острівець на Атилі під назвою Напесок.

Я [відповідав], що ні!

Вона червоніла, а її очі ще більше розгорялись.

Ні, ніколи я не був на ріці Атиль, навіть не знаю, що це за ріка.

Вона на це лише усміхнулася і приклала вказівний палець до моїх уст, що мало означати, аби я мовчав.

Трайче Александров возив нас на фіакрі містом, водив нас на обіди, не дозволяючи ані Донці, ані мені оплачувати.

Чи цей Трайче Александров дійсно був садівником, морока його зна.

Забув би я про них – і про Донку, і про Трайче, якщо б не мав сновидінь.

Сниться мені, часто сниться Донка, відчуваю її м'язи, а перед нами сидить Трайче. Поклав на своє пузо сплетені у пальцях долоні, на обличчі – наївно-дитячий усміх, милується картиною перед собою. Я час од часу поглядаю на

це кругле, рум'яне, усміхнене обличчя, а Донка обома руками відводить мій погляд від нього.

Постійно однаковий, завжди такий самий сон. Найменша подробиця ідентична. І завжди, але все в кінці її слова: “Не звертай увагу на Трайче, він наш кум, а я твоя вінчана дружина”.

Немає Донки, немає Трайче, але є сон.

Що з ним?!

На щастя, у Пожоні не вбивають ані за крадіжку, ані за зраду.

⁸⁹ *Поволзькі Болгари*, країна і народ, відомі під назвою Волзько-Камські Болгари. Проживали по обидва береги ріки Волга і біля гирла ріки Кама.

⁹⁰ *Мінарет*, висока башта при мечеті, з якої муєдзин скликає мусульман на молитву.

⁹¹ *Пожонь*, угорська назва Братислави, сучасної столиці Словаччини.

ПРОЦЕСІЇ ДО КРАСНОГО БРОДУ

Цвіркуни хором сюрчали, я пестив твої груди, а ти вже по-своєму розважалася. Я відчував зміни у твоїй поведінці. Здавалося, що щось має статися незвичайне. Правда, ще все відбувалося по-дитячому, грало якусь свою дотеперішню дитячу гру, але якесь напруження нагадувало бурю.

“Ти цілком при собі?!” – остеріг я.

“Цить!... Це не шістнадцятий, а двадцятий вік!” – була відповідь.

“Ми домовилися...”

“Цить же!”

А тоді цвіркуни враз перестали цвіркати, або мені так здалося.

Прокинулися ми на ранок.

Снилось мені, що твій чоловік Йосиф Надьмішка дав тобі гарбуза і привів тебе у монастир Василіян до села Сирмаєвих, так називався колись Красний Брод. Тобі було лише вісімнадцять років. Йосиф пив горілку і кричав на все горло, що ти неплідна, а ти стояла під смерекою. Очі твої були повні сліз.

Поодаль троє билось через якусь Настю, яка стояла із схрещеними руками та розпущеним волоссям і реготала. Волосся у неї було надзвичайно довге: нижче пояса. Один з тих трьох витягнув ніж, і впала кров. Кров впала, а Настя ляснула себе рукою по стегну і щезла в юрбі за монастирем Василіян.

“Якщо хочеш хлопа, прийди до попа!” – загорлав якийсь п’яничка, по одежі сказав би, що це був Горняк, схопив тебе за руку і почав тягти до монастиря. Низькорослий, плямистий, з жовтим волоссям, а твій Йосиф цькував ним тебе.

“Неплідна!... Забирай її собі! Біля неї можеш мати ще трьох!”

Здала приглядалися і реготали якісь три вдовиці, які на головах мали хустки зі зеленою шпилькою. Я розізлився, дивлячись на їхню безчелюну поведінку, а відтак відламав вербового прута і так їх покropив, що вони прожогом, верещачи, щезли з очей. А тоді, навіть сам не знаю, як той твій Горняк опинився у моїх руках. Задушив би його, якщо б не почув твій тихий голос:

“Пусти його, він не винен. Невже ти не бачиш, що тут всі божевільні”.

У той час як Горняк, копаючи ногами, намагався вирватися з моїх рук, я послабив тиск на його карк, а ти спокійно стежила за мною глибоким поглядом.

Ти махнула, без жодної злоби, вже посинілому Горнякові, щоб утікав, а мені запам’ятався вираз твого обличчя, який виражав поразку, загубленість, безпомічність і життєву безвихідь.

Я тоді сказав:

“Підеш зі мною?”

Ти усміхнулася і мовила:

“Куди і навіщо?”

У ту мить за моєю спиною з’явився твій Йосиф.

“Допомогти тобі, приятелю?... Відтягнемо її до попа!” – закричав він і почав тягнути тебе до монастиря. Ти вирвалася з його кігтів, кажучи: “Дав мені гарбуза, я прийняла, тому йди!”

Йосиф схаменувся, поглянув на тебе, потім на мене, і без слова відійшов.

Третя процесія у цьому році була найбагатша. Десятки тисяч людей зібралися біля монастиря. Василіяни, напевно, ніколи стільки не заробили, вінчаючи нові пари, як тоді. Більшість вінчань було виконано насильно, але це вже був і звичай. Дівчата, вдовиці і відпущені жінки воліли бути повінчані насилу, бо їм це пізніше, якщо дали гарбуза, служило виправданням.

Як звичайно, учасники процесій біля монастиря їли, пили, молилися, крали собі жінок, билися, лаялися, а мали місце і вбивства.

Трохи перегодом я відвів тебе до монастиря.

Ти дивилася на ікони, на вишивки, на всю цю розкіш і багатство, а я дивився на тебе. Така молода, бліда, з великими, карими, глибокими очима і довгими віями, ти виглядала як богиня. Місце твоє було не перед, але на вівтарі, на іконостасі.

А тоді хтось з Василіян приступив до нас, запропонувавши нам повінчатися.

Ми на це нічого. Тільки довго дивилися одне на одного, а неприємність зростала.

“Отче, мені якраз дали гарбуза”, – сказала ти, а Василіянин перехрестився.

Я зробив помилку: спершу мав тебе відвести до потоку, а тоді до монастиря.

Там, біля потічка, сидючи на траві, я дізнався, що ти була заручена з Йосифом ще на твоєму сьомому році життя. Заручена і відразу відведена до дому нареченого під опіку і турботу свекрухи. Свекруха мала старатися про тебе, поки ти не дозрієш для подружнього життя; затим, якщо вона так оцінить, мала тебе передати твоєму мужеві. Шість років ти забавлялася, бо була ще дитиною, спала в кімнаті зі свекрухою і свекром, а коли тобі виповнилося тринадцять, свекруха відвела тебе до свого сина. За твоїми словами, свекруха була мудрою і доброю жінкою. Тоді ти мені розказала і про те, що ти своєї матері, так би мовити, навіть не знала. Віддали тебе, а через рік переселилися десь на південь, де їм була обіцяна владою рільна земля. Через кілька років прийшла вістка, що твої померли від пропасниці та сухот і живим залишився тільки старенький дідусь, який вже звідси виселився глухий, як пеньок.

Залишилася ти сама-одна з Йосифом, який ніколи не доріс до мужа. Твоєму чоловікові було двадцять років, а він ходив з дітьми у ліс ловити горобців. Свій подружній обов'язок розумів настільки, щоб уночі виспатися біля своєї дружини.

Але ти – як ти: не звинувачувала його. Насправді він був нещасною людиною.

Погань, бач, погань!

П'ять років хребтом до хребта, п'ять років його хропіння і твоїх сліз закінчилися твоєю ганьбою.

“Неплідна!”

Гарбуз!

А мати?

Мати була його матір'ю, а не твоєю!

І попри те, що ти була незаймана, тебе випровадили з дому з гарбузом. Своє нещастя перетворили у твою ганьбу.

З Красного Броду до нашого села повернулися ми таємною дорогою мого батька, якою він мандрував, торгуючи сіллю. Три дні ми подорожували; вже нам дикі грушки, лісові суниці і ожина почали ставати у горлі.

Нещастя нас чекало аж вдома. Моя мати вже восьмий рік старалася про мою майбутню, дурнувату Оксану. Вона якраз у ту пору доросла до дівчини.

А було це так: моя мати привела ввечері до мого ложа придуркувату Оксану і сказала:

“Віднині будете спати разом. Вона твоя дружина!”

Від хвилювання я прокинувся. Довго не міг заснути, потім все ж таки заснув і продовжив снити.

Уві сні я побачив сільську криницю, яку викопав мій батько з одним відомим сільським муляром, званим Шугайда. Глибока ніч. Місяць поміж галузок приглядався до нас.

“Пильнуй, пильнуй, я ще дівчина!” – чую твоє шепотіння. Відчуваю твої руки на шії, твоє дихання і гублюся.

Від хвилювання прокидаюся. Біля мене немає нікого.

ВИНОГРАДИНА З КРАПЛЕЮ РОСИ

*“Ви не дивіться на мене,
що я засмагла, що мене осмалило сонце.
Сини моєї матері розсердилися на мене,
поставили мене стерегти виноградники.
Та я не стерегла виноградника мого власного...
Голова у мене роси повна...”*

(“Пісня пісень”)⁹²

Зараз ти тут, сестро пізнароджена, місячним промінням довкола голови звиваєш ореол, в первозданній красі розливаючи тепло. Очі, як дві тернини: безодня щирості і грішної невинності.

Перса, мов дві мармурові грудки, – запах весняного бузку, особливість бузкового оксамиту, украдена пожива відданого дитяти, окреслена дрібненькою складкою, борозенкою на чолі, пухлістю на устах і далеким поглядом.

Розповідай, богине – сестро пізнароджена, оповідай таємницю, давно оголену, ковтни шип-правду, принісши її в дар на вітвар свого спокою.

Я засмагла, але красива, бачванські дівчата, мов ниви колосистої пшениці на Паннонській рівнині, ліси, сповнені пахошів під фрушкогорським небом.

Ціла я народжена у судомах, і розставлені стегна, як мури Ілоцької фортеці, і розсунуті в русі боки, мов мури Петроварадину, і маленькі оази пологу між мурами, повні розкішної трави.

Утроба жива у рості і падінні, невгамовна вода Дунаю, у мені зріє життя, зароджене на джерелі Тиси, ріки паннонської з її притоками, гірських вод, бурхливих, наче моя кров.

Ви не дивіться на мене, що я засмагла, що мене осмалило сонце. Сини моєї матері розсердилися на мене, поставили мене стерегти виноградники. Та я не стерегла виноградника мого власного... Чи все сказати?

Говори, сестро пізнароджена, все скажи! Слово твоє – найсолодший мед. Межа між солодким і гірким у мені згоряє. Розкажуй!

Виноградину з краплею роси язиком до піднебіння притисла, шкірка пукла і солодкий сік пахучого винограду, налитий сонячним промінням, розлився по моєму тілі.

Я заснула на зеленій траві, під розгілчастою черешнею, сп'яніла від запаху чебрецю і розквітлого рум'янку, і виноградник забула пильнувати.

Зі сну я зірвалась і пішла шукати мого милого. Краплю роси з мене дощ змив. Шукала його по вулицях, селах і містах, а тоді сонце поглинула спрагла рівнина.

Який ти прекрасний і сильний, мій любий! Де твої друзі? Хочу чути твій голос, і дихання, і силу твою хочу, милий мій, а тебе немає.

І багато сонця зжерла жадібна рівнина, а тебе немає! Ти зник, мій милий! Ходімо, моє сонце, на ниву обертатися за соняшниковими головами, робити парасольки з гарбузиння, ночуватимемо у винограднику.

Ходімо, милий, полахати птахів із виноградника! Постійно налітають! Дуже невгамовні. Ходімо пити воду і купатися в Тисі, яка тече з Карпат. Будемо збирати ожину на її узбережжі і лежати на піску.

Нехай вітри з банатської сторони, наддунайського Сланкамену, розтріпають наше волосся, сплетуть докупи, мій милий! Розплету його, перебираючи пасмо за пасмом.

Моя утроба – мої глибини, глибокі, наче воєводинське підземелля, будуть розбухати молодістю, зростати новим життям – від суботицького Палича до пагорків Вршаца, білого міста, де плоди зріють на пагорбах і рівнині Срему... Повернись, будемо ночувати під копами, на траві у парку, на вулиці, освітленій неоном.

Ти не знаєш саяво сонця, що сходить, сліпучість роси, наче блискавка, пташину пісню новому дню, його чистоту і свіжість, охолоджуючи, наче олійкою, тіло відпочиле, зогріте, яке, тремтячи збуджується, напружується, спрагле життя.

Підемо, любий, тільки прийди, рибу ловити, вдихати запах Дунаю, купатися в тумані. Будемо стежити за вудкою, з-за верби спозирати на Дунай, як купає голе узбережжя, плюскає на нього воду, гойдає старе мертве стебло на прибережному цвинтарі. Де є люди, мій милий, там є і кладовище.

Колишеться колосисте жито – волосся мого милого – і в ньому куріпка, нове життя готова з себе дати; мої пальці по ньому борознять, і я уся вище пояса, по груди, з піднесеними руками іду. Воно пестить мої стегна, лоскоче, а лагідний вітерець червону хусточку і голу шию пестить, розкриваючи сорочку.

Рушаймо, йдімо Паннонською рівниною до карпатських пагорбів. З найвищої вершини будемо дивитися на світ. Камінь будемо цілувати, а тоді перенесемо його на Альпи і відпочиватимемо біля “шопки”, гірської колиби, а вівці і далі будуть пасти траву – молоко гірське – а дзвоники будуть дзвеніти.

Ідімо, мій любий, за серцем, нехай росте у нас життя; ходімо надихуватися

запаху чебрецю первісних доріг наших предків, свідка сліз, до дна вичерпаних. Будемо вбирати запах сили, поливати зародок насіння, у серці ношене, в поті й сльозах змочене і довго-довго бережене у глибокій надії на власні поля, багато моргів, родючу землю, матір хліба – будемо їх, милий, поливати.

Розірвімо колодки, всі колодки світу – ми їх розірвемо: ми, які були постійно закриті і щодо серця, і щодо існування; ми, діти, з прокльоном на материнському усміху, з теплою сльозою в її оці.

⁹² *Пісня над піснями*, давньоєврейська збірка, один з кращих творів любовної поезії, книга Старого Завіту.

ГРАНИЧНІ ГОРИЗОНТИ

Не знаю, як пояснити твою присутність, як пояснити підготовку до зустрічі, твій прихід, жодним чином не повідомлений: мені завжди достатньо кроку, погляду, щоби з нього прочитати все важливе; не знаю, як пояснити мить, коли дух єднається з духом, бачити його десь на маргіналіях, а все ж таки бути свідомим, що він за своєю природою міцніший від фізичного – панує, перевищує. Між раціональним (а це нечастий стан мого духу) та ірраціональним я переживаю нашу духовну єдність. Здається, що це ззовні звичайного, яке існує на наших можливостях надто недосконалих відчуттів; граничить або є в рамках руху, де матерія втрачає ознаки, міжпростори, де сходиться чи розходиться матерія і енергія, сходиться, розходиться або трансформується; а, може, і на полі, де діють невідомі нам закони.

Як по-іншому відчувати твої болі, радіти твоїми радощами, відчувати твою гордість, переживати твої турботи, гнати через власні судини твою кров, а через твої судини – свою?!

Немає ні досвіду, ні знання, щоб орієнтуватися в ділянках, у яких панує інакша модель тривання.

Знаю, що я (і ти) є, знаю, що ми десь тут як щось, що не дасть розділитися, щось, що не дасть розлучитися. Цю притягальну силу ми, прості, обдаровані недосконалим знаряддям, пригадуємо лише як щось туманне, як щось опредметнене, або як можливість, якої бажаємо більше, ніж вона є справді дійсна, функціональна.

Ніщо не є таким реальним, як те, що ніщо не є таким нереальним, аби могли підтвердити чи заперечити. Це парадокс тебе і мене. Це парадокс, званий *людина*.

ПРО АВТОРА

Стефан Гудак (*6 січня 1931, Міклошевці, Хорватія – †22 лютого 2015, Петроварадин, Сербія). Псевдоніми: Дідо, Сримец (*подані мовою оригіналу – прим. перекл.*). Батько Петро (1900-1937) і мати Мелана, народжена Шімко (1902-1988), мали троє дітей (двох Мелана привела до Гудака від свого першого подружжя). Після смерті Петра сім'я Гудаків опинилася у важкому матеріальному становищі. Початкову школу Стефан закінчив у Міклошевцях (1938-1944), два класи гімназії і малу матуру в Руському Керестурі в Сербії (1945-1946), учительську школу в Осієку, Хорватія (1946-1950). Працював учителем у Києву, Боснія і Герцеговина (1950-1951), директором школи в Трнову (1952-1953) і Петровцях (1953-1969), Хорватія. До виходу на пенсію (1969-1991) працював на Радіо-Телебаченні (Новий Сад, Сербія) журналістом, редактором культурної рубрики. Був одружений з учителькою Вірою (дів. Бесерміні, 1927 р. н.), з якою мав трьох дітей: Марію (1959), Мирослава (1969-1988) та Іриня (1964). Писав оповідання, романи, радіо-драми і літературну критику. Співпрацював і друкувався у часописах “Пионирска заградка”, “Нова думка” і “Шветлосц”. Його твори перекладені на українську, сербську, словацьку, угорську, румунську і окситанську мови.

КНИЖКИ:

Гриць Бандурик, роман (у співавторстві з Михайлом Ковачем),
Новий Сад, 1972;

Оповідання, Новий Сад, 1977;

Слідами голуба по небі, роман, Новий Сад, 1987.

Клунок для мирного сну, поезія, 2013.

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ:

Драми:

У сліпій вуличці (1971);

Міхал Кухар (1976).

Радіо-драми:

Людина, яка загубила парасольку (1977);

Букет троянд для пані Ізабелли (1985);

Це мені скажи (1988);

Дорога до вічності (1992);

Троєщина (1996).

УПОРЯДКУВАННЯ, ВИБРАНІ ТВОРИ, ПЕРЕКЛАДИ:

Іван Цанкар: *Вибрані твори*, упорядкування і переклад, Новий Сад, 1978;

Зібрані твори Йосифа Костельника, Новий Сад, 1981;

Хресні дороги, антологія малої прози, Новий Сад, 1990.

ДРУКУВАВСЯ У АНТОЛОГІЯХ І СПІЛЬНИХ ВИДАННЯХ:

Сонячні роки, проза, Новий Сад, 1969;

Дубока бразда (Глибока борозна), сербською мовою, проза, Новий Сад, 1975;

Там, біля Дунаю, українською мовою, проза, Ужгород, 1976;

Sled času (Слід часу), словацькою мовою, Новий Сад, 1978;

Лексикон письменників Югославії, другий том, редактор і автор розділів літератури на русинській мові, Новий Сад, 1979;

Despartirea în cîmpre (Розставання на рівнині), румунською мовою, Панчево, 1981;

Лексикон письменників Югославії, третій том, редактор і автор розділів літератури русинською мовою, Новий Сад, 1987;

Лексикон письменників Югославії, четвертий том, редактор і автор розділів літератури русинською мовою, Новий Сад, 1997;

Д-р Юліан Тамаш: *Історія русинської літератури*, біографічно-бібліографічна частина, Белград, 1997 р., С. 505-632.

НАГОРОДИ І ВИЗНАННЯ:

Суспільні:

Бронзова грамота общини Вуковар за досягнення на ниві поширення культури (1967);

Золотий значок Культурно-просвітньої спілки Сербії (1967);

Искра культури, нагорода Самоврядної спілки культури Воєводини (1990).

Літературні:

Друга нагорода за оповідання (1969);

Третя нагорода за драму (1971);

Друга нагорода за роман (1973);

Нагорода за найкращу книжку “Руского слова” за трирічний період – *Оповідання* (1978).

ЗМІСТ

Людина-Бог	5
Ямі і Ямо	8
Ні, я не був Озірісом	10
Вавилонська вежа і число дев'ять	12
Клітемнестра	15
Дарія	17
Зоя Сильна	20
Княгиня Ольга	24
Ангел смерті	37
Анна Русинка, королева Франції	40
Подружжя Евфимії Володимирівни	48
Русалка	51
Вейзе і Румена	53
“Народ фараонів”	60
Єлена Іржиковська	62
Варварка	65
Нарцис і Сковорода	67
Моє знищене царство	70
Унія	73
Олена Зрінська	78
Юлія Крюденер	81
Хустська земля червона	85
Потвори	97
Поган-дівка	102
Хліб і сіль	106
Донка Костова	109
Процесії до Красного Броду	112
Виноградина з краплею роси	115
Граничні горизонти	118
Про автора	119

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.161.2(497.11)-32

ГУДАК, Стефан, 1931-2015

Провини і зради : оповідання / Стефан Гудак ; переклад з русиньської мови Віри Бродович. - Нови Сад : Завод за культуру войвођанских Руснацох, 2015 (Ниш : Свен). - 123 стр. ; 18 см

Тираж 500.

ISBN 978-86-89945-05-8

COBISS.SR-ID 298086151